سنڌ متحده محاذ
جو
قايوٿ

جي
ايم
سيد

سنڌ متحده محاذ

۽

ون يونٽ

جي. ايم. سيد

پاران - سنڌ پٽ پرست
پبليڪيشن ڪراچي
سنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

محبِ سنڌ، محترم جي. ايم. سيد صاحب
جا تصنيف ڪيل ٻيا ڪتاب

- محال مانجهندن جو تعليمي ۽ تنظيمي پروگرام (ڇپيل).
- عدالتي ڪاتي کان انتظامي ڪاتي کي جدا ڪرڻ.
- (علي محمد شاهه راشديءَ جي مدد سان لکيل)-(ڇپيل).
- ”نئين سنڌ لاءِ جدوجهد،“ ٻه جلد، ٻئي ڇاپا (ڇپيل)، جيڪو پوءِ ضبط ٿيو.
- ”پيغام لطيف“ (ڇپيل).
- ”موجوده سياسي مسئلا“: قوميت، زبان، مسلم ليگ ۽ سنڌ جي مسئلن تي مضمونن جو مجموعو (ڇپيل)، جيڪو پوءِ ضبط ٿيو.
- ”مٽياري ۽ سنائي سيدن جي تاريخ ۽ شجرا“، (اڻ ڇپيل).
- شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جون ڪافيون (ڇپيل).
- ”رهاڻ“: سيد ميران محمد شاهه جي کين لکيل خطن تان ورنديل خطن جو مجموعو (اڻ ڇپيل).
- ”جنب گذاريم جن سين“ ــ ٻه جلد (ڇپيل).
- پنهنجي ڪهاڻي پنهنجي زباني ــ پنج جلد (اڻ ڇپيل).
- اسلام جا ٻه تعبير (اڻ ڇپيل).
- ”بزم صوفياءِ سنڌ“ جي آئين ڪاپيءَ ۽ ڪانفرنسن ۾ پڙهيل ست خطبا (ڇپيل).
- ”ساهڙ جا سينگار“، علامه آءِ. آءِ. قاضي جي کين لکيل خطن جو مجموعو (ڇپيل).

* * * *

زينت پرنٽرس ــ ڪوڪر محلو، حيدرآباد سنڌ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪاپيون ٻه هزار] نومبر ١٩٦٩ع [ايڊيشن: پهريون
هڪ هزار ١٩٨٧ع ٻيو

ملهه - ١٨ ارڙهن، روپيه

ٻيو ڇپائيندڙ:- سنڌيت پرست پبليڪيشن
آڳيون ڇاپو: سيڪريٽري، سنڌ متحده محاذ، مرڪزي آفيس،
الخليل بلڊنگ، قاضي عبدالقيوم روڊ،
حيدرآباد، سنڌ.
ڇپيندڙ:- ”زينت پرنٽرس“، ڪوڪر محلو،
حيدرآباد سنڌ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عرض ناشر

ون يونٽ جو مسئلو بنگال، سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان جي رهاڪن لاءِ بيحد اهم مسئلو آهي، ان ڪري لازمي هو تہ هڪ اهڙي تصنيف پيش ڪئي وڃي، جنهن ۾ انهيءَ مسئلي متعلق، خاص طور سنڌي قوم لاءِ، صحيح رهبري موجود هجي. اهو تاريخي فرض، محترم جناب جي. ايم. سيد صاحب ئي وڏيڪ خوش اسلوبيءَ سان سرانجام ڏيئي سگهيو ٿي، جنهن، شروع کان ئي ون يونٽ جي مخالفت جي پاداش ۾ سالها سال نظربنديون، جيلون ۽ ٻيون اهڙيون قسم ذهني ۽ روحاني اذيتون ۽ تڪليفون برداشت ڪنديون، ون يونٽ جي مخالفت پنهنجو ايمان پئي ڄاتو آهي.

هن ڪتابچي ۾ ون يونٽ کي وجود ۾ آڻڻ واري ڏينهن کان وٺي اڄ تائين، جن سازشي ۽ بيجا طريقن تي عمل ڪندي، شامل صوبن (خاص طور سنڌ) کي اقتصادي، سياسي ۽ ثقافتي طور صريحاً نقصان ۾ وڌو ويو آهي، تنهن سڀ مختصر لفظن ۾ اپٽار ڪيل آهي. هر اهو محب وطن، جنهن جي دل ۾ پنهنجيءَ سرزمين سان ڪڏو ڪڏ ٻين مظلوم قومن جي حق خودارايت ۽ سندن جداگانہ علائقائي حيثيت بحال ڪرائڻ لاءِ صالح جذبو ۽ ايمان آهي، ان لاءِ هن ڪتاب جو مطالعو بيحد اهميت وارو آهي.

ڪتاب جي ٻي خوبي هيءَ آهي تہ متحده محاذ جي ڪارڪنن ۽ همدردن لاءِ هيءَ هڪ نصابي سياسي ڪتاب جي حيثيت رکي ٿو. مثلاً، ون يونٽ جي خاتمي لاءِ ڪهڙا بنيادي شرط سامهون رکجن؟ ڪهڙيون سياسي تحريڪون انهيءَ معاملي ۾ تعاون ڪنديون ۽ ون يونٽ کي ڪهڙن ڪهڙن بيجا رستن مان هڪ نہ ٻيءَ صورت ۾ قائم رکڻ جون لاحاصل ڪوششون ڪيون پيون وڃن، وغيره، وغيره.

اميد آهي تہ هيءَ ڪتاب انهن سڀني ڳالهين کي سمجهڻ ۽ سنڌ جي قديمي جداگانہ علائقائي حيثيت کي بحال ڪرائڻ لاءِ، هڪ مشعل راه طور ڪم ايندو.

۱۲- نومبر ۱۹۶۹ع.

—— ابن حيات پنهور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فهرست

١. اٿنهين ون يونٽ ڪانفرنس صدارتي خطبو.	٥
٢. شيخ مجيب الرحمان کي ڏنل خطبهءِ استقباليه	١٢
٣. سنڌ متحده محاذ جي تاريخ، مقاصد ۽ طريقه ڪار تي سرسري نظر	٢٥
٤. ون يونٽ جو قيام مخالفن جا خدشا ۽ موافقن جا فائدي پر دليل.	٤٤
٥. ڪوئيٽا - بلوچستان متحده محاذ صدارتي خطبو	٧٥

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ائنٽي ون يونٽ ڪانفرنس

[هيءُ افتتاحيه خطبو، حيدرآباد سنڌ ۾ ڪوٺايل،
ائنٽي ون يونٽ ڪانفرنس جي موقعي تي،
٩- مارچ ١٩٦٩ع تي پڙهيو ويو.]

برادرانِ عزيز:

باوجود ان فيصلي جي ته آئينده عملي سياست ۾ حصہ [illegible] اٿم، هر وقت جي ضرورتن ۽ اوهان جي محبت، عارضي طرح ڇڪي آڻي پبلڪ پليٽفارم تي اوهان سان شامل ڪرايو آهي.

منهنجو عملي سياست کان ڪناره ڪشيءَ جو فيصلو قطعي ٿئي ۽ آخري آهي. ان جا ڪارڻ طبيعت جي نا سازي ۽ سياست عمليءَ جي محرڪ جذبن؛ جهڙوڪ شهرت جي بک، عزت جي آڃ ۽ اقتدار جي حصول جي اهميت، قدر ۽ قيمت گهٽجڻ آهن. تنهنڪري عمر جي تقاضا ۽ طبعي رجحان جي ڪري، زندگيءَ جو باقي حصو قومي اخلاق، تزڪيہ نفس ۽ صحيح [illegible] ۽ تبليغ لاءِ صرف ڪرڻ جو فيصلو ڪيو اٿم، جنهن لاءِ [illegible] جو مطالعو ۽ تصنيف هڪ مشغلو هو.

ليڪن هن وقت جڏهن ته اسان جو ملڪ ۽ قوم نازڪ دور مان گذري رهيا آهن ته اهڙي وقت ان جي خدمت ۽ مشوره کان انڪار ڪرڻ کي ڪفرانِ نعمت ۽ فرض ناشناسيءَ سان برابر سمجهندي، اوهان جي سڏ تي لبيڪ چئي اٿم، ۽ باوجود طبيعت جي مخالف لاڙي جي، اوهان جي درميان حاضر آهيان.

سنڌ کي ١٨٤٣ع ۾، انگريزن فتح ڪري، انتظامي سهوليت خاطر سنڌين جي هزارها سالن جي روايات ۽ قومي عزت جي خلاف،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۱۸۴۷ع ۾، بمبئي علائقي سان ڳنڍي ڇڏيو. آخر ۱۹۳۵ع ۾ گهڻ
ڪوشش کان پوءِ، سنڌ کي بمبئيءَ کان آزاد ڪرايو ويو. سو
[illegible] جي مختصر تاريخ، ”بمبئيءَ کان سنڌ جي آزادي“ نالي، پنهنج
هڪ شايع ٿيل ڪتاب ۾ ڏني آهي.

۱۹۳۷ع ۾، سنڌ جي جدا اسيمبلي قائم ٿي ۽ سنڌي وزار
[illegible] ۽ ۱۹۵۴ع تائين باوجود وزارتن بدلجڻ جي ان
جدا وجود قائم رهندو آيو. ان کان پوءِ، هڪ وڏي صوبي ج
مستقل مفاد خاطر، سنڌ کي زبردستيءَ سان ون يونٽ ۾ داخ
ڪيو ويو.

ان دور ۾ سنڌي ميمبرن اقتدار جي حصول، شخصي اختلا
۽ مختلف سببن ڪري جهڙو ڪردار ادا ڪيو، اهو ڪنهن
کان به لڪل [illegible] آهي. ون يونٽ جو ٽٽڻ، باهمي اختلافن [illegible] ميمبر
[illegible] خود [illegible] : ڪري ڇڏيو.

هن وقت شاگردن، قومي ڪارڪنن ۽ عوام جي بيداري
حالس ۾ تبديلي آڻي ڇڏي آهي ۽ وڏا پڙهيل ڪي نزديڪ اچ
پيا آهن: مرڪزي اسيمبليءَ ۾ تبديلي اچڻ واري آهي ۽ [illegible]
سياست ۾ نئين دور جو آغاز ٿيڻ وارو آهي. هيستائين اسان سڀ
کان گهڻيون غلطيون ٿيون آهن، تنهنڪري گذشته ڪمزورين ک
درگذر ڪري، نئين دور جو اهڙو آغاز ڪرڻو آهي جو وري اسا
کان ساڳئي قسم جون غلطيون سرزد نه ٿين.

هن وقت تائين اسيمبلين ۽ ملڪي سياست ۾ اسان جه
مٿانهين طبقي ذاتي اقتدار، عزت جو ڪارڻ ۽ ملڪيت لاهڻ
ذريعو سمجهي پنهنجي حصو ورتو آهي. پر هينئر اسان کي اڳين طري
کي ڇڏي خدمت خلق، ملڪي سلامتي، عوامي فلاح ۽ بهبودي
جي بنيادن تي حصو وٺڻ گهرجي. ان لاءِ جهڪڏهن اسان ڪنه
صاف گوئيءَ کان ڪم وٺون ته مون کي معاف ڪندا، چاڪاڻ ته هن
ملڪي سياست ۾ هنين مقصدن کي مشعل راه طور ڪم آڻڻو آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۱) سنڌ کي مغربي پاڪستان (ون يونٽ) کان آزاد ڪرائي، ڳوٺا صوبا بحال ڪرائڻا آهن.
(۲) ملڪي سياست کي آئينده لاءِ هٿين لاڪان اقتدار جي کين، عزتِ جي طالبن ۽ حصول املاڪ جي خواهشمندن کان پاڪ ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻي آهي.
(۳) آئينده لاءِ سياسي پارٽين جني واڳ، بي لوث قومي ڪارڪنن، قربانيءَ جي پتلن ۽ درد دل رکندڙ ماڻهن جي هٿن ۾ ڏيڻي آهي.
(٤) اسان کي شخصي پارٽيبازي، گذشته اختلافن، اڳوڻين ڪيل غلطين جي انتقامي جذبي ۽ اڳوڻن ۽ نون سنڌين جي تفاوتن کان برتر ۽ بالا رهڻو آهي. هر اهو سنڌي جو اسان جي مٿي ذڪر ڪيل مقصدن لاءِ بنا ڪنهن شرط شروط جي ون يونٽ جي خلاف عمل ڏيڻ ۽ مدد ڪرڻ لاءِ تيار ٿئي، اسان کي، ان جي مدد حاصل ڪرڻي آهي.
(۵) هن وقت جن ماڻهن کي ڪن سببن ڪري شريڪ ڪري نه سگهيا آهيون ۽ ڪن ڪوتاهين ڪري کين دعوت نه ڏئي سگهيا آهيون، يا باوجود دعوت موڪلڻ جي هو مختلف وجوهات سبب هن مجلس ۾ شريڪ نه ٿيا آهن، تن کي هن قومي محاذ کان ٻاهر رکڻ جو ڪوبه ارادو ڪونه آهي. غلطيون هر ڪنهن کان ٿين ٿيون، انهن کي درگذر ڪرڻ قومي مفاد ۽ مصلحت وقت جي اهم تقاضا آهي.
(٦) سنڌ جي آزاد ڪرڻ بعد، اسان جي محاذ جا مکيه بنيادي اصول: قوم پرستي، معاشي انصاف ۽ جمهوريت رکتا آهن.
(۷) آخر اسان کي مستقبل ۾ ملڪ جي سياسي ليڊر شپ، عوام جي هٿن ۾ آڻڻي آهي؛ ليڪن ون يونٽ جي ڊاهڻ تائين اهڙا اختلافي مسئلا پيدا نه ڪرڻا آهن؛ جن جي ڪري اسان ۾ اختلاف پيدا ٿئي ۽ مقصد جي حصول ۾ رڪاوٽ جو ڪارڻ بنجن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٨) جيڪي صاحب اسان سان هن تحريڪ ۾ شامل ٿيڻ گھرن ٿا، تن کي شاهه لطيف عليه رحمة جي هيٺئين بيت کي پنهنجي ذهن ۾ ضرور رکڻو پوندو:

"سرتيون سچي سنج، مٽان ڪا مونسين هلي،
پاٽي ناهه پٽن ۾، رائو سڄهي رچ،
مٽان مري اچ، ڪا ڏئي پاراتو پنهونءَ کي."

(٩) خدا جي مهربانيءَ ۽ مخلص ڪارڪنن جي همت ۽ قربانيءَ سان ڏکيا ڏينهن جلد دور ٿيڻ وارا آهن ۽ سنڌ کي وري آزاد ڪري، ان جي از سرِنو تعمير ڪرڻي آهي.

(١٠) اسان کي آئينده، ماڻهن ۾ اهو شعور پيدا ڪرڻو آهي ته هو ڪري ۽ ڪوڙي جي شناخت ڪري سياسي اقتدار، ذاتي وقار، عزت ۽ املاڪ جي طالبن جي پوئلڳيءَ کان پاڻ کي پاسي رکن، ۽ خدمتِ خلق، اصولن جي پابندن ۽ قربانين جي پتلن کي پنهنجو رهبر بنائين.

(١١) مون اهو فيصلو ڪيو آهي ته جيستائين سياسي معاملن ۾ اوهان سان شامل رهندس، اسيمبليءَ جي ميمبريءَ ۽ وزارت وغيره ۾ پاڻ نه ڦاسائيندس. اسان کي هن وقت سنڌ ۾ هرگروه ۽ هرشخص جي مدد جي ضرورت آهي، ليڪن اوهان کي يقين ٿو ڏياريان ته آءٌ هميشه اهو خيال مدنظر رکندس ته ڪي ماڻهو يا گروه، اسان کي ڪنهن به صورت ۾ هٿيو بنائي، استعمال نه ڪن.

(١٢) هن وقت جن ماڻهن کي صدر صاحب جي ڊاڪا وارين مصلحتن ۾ شرڪت ڪرڻ، سنڌ دور وزارت ۾ ون يونٽ قائم رکڻ يا ان جي حمايت ڪرڻ وارن کي شامل نه ڪري سگهيا آهيون ته ان جو مقصد عارضي آزمائش آهي، جڏهن انهن مان ڪي به شخص بنا شرط شروط جي اسان جي مقصد جي حصول لاءِ شامل ٿيڻ گھرندا، تڏهن انهن کي شامل ڪرڻ ۾ ڪو به اعتراض ڪرڻ نه گھرجي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۱۳) اسان جي هن محاذ ٺاهڻ جا مکيه مقصد رهندا:

(الف) ون يونٽ ڊاهرائي، ننڍن صوبن کي مڪمل آٽونامي وٺائي ڏيڻ.

(ب) سنڌ جي پيهر آزاد ٿيڻ بعد، سنڌي سياست کي پاڪ صاف ڪري، عوام جي ترقي، خوشحالي ۽ ملڪي تعمير لاءِ ڪتب آڻڻو آهي.

(ج) معاشي انصاف هڪ اهڙو ذريعو آهي، جنهن وسيلي عوام جي زندگيءَ جو معيار بلند ٿي، ملڪ مان بک، بيروزگاري، جهالت، بيماري، بد اخلاقي دور ٿي سگهن ٿيون.

(۱۴) ون يونٽ جي کلمکلا مخالفت ڪرڻ وارن کي، هن محاذ ۾ شامل ڪرڻ گهرجي. هنن کي ۱۹۵۶ع جي آئين جي بحالي، ۽ زونل فيڊريشن ڪنهن به صورت ۾ قبول نه ڪرڻا آهن. جيڪي ماڻهو اهل پنجاب جي رضامنديءَ خاطر ون يونٽ جي خلاف آواز اٿارڻ جي باوجود مٿي ذڪر ڪيل پن شرطن سان شامل ٿيندا آهن، تن سان اسان شامل نه ٿينداسين.

(۱۵) سون کي خبر آهي ته اسان جي جن نوجوان شاگردن ۽ قومي ڪارڪنن هن انقلاب آڻڻ ۾ حصو ورتو آهي، تن کي چند شخصن ۽ گروهن جي ابن الوقتيءَ واري پاليسيءَ خلاف سخت رنجيدگي آهي. ليڪن آءٌ ڪين سندن قربانين، همت ۽ صداقت جو واسطو وجهي، عرض ڪندس ته ون يونٽ ڊاهڻ تائين ذرا ڏڍائيءَ کان ڪم وٺن. چاڪاڻ ته ون يونٽ جي ڊاهڻ ۾ اسان کي هر سنڌيءَ جي مدد جي ضرورت آهي. اسان جي عوام ۾ اڃا ايترو شعور پيدا نه ٿيو آهي، جو انهن قومي ڪارڪنن ۽ خادمن کي ڪثير تعداد ۾، اسيمبلين ۾ چونڊي موڪلين- پئسي، ذاتي اقتدار، نيڪ نامي، زميندار، پير ۽ مولويءَ کي اڃا اسان جي معاشري ۾ گهڻو اثر آهي، پر ڪم هڪ ئي وقت ٿي نه سگهندا. تنهنڪري ون يونٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏاهپ تائين اختلافي مسئلا ڇيڙڻ، دانشمندي نہ آهي.

(١٦) اسان جي نوجوان قومي ڪارڪنن کي ملڪ ۽ عوام جي مستقبل درست ڪرڻ لاءِ پنهنجو ڪم جاري رکڻو پوندو؛ ليڪن حال ۽ مستقبل جي مسئلن جي وچ ۾ تميز ڪرڻ لازمي ٿيندي. سنڌ جي جدائيءَ کان پوءِ اقتصادي ۽ اخلاقي مسئلا ڇيڙي، فضا صاف ڪرائي سگهن ٿا.

(١٧) شيخ عبدالمجيد صاحب ۽ آئون پوڙها ٿي چڪا آهيون، آئينده جي رهبريءَ جي واڳ نوجوانن کي وٺڻي آهي. ۾ آئون ڪافي عمر سياست جي ميدان تي رهندي ۽ مختلف تجربن ۽ معلومات جي بنياد تي ڏسي رهيو آهيان تہ گهڻن نوجوانن ۾ صداقت، جذبہ ايماني ۽ دلي همت جي باوجود، هوش کان وڌيڪ جوش غالب پئجيو وڃي. جوش ۽ جذبو لازمي آهن، ۾ حقائق دهر کي سامهون رکي، قدم کڻڻ، سياسي ڪاميابيءَ لاءِ تمام ضروري آهي.

(٢٠) نيشنل اسيمبليءَ جي جن ميمبرن همت ڪري، ون يونٽ جي مخالفت ۾ آواز ڪڍڻو ڪيو آهي، تن کي آءٌ مبارڪ باد ڏيان ٿو. اميد اٿم تہ هو آئينده بہ ساڳي راهہ اختيار ڪندا ايندا ۽ ڪنهن لالچ يا ڪنهن ڏپ جي ڪري موجوده اختيار ڪيل رويہ کان ڦري نہ ويندا.

(٢١) هن محاذ کي وڌيڪ مضبوط بنائڻ لاءِ بلوچستان ۽ سرحد جي صوبن ۾ بہ اهڙا محاذ قائم ڪرائي، ان کان پوءِ سيني صوبن جو متحده محاذ قائم ڪرڻو پوندو، تہ جيئن ٻڌن صوبن، خاص ڪري بينگال جا سياستدان، اسان جي مدد ڪرڻ ۾ پنهنجو بہ فائدو سمجهن.

(٢٢) آخر ۾ آئون عوامي ليگ جي ليڊر، شيخ مجيب الرحمان ۽ اهل بينگال جي انهن سيني پارٽين جو شڪريو ادا ڪرڻ کان رهي نٿو سگهان، جن بنا ڪنهن شرط شروط جي ون يونٽ ڏاهڻ ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مغربي پاڪستان جي ننڍن صوبن کي مڪمل آٺو ناسي ڏيارڻ جو آواز اٿاريو آهي.

آخر ۾ آئون، اوهان ميڻني صاحبن جو شڪريه ادا ڪريان ٿو، جو اوهان سنڌ جي هر گوشي کان ڪهي، هتي اچي، اسان جي همت افزائيءَ ۽ مدد لاءِ گڏ ٿيا آهيو.

—غلام مرتضيٰ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شيخ مجيب الرحمان، صدر پاڪستان عوامي ليگ

کي ڏنل خطبهء استقباليه

[هيءُ خطبهءُ استقباليہ، تاريخ ١٠- آگسٽ ١٩٦٩ع،
انٽر ڪانٽيننٽل هوٽل، ڪراچي، ۾ پڙهيو ويو.]

محترم مهمانو! شيخ مجيب الرحمان صاحب، صدر، پاڪستان عوامي ليگ ۽ ان جا معزز ساٿيو!

اسين سرزمين پاڪستان جي اُن حصي ۾ اوهان صاحبن کي دل جي خلوص ۽ گهراين مان خوش آمديد چئون ٿا، جنهن کي "سنڌ" جي نالي سان ڪوٺيو وڃي ٿو. آءٌ ان جي باري ۾ وڏيءَ انڪساريءَ سان اوهان کي ٻڌائڻ گهران ٿو ته هيءَ سرزمين ڪيترين خصوصيتن جي بناء تي ممتاز حيثيت جي مالڪ آهي. اسين هن علائقي جي تاريخ ۽ هتان جي باشندن جي انهن خوبين ڏانهن اوهان صاحبن جو ڌيان ڇڪائڻ مناسب سمجهون ٿا:

(١) سنڌ آها سرزمين آهي، جنهن جون "فرحت بخش هوائون"، اسان جي نبي ڪريم صلي اللّٰه عليه وسلم، عرب ڏانهن گهلندي محسوس ڪيون هيون.

(٢) هن برصغير ۾ فقط سنڌ کي ئي "باب الاسلام" هئڻ جو شرف حاصل آهي.

(٣) دنيا جي هن حصي ۾، اسلامي تبليغ جي سلسلي ۾، سنڌ نمايان پارٽ ادا ڪيو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۴) سنڌ ۾ نبي ڪريم صلعم جي ڪيترن اصحابن سڳورن جي ابدي آرام گاهه هئڻ جو شريف پڻ حاصل آهي.

(۵) سنڌ جي ماڙيءَ کي ڪيترن مذهبي ۽ روحاني عظيم رهنمائن جي جاءِ ولادت هئڻ جي سعادت حاصل آهي، مثلاً:
مخدوم بلال رح، مخدوم نوح رح، ميان ميرُ رح، شاهه عبداللطيف رح ۽ سچل سرمست، انهن مان چند بزرگ آهن. ازانسواءِ، حضرت شهباز قلندر رح ۽ سيد محمد مڪي رح، جهڙا عالمي شهرت جا مالڪ، هن سڳوريءَ سرزمين ۾ آرامي آهن.

(۶) سنڌ جي سرزمين قائم اعظم، ملا مبارڪ (ابوالفضل ۽ فيضيءَ جو والد) ۽ سر آغا خان جهڙن تاريخ ساز شخصيتن کي جنم ڏنو آهي.

(۷) اوڻويهين ۽ ويهين صديءَ جي سمورين اسلامي تحريڪن ۾، سنڌ نهايت ئي اهم ڪردار ادا ڪيو آهي. سامراجي اصطلاح ۾، جنهن انقلابي تحريڪ کي "غدر" (۱۸۵۷ع) جي نالي سان ڪوليو وڃي ٿو، ان جي شروعات، هندستان جي ٻين سمورن صوبن کان اڳ، سنڌ مان ٿي هئي. انهيءَ انقلابي تحريڪ کان به اڳ، هيءَ ئي سرزمين هئي جنهن سيد احمد بريلويءَ جهڙي مجاهد اعظم کي جهاد شروع ڪرڻ لاءِ پئسا، ماڻهو ۽ هٿيار موجود ڪري ڏنا هئا. اهڙيءَ طرح، بعد جي سياسي تحريڪن، مثلاً خلافت تحريڪ، هجرت تحريڪ، مسلم ليگ تحريڪ ۽ پاڪستان تحريڪ، انهن مڙني ۾ سنڌ جي سرزمين غير معمولي خدمتون بجا آنديون آهن. انهن مان ڪيترين تحريڪن کي هن سرزمين، جليل القدر صدر ۽ رهنما پڻ پيش ڪيا آهن، مثلاً قائد اعظم، سر آغا خان، مسٽر غلام محمد ڀرڳڙي، سر عبدالله هارون، شيخ عبدالمجيد سنڌي، مولانا عبيدالله سنڌي، رئيس جان محمد جوڻيجو ۽ عالي قدر مولانا امروٽي، انهيءَ زمري ۾ اچن ٿا. پاڪستان جي عظيم تحريڪ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سلسلي ۾ انهيءَ ڏيان ڇڪائڻ جي ايتري ضرورت نہ آهي تہ سنڌ جون خدمتون ڪيتريءَ اهميت جون لائق آهن. افسوس جو مقام آهي تہ اسان پروپگنڊا ۽ پنهنجي پذيرائيءَ جي سطحي ڳالهين کي ڪا بہ اهميت ڪا نہ ڏني آهي، ورنہ اسان وٽ اهڙي لٽريچر جو انبار موجود هجي ها، جنهن ۾ تحريڪ پاڪستان جي مهم جي سلسلي ۾، هتان جي ماڻهن جي عظيم خدمتن ۽ قربانين جي اهم واقعن سان ڀرپور نظر اچي ها. مثال طور: منزل گاهہ (سکر) جي تاريخي جدوجهد کي ڏسجي تہ ان موقعي تي، مسلم ليگ پنهنجي تاريخ ۾ پهريون دفعو سول نافرمانيءَ جو رستو اختيار ڪيو. هندن ۽ حڪومت جي گڏيل مخالفانہ طاقت جو مقابلو ۽ هر طرح جي جسماني ۽ ذهني تڪليفن ۽ عذابن برداشت ڪرڻ سان گڏوگڏ خون جون بہ ڪيتريون ئي قربانيون ڏنيون.

(٨) مسلمانن جي تعليمي سلسلي ۾، سر سيد احمد خان مرحوم جي آواز تي لبيڪ چوڻ وارن سان، علي ڳڙهہ کان پوءِ يا ائين چئجي تہ بنگال کان پوءِ، سنڌ جو نمبر آهي. هتان جو تاريخي تعليمي ادارو، "سنڌ مدرسة السلام"، هتان جي مسلمانن جي تعليمي دلچسپيءَ جي سلسلي ۾ هڪ زنده يادگار آهي. هن اداري مان مستقبل جو قائد، محمد علي جناح مرحوم جهڙو عاليءَ رتبي وارو شاگرد بہ تعليم وٺي چڪو آهي.

(٩) پاڪستان تحريڪ جي سلسلي ۾، سنڌ ئي هڪ اهڙو علائقو هو، جنهن برصغير هند- پاڪ جي تاريخ ۾ سڀني کان اول، هندستان جي ورهاڱي ۽ مسلمانن لاءِ جدا وطن قائم ڪرڻ لاءِ ٺهراءُ پاس ڪيو. اهو ٺهراءُ، لاهور واري تاريخي قرارداد کان بہ ٻہ سال اڳ، سنڌ مسلم ليگ، آڪٽوبر ١٩٣٨ع ۾ ڪراچيءَ ۾ ڪوٺايل ڪانفرنس ۾ پاس ڪيو هو.

(١٠) ساڳيءَ ريت، ملڪي ورهاڱي کان اڳ، هندستان جي مرڪزي قانون ساز ادارن جي تاريخ ۾، سنڌ علائقي جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قانون ساز اسيمبلي ئي هڪ پهريون ادارو هو، جنهن قيام پاڪستان جي مطالبي جي حمايت ۾ ٺهراءُ پاس ڪيو. اهو ٺهراءُ مون پيش ڪيو هو ۽ مارچ ۱۹۴۳ع ۾ پاس ڪيو ويو هو. ان وقت، پاڪستان جي حمايت ۾ هندستان جي ٻي ڪا به صوبائي قانون ساز اسيمبلي، انهيءَ حد تائين اڳتي قدم کڻي نه سگهي هئي.

(۱۱) هندستان جي ورهاڱي کان پوءِ، نئينءَ حڪومت جي گاديءَ لاءِ سنڌ ئي پنهنجو صوبائي سيڪريٽريٽ جون عمارتون پيش ڪيون ۽ گڏوگڏ هندستان مان لڏي ايندڙ مهاجرن کي وڏيءَ دل سان خوش آمديد چئي. هتان جا مقامي ماڻهو، مهاجرن سان هر هنڌ هڪ سچي انصار واري جذبي سان پيش آيا ۽ اڄ به هو انهيءَ ئي جذبي سان تعاون ڪندا رهن ٿا.

(۱۲) جيڪڏهن سنڌ جي تاريخي وسعتن جو مختصر جائزو ورتو وڃي، ته هيءَ حقيقت ڏسڻ ۾ ايندي، ته هن سرزمين جي ماڻهن، انسانيت جي اعليٰ قدرن تي نه رڳو يقين رکيو آهي، پر هو وڏيءَ مضبوطيءَ سان انهن تي عمل به ڪندا پئي رهيا آهن. مثال طور امن ۽ رواداريءَ کي ڏسبو ته عصبيت ۽ جارحيت جي عزائم کان پاڪ نظر ايندي. اهڙيءَ طرح حب الوطني، پاڙيسرين سان تعلقات، انصاف، آزادي ۽ ٻيا اهڙا سمورا اخلاقي اصول، جيڪي انسان ذات جي روحاني ۽ دنيوي ورثي جو نچوڙ رهيا آهن، تن تي اهل سنڌ هميشه کان عمل ڪندا رهيا آهن. هتان جي ڪيترين ئي اعليٰ روايتن مان هيءَ به هڪ آهي ته اسان پنهنجي مانيءَ جي گرهي ۾ ٻين کي به شريڪ ڪندا رهيا آهيون، پر پاڻ، ڪڏهن به ڪنهن ٻئي شخص جي وات جو گرنهه نه کسيو آهي.

(۱) سنڌ جي تاريخ جو ٻيو روشن پهلو هيءُ آهي ته هتان جا رهواسي، فطري طور جمهوريت پسند رهيا آهن. سمورو اقتدار ڪنهن هڪ شخص جي هٿ ۾ هجي، هو انهيءَ اصول سان هميشه کان نفرت ڪندا رهيا آهن- جيسين ڪنهن جابر، حملي آور، سنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي پيلي، قبضي هيٺ نٿي آندو، تيسين ملڪي اقتدار هميشه هڪ ڪان وڌيڪ ماڻهن جي هٿن ۾ رهيو؛ يعني مقامي قبيلا، جماعتون ۽ براديون اقتدار ۾ شريڪ رهيون. مثال طور، جنهن دور ۾ فرينچ، "هڪ شخص" جي اقتدار ڪان ڇوٽڪاري حاصل ڪرڻ لاءِ جدوجهد ڪندا ٿي رهيا، تڏهن هتي، ان ڪان به اڳ، حڪومت جو سرشتو وسيع بنيادن تي ٻيڌل هو. ملڪي اقتدار هڪ ٿي "ڇؤياري"، يعني ڇئن پاڙن جي قبضي ۾ هو، ۽ گڏوگڏ ان ۾ مقامي قبيلن کي به شريڪ ڪيل هو. جيتوڻيڪ اڄ ان دور جي حڪومتي سرشتي کي غير مڪمل ۽ گهٽ اهميت وارو تصور ڪيو ويندو، پر پوءِ به ماضيءَ جا رجحان انهن ئي مکڙين جي ابتدائي صورت جو پتو ڏين ٿا، جيڪي اڳتي هلي جمهوريت جي گلن ۽ ٻوٽن جي شڪل ۾ ٽڙيا ۽ ٻهڪيا. جيڪڏهن اسين انهن رجحان کي اڄوڪي زماني جي، حالتن جي روشنيءَ ۾ ڏسنداسون ته اهي اسان کي واقعي قيمتي معلوم نه ٿيندا، پر پوءِ به اهي رجحان هتان جي ماڻهن جي مزاج جي ساخت جو نشان پتو ضرور ميسر ڪن ٿا.

(١٤) اسان جو علائقو اڪثر ڪري اهڙن ماڻهن سان آباد رهندو آيو آهي، جن جون دليون هميشه حب الوطنيءَ جي عظيم جذبي سان ٽمٽار رهيون آهن. سنڌ تاريخ، مسلسل جدوجهد جي هڪ اهڙي تاريخ آهي، جنهن ۾ پنهنجي آزاديءَ جي تحفظ ۽ وطن جي ناموس کي بچائڻ لاءِ وقت بوقت ٻاهرين حملي آورن سان مقابلو ڪندا رهيا آهن. بد قسمتيءَ سببان سنڌ جي سرزمين، عالمي تجارتي شاهراه تي هئڻ ڪري وقت بوقت ان تي قبضي لاءِ ڪنهن ٿينديون رهيون آهن. جيڪڏهن هتان جي رهاڪن ۾ اها خوبي نه هجي ها ته پنجن هزارن سالن جي طويل تاريخ ۾، سنڌ پنهنجي وجود جو تسلسل قائم رکڻ ۽ حملن جي مد وجزر ۾ پاڻ کي زنده رکڻ جي قابل نه رهي ها. هيئنر جڏهن ته حب الوطنيءَ جون فطري حدون، تاريخ جي وسيلي ايتريون وسيع ٿي چڪيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ن جو پاڪستان ڪي پنهنجي دائري ۾ شمار ڪندي ۽ ان کي
ستا وڏيڪ اهميت بخشي آهي. اسان جي ديسواسين جي ڪردار
۾ اها تاريخي خصوصيت، مصيبتن ۽ آزمائشن جي هر موقعي ۽ مهل
۾، سموريءَ قوم لاءِ هڪ قيمتي سرمايو ثابت ٿيندي رهي آهي.

عاليجناب شيخ صاحب! اسان جي سرزمين، خوشقسمتيءَ توڙي
قسمتيءَ جي ڪيترن ئي دورن مان گذري آهي. انگريزن، اسان
۾ صلح پسنديءَ ۽ واعدي وفائيءَ واري عظيم جذبي مان ناجائز
ئدو وٺندي، ۱۸۴۳ع ۾، سنڌ تي قبضو ڪري ورتو. قبضي وارن
روعاتي ڇهن سالن جي عرصي اندر، پنهنجي سهوليت خاطر اسان
ي تاريخي جدا ڳاڻ وجود ۽ وقار کي ختم ڪرڻ ۽ آزاديءَ جي
سامن کي ناس ڪرڻ لاءِ، سنڌ کي بمبئي علائقي جو پوئلڳ
ائي ڇڏيو. آخر لمبيءَ جدوجهد کان پوءِ، جنهن ۾ مسلم ليگ،
لافت ڪميٽي، مسلم ڪانفرنس ۽ جميعت العلماءِ هند جهڙين
ريڪن اسان جي همت افزائي ڪئي ۽ قائد اعظم، مولانا محمدعلي
سر آغا خان جهڙن اعليٰ اڳواڻن اسان جي رهنمائي ڪئي، تڏهن
جي اسين سنڌ کي بمبئيءَ جي غلاميءَ کان ڇوٽڪاري ڏيارڻ
ڪامياب ٿياسون. ان کان پوءِ، پڻ ڏهه سالن جي عرصي اندر،
سين پاڻ کي نئينءَ حڪومت سان ٺهڪائڻ، پنهنجن ڪوشش جي
يجن کي سيهڙڻ ۽ نئين دور جي مشنريءَ (۱۹۳۵ع جي قانون
ي پيدا وار) سان پاڻ کي مانوس ڪرڻ ۾ پورا ڪيا. اسين
سليم ڪريون ٿا ته انهيءَ مدت جو زياده عرصو نون تجربن،
لطين ۽ غلطين جي سڌارڻ ۾ گذاري ڇڏيوسين. ليڪن، برصغير
۽ بيو اهڙو کهڙو صوبو آهي، جيڪو انهن مرحلن مان نه گذريو آهي
ڪهڙي صوبي شروع کان ئي سياسي پختگيءَ جي پائدار راهن
، وڪ وڌائي آهي؟ دراصل، تاريخ جو اهو دور مجموعي طور
ڇيءَ دنيا لاءِ هڪ غير معمولي قسم هو. پهريائين ته انهن ڏينهن
، عالمي جنگ جا انديشا، پيانڪ خطرن جي روپ ۾ هر ڪنهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي دماغ تي ڇانيل رهيا، ۽ انهن ئي ڏسندي ڏسندي هڪ عالمي جنگ شروع ٿي ويئي. بدقسمتيءَ سان هندستان جي سياسي فضا ۾ اڪيهٺي مهاسڀائي هندن ۽ مسلمانن، ڪانگريس ۽ مسلم ليگ، ۽ ڪانگريس ۽ برطانوي حڪومت جي وچ ۾ ڇڪتاڻ سبب، باهه جون چڻڳون دکي رهيون هيون. ساڳئي وقت اسان پاڻ، مقامي طور پنهنجن ئي حدن اندر اقتصادي ۽ فرقيوارانه فسادن سان دوچار هئاسون، جي شروع کان ئي قانوني تعطل ۽ اختلافن ڏانهن وٺي ٿي ويا. بهرحال، هيءَ ڳالهه لازمي هئي ته اهي حالتون اسان جي زندگيءَ جي معاملن تي اثر انداز ٿين ۽ اسان کي وڏيءَ ڇڪتاڻ ۾ الجهائي وجهن. ان بعد اسان هڪ بهتر وقت ۽ مضبوط آئيني زندگيءَ جي اميدن سان نئين ڏهه-سالي طرف نگاهون کنيون. ليڪن، ان کان اڳ، اهو ٽيون ڏهه-سالو اسان کي ميسر ٿئي ئي ٿئي، تنهن کان اڳ اسين "ون يونٽ" جي بار هيٺ دٻجي وياسين.

اسين نهايت انڪساريءَ سان اوهان صاحبن ۽ سمورن هموطن پائرن کي هيءَ حقيقت گوش گذار ڪرڻ چاهيون ٿا ته "ون يونٽ" هڪ سوچيل سمجهيل بي رحمانه ۽ ناقابل عمل آئيني چالبازي هئي؛ جا خود انهن مقصدن مان ئي ثابت ٿئي ٿي جي ان جا محرڪ هئا ۽ جن جو اظهار بدنام زمانه خفيه دستاويز "ايڪس" ۾ ڪيو ويو آهي، يا جنهن نموني تيرهن سالن کان هلندو رهيو آهي، ان مان ئي ظاهر آهي.

اسان جي ون يونٽ جي سرشتي کان نفرت، ڪيترن مختلف سببن جي بنياد تي آهي، جن مان فقط چند پيش ڪريون ٿا:

(١) هيءَ سرشتو تيرهن سالن جي عرصي کان مختلف حڪومتن ۽ مختلف قانوني سرشتن هيٺ رهندو آيو آهي. اڄ سڀني اڳيان هيءَ حقيقت ظاهر ٿي چڪي آهي ته ون يونٽ جو سرشتو ڪامياب ثابت نه ٿيو آهي. ان مان جيڪي نتيجا پيدا ٿيا آهن، سي خود ان جي باني جي اميدن جي بلڪل خلاف ويا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢) اهو سرشتو، اولهه پاڪستان جي باشندن جي وچ ۾ ڇڪتاڻ وڌائڻ جو هڪ خاص سبب بڻيو آهي، ۽ ان، قومي اتحاد جي نشو ونما کي وڏو ضرر رسايو آهي. اسين سچيءَ دل سان سموري پاڪستان جي ڀلائي چاهيون ٿا، ڇاڪاڻ ته اسين سمورا ان سان محبت ڪريون ٿا ۽ ان جي ڀلائيءَ لاءِ پنهنجين عزيز حياتين قربان ڪرڻ لاءِ پڻ تيار آهيون. اسين هڪ محب وطن جي حيثيت سان چئون ٿا ته ملڪ جي اندروني رنجشن ۽ رقابتن کي وڌيڪ وقت جاري رکڻ ۽ طاقت جي زور سان موجوده انتظامي سرشتي کي قائم رکڻ جي ڪوشش ڪرڻ، ڪنهن به صورت ۾ دانائپ وارو ڪم نه آهي. هيءَ حقيقت وسارڻ نه گهرجي ته ون يونٽ جي سرشتي هيٺ ملڪي ڍانچي جا ڪيترا جزا پاڻ کي هيسايل، ڪمزور، ڌتڙيل، ناراض، ذهني طور شڪست خورده، بيمار ۽ بي يارو مددگار محسوس ڪري رهيا آهن.

(٣) تفصيلوار شڪايتن جي وضاحت کي في الحال هڪ طرف رکندي، ائين چوڻو پوندو ته ون يونٽ، سنڌ جي ماڻهن جي خود داديءَ جي احساس کي مجروح ڪرڻ سان گڏوگڏ، کين آزاديءَ جي نعمت کان پڻ محروم ڪري ڇڏيو آهي. درحقيقت موجوده صورت ۾ آزاديءَ جي ڪا به معنيٰ ڪانه ٿي رهي — جڏهن صورتحال هيءَ هجي ته هڪ علائقي جي آزاد شهرين کي اهو موقعو به حاصل نه هجي ته هو فقط پنهنجا ميونسپل معاملا پاڻ هلائڻ جو اختيار رکندا هجن!

(٤) ون يونٽ جي سرشتي، بيشمار انتظامي برائين ۽ خرابين کي ڦهلائڻ ۾ مدد ڏني آهي، جنهن جي نتيجي ۾ اڄ اسان جي حڪومت، وڏي پيماني تي ۽ نهايت بريءَ طرح رشوت خوريءَ، لالچ، ڪاسورن جي غرورن غير ذميداريءَ، نااهليءَ ۽ طاقت جي غير دانشمندانه استعمال سان پيدا ٿيندڙ برائين سببان داغدار ٿي چڪي آهي. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي ته بد نصيب سنڌ، ”نئڙيءَ ..ل جي ڪم عقل ۽ خودسر آفيسرن لاءِ هڪ جنت“ بنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ويٺي آهي. انهيءَ جو ڪارڻ هيءُ آهي تہ هتي مقرر ٿيل ڪارندا، وڏيءَ بيپرواهيءَ سان ڪم ڪن ٿا ۽ ساڳئي وقت عوامي نمائندن جي نظر داريءَ ۽ بازپرس کان محفوظ آهن.

(۵) هن نظام جو وجود، جمهوريت جي بنيادي روح کان ئي انڪاري آهي. سنڌ جا باشندا هن سرشتي کي متفق طور دل سان رد ڪري چڪا آهن.

(٦) هن سرشتي هيٺ، سنڌ جي حيثيت انگريزن جي دور واري "هوم رول" جي درجي کان بہ گهٽو هيٺ ڪري چڪي آهي، جنهن جو هند ۽ پاڪ جي ماڻهن، اڄ کان ستر سال اڳ، مطالبو ڪيو هو.

(٧) هيءُ انتظامي سرشتو خود ويهين صديءَ جي انهن تقاضائن کان ئي انڪاري آهي، جيڪي خود اختياريءَ واري حق جي بنياد تي، سموري طاقت عوام جي حوالي ڪرڻ جو تاڪيد ڪن ٿيون ۽ ان ۾ ڪنهن بہ جي مداخلت برداشت ڪرڻ نٿيون چاهين.

(٨) ون يونٽ جو ٺاهڻ، انهيءَ بنيادي مقصد جي پڻ بلڪل خلاف هو، جنهن مقصد لاءِ هيءُ ملڪ وجود ۾ آندو ويو هو. هيءَ "صنعت" لاهور ۾ (١٩٤٠ع) پاس ڪيل "قرار دادا پاڪستان" جي لفظن ۽ معنيٰ جي ئي بنهہ ابتڙ آهي.

(٩) ون يونٽ جي تخليق، ١٩٤٣ع واري پاڪستان ريزوليشن جي روح کان ئي انڪاري آهي، جيڪو سنڌ جي قانون ساز اسيمبليءَ وڏيءَ اڪثريت سان پاس ڪيو هو.

(١٠) ون يونٽ جي تخليق، ١٩٤٧ع واري آزاديءَ جي ائڪٽ، جي لفظن ۽ معنيٰ جي پڻ قطعي خلاف آهي، جيڪو برطانوي پارليامينٽ پاس ڪيو هو ۽ جنهن موجب پاڪستان وجود ۾ آيو.

(١١) ون يونٽ جو وجود، اقوام متحده جي بنيادي اصولن جي پڻ ڀڃڪڙي ڪندڙ آهي، جنهن ۾ ننڍين قومن کي ملڪي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سرحدن، زبان، ثقافت ۽ سياسي تحفظ جي بنياد تي خود اختياريءَ جو حق ڏنل آهي.

(١٢) ون يونٽ، انهن اصولن جي بلڪل برخلاف آهي، جيڪي ١٩٣٠ع ۾، قائد اعظم محمد علي جناح طرفان پيش ڪيا ويا هئا.

(١٣) ون يونٽ جي تخليق، قائد اعظم محمد علي جناح طرفان ١٩٣٠ع ۾، پيش ڪيل، '١٤ نڪتن' واري پروگرام کان بلڪل انڪاري آهي.

(١٤) ون يونٽ جي تخليق، هندستان جي مڙني مسلم پارٽين طرفان، ١٩٣٠ع ۾ ڪونايل ڪانفرنس جي انهيءَ مطالبي جي بلڪل برخلاف آهي، جنهن جي سنڌ ۽ هندستان جي مڙني مسلم اڳواڻن گڏجي حمايت ڪئي هئي.

(١٥) ون يونٽ جي تخليق، "قرار داد مقاصد" جي معنيٰ ۽ مفهوم کان ئي انڪاري آهي، جيڪو ١٩٤٩ع ۾، پاڪستان جي پهرينءَ دستور ساز اسيمبليءَ، قائد ملت لياقت علي خان جي صدارت ۾ پاس ڪيو هو. انهيءَ کان علاوه، انهيءَ آئين جي بنيادي اصول جي بلڪل ابتڙ ڪندڙ آهي، جيڪو ان وقت جي اسيمبليءَ منظور ڪيو هو.

(١٦) آخر ۾، ون يونٽ جي سرشتي جو قائم رکڻ، ١٩٥٧ع ۾، اولهه پاڪستان جي قانون ساز اسيمبليءَ جي پاس ڪيل ٺهراءَ جي لفظن ۽ معنيٰ جي بلڪل خلاف آهي، جنهن ۾ ون يونٽ کي ختم ڪرڻ جو مطالبو ڪيو ويو هو، ۽ انهيءَ ٺهراءَ جي فائدي ۾ مجموعي طور اولهه پاڪستان جا سمورا چونڊيل ميمبر ۽ مرڪز جا نمائندا متفق هئا.

شيخ صاحب ۽ پيا سڀئي: اسان انهيءَ براءِ ... ختم ڪرڻ لاءِ، ١٩٥٦ع ۾، ٽن ننڍن صوبن جو "اينٽي ون يونٽ محاذ" بنايو. ڪجهه عرصي گذرڻ کان پوءِ، اهو محاذ، "پاڪستان نيشنل پارٽي"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ي صورت ۾ وڏيو ۽ آخر اڳتي هلي، ”نيشنل عوامي پارٽي“ جي
نالي سان ڪوٺجڻ لڳو.

جناب شيخ صاحب! اوهان کي بخوبي معلوم آهي ته ...
ڪيترائي دفعا اوهان جي پارٽيءَ ڏانهن انهيءَ ئي مقصد سان رجو
ٿياسون. اوهان جي اعليٰ مرتبي واري رهنما، جناب سهرورديءَ، سلم
سان ايوب مارشل لا جي لاڳو ٿيڻ کان پوءِ، ڪراچيءَ ۾ منهنج
بنگلي تي، جتي هو پاڻ ۽ سنڌ جا پيا سمورا ليڊر موجود هئ
اسان جي جائز مقصد جي حمايت ڪئي هئي. ۽ واعدو ڪيو ه
ته اسان جا علائقا ۽ علائقائي خودمختياري واپس ورائي ڏيڻ
اسان جي مدد ڪندو. ليڪن بدقسمتي چئجي جو هو اڄ اسا
وٽ موجود نه آهي.

اسين، اڄ اوهان کي مرحوم جا لائق جانشين سمجهندي
پيهر اوهان ڏانهن رجوع ڪريون ٿا ۽ اوهان جي معرفت، اوير پاڪستا
جي پنهنجن وڏن ڀائرن کي اپيل ڪريون ٿا ته هو پنهنجي مرحوم ليڊ
جي واعدي کي ضرور پورو ڪن.

اسين هيءَ حقيقت بلڪل صاف طور واضح ڪرڻ چاهيون
ته ١٩٥٦ع جو آئين اسان جي لاءِ ڪنهن به صورت ۾ قابل قبو
نه ٿيندو. انهيءَ ڪري ته اهو قطعي غير جمهوري طريقي سان وجو
۾ آيل دستور ساز اسيمبليءَ، تيار ڪيو هو. اسين هيءَ ڳالهه
صاف ڪرڻ چاهيون ٿا ته هڪ نئين قائم ٿيل سياسي جماعت جا ڪ
ليڊر، ون يونٽ کي برقرار رکڻ ۽ اولهه پاڪستان کي ان جي
جائز حقن کان محروم ڪرڻ جي نيت سان، اهڙي اثر پيدا ڪر
جي ڪوشش ڪري رهيا آهن ته جيڪڏهن ١٩٥٦ع جو آئين بحا
نه ڪيو ويو ته چونڊون ٿي نه سگهنديون ۽ پاڪستان ٽڪرا ٽڪ
ٿي ويندو. اسين انهن ماڻهن کي ٻڌائڻ گهرون ٿا ته انهيءَ آئ
جي بحاليءَ ئي اهڙا مسئلا پيدا ڪندي، جن کان هو خود بچ
گهرن ٿا. جسٽس فضل اڪبر، جيڪو دي سنٽر لائيزيشن ڪميٽي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جهڙو ڪ [illegible] آهي، ڀٽو علي [illegible] ن چيو [illegible] ته ننڍن صوبن جا ١٧ ڪروڙ ماڻهو نه فقط ون يونٽ جي برخلاف آهن پر هو ان [illegible] ماڻهو، جيڪي ١٩٥٦ جي دستور جا حامي آهن ۽ چاهين ٿا ته ١٩٥٦ع جي دستور هيٺ چونڊون ٿين ۽ ننڍن صوبن جا ماڻهو ماڳيءَ طرح [illegible] جي [illegible] تڙپندا رهن ته انهيءَ حالت ۾ چونڊن وقت، ماڻهن جي نفرت جا جذبا وڌيڪ ترقي ڪين ڪندا؟ ڇا هو ائين سمجهن ٿا ته اولهه پاڪستان ۾، ١٩٥٦ع جي دستور هيٺ (يعني مساوات جي بنياد تي نمائندگي ۽ دستور ۾ ترميم لاءِ ٻه ڀاڱي ٽي اڪثرت جي شرط سان گڏ) چونڊون ٿين ته ان حالت ۾ چونڊن جي موقعي تي، انتها پسنداڻا جذبات ڪي وڌيڪ ڀڙڪائڻ جو هٿ وٺي موقعو پيدا نه ڪندا؟

آءٌ انهن ماڻهن کي هن حقيقت کان ضرور آگاه ڪندس ته اسلام يا حب الوطنيءَ جي ٺيڪيداري اوهان حاصل ڪا نه ڪئي هئي. آخري ڳالهه هيءَ آهي ته اهي ماڻهو، جن پنهنجي زياده زندگي، برطانوي ملازمت ۾ گذاري آهي، تن کي ائين نٿو سونهين ته هو قوم جي انهن خادمن تي پٿر اڇلائين، جن برطانوي سامراج سان لڙائي ڪئي ۽ پاڪستان کي وجود ۾ آڻڻ لاءِ ڪافي تڪليفون پيو ڪيون.

شيخ صاحب! ننڍن صوبن ۽ اولهه پاڪستان [illegible] مسئلن جو حل، اسان جي اتحاد ۾ پوشيده آهي [illegible] بيانن ۽ اوهان جي سياسي مضبوطيءَ [illegible] صوبن جي ماڻهن جي دلين ۾ اوهان جي شخصيت ۽ پارٽيءَ ۾ چڱيون اميدون پيدا ٿيون آهن. مشرقي پاڪستان جي آباديءَ جي بنياد تي نمائندگي ۽ مڪمل طور اندروني خود اختياريءَ (آٽو نامي) جا مطالبا، سواءِ ڪنهن شڪ شبهي جي اهڙا جائز ۽ درست آهن، جهڙا اسان جا. اسان اوهان سان گڏ هڪ ئي ٻيڙيءَ ۾ سوار آهيون، ان ڪري اوهان سان هر طرح ثابت قدم رهنداسين. اميد آهي ته اوهان به اسان جي نصب العين جي حمايت جاري رکيو ايندا ۽ اسان جو ساٿ هرگز نه ڇڏيندا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آءٌ، اولهه پاڪستان جي ٽنهين صوبن ۾ اها ڪوشش ڪري رهيو آهيان تہ زياده ڪان زياده همخيال فردن، گروهن ۽ جماعتن تي مشتمل محاذ، وجود ۾ آندا وڃن.

جيڪڏهن پاڪستان جون سموريون همخيال سياسي جماعتون ڪنهن سمجهوتي تي آماده ٿي وڃن تہ ان مان ٽنهين صوبن ۾، اسان جي ڪم ۾ وڏيڪ آساني پيدا ٿيندي.

آءٌ وري هڪ دفعو اوهان سڀني صاحبن کي مرحبا چوان ٿو ۽ پنهنجي طرفان يقين ڏياريان ٿو تہ اسين اوهان جي قيادت ۾ مڪمل اعتماد رکون ٿا ۽ اوهان جي ذات گراميءَ جي معرفت، پنهنجي اوير پاڪستان جي ڀائرن اکي دل جي انتهائي گهراين ۽ محبت مان سلام پيش ڪريون ٿا.

—غلام مرتضيٰ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ متحده محاذ جي تاريخ

مقاصد ۽ طريقه ڪار تي سرسري نظر

سنڌين جي ... متحده محاذ" ۾ شموليت جو اظهار ڪيو آهي؛ هن جو مکيه مقصد هيءُ پئي رهيو آهي ته "ون يونٽ" کي ختم ڪرائي، اڳوڻن صوبن کي بحال ڪيو وڃي. ڇاڪاڻ ته هو ون يونٽ جي وجود کي، ننڍن صوبن لاءِ اقتصادي، سياسي ۽ سماجي ترقيءَ جي راهه ۾ هڪ وڏي رڪاوٽ سمجهن ٿا. انهيءَ اتحاد تي ڪن نوجوانن ۽ ڪهنه مشق سياستدانن کي شخصي ۽ نظرياتي ناراضگي پيدا ٿي آهي. انهيءَ ڪري: اهو ضروري ٿو سمجهان ته محاذ جي تاريخ، مقاصد ۽ طريقهء ڪار تي ڪجهه قدر روشني وجهان-

تاريخ

سال ١٦٣٦ ۾، سنڌ بمبئيءَ کان الڳ ٿي، جدا صوبي جي صورت اختيار ڪئي. ساڳئي سال جي آخر ۾ (سال ١٩٣٧ع ۾ ٿيندڙ چونڊن کان اڳ)، سنڌ جي مکيه سياسي گروهن کي پاڻ ۾ ملائي، هڪ غير فرقيوارانه جماعت، "اتحاد پارٽيءَ" جي نالي سان برپا ڪئي وئي؛ جنهن، سر فضل حسين مرحوم جي "يونينسٽ پارٽيءَ" جي نقش قدم تي هلي، صوبي جي ترقيءَ ۽ تعمير ڏانهن توجهه ڏيڻ ضروري ڄاتو ٿي. بد قسمتيءَ سان گروهي مفاد ۽ باوجود ڪنوينشن ۾ شامل ٿيڻ جي، سر غلام حسين جو گروهه، ميران محمد شاهه جي ڊپٽي ليڊر چونڊجڻ جي معمولي سوال تان ناراض ٿي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

علحده ٿي ويو ۽ اهو اتحاد ٽٽي پيو. ليڪن ٿوري وقت کان پوءِ، اتحاد پارٽيءَ جي وزارت، خانبهادر الهه بخش مرحوم جي هٿ هيٺ ٺهي، جا گهڻو وقت هلندي رهي. انهيءَ وزارت سان ڏلن گهڻائڻ جي سوال تان اختلاف پيدا ٿيڻ کان پوءِ، اسان وٽ سنڌ جي سياست ۾ ڪانگريس ۽ آل انڊيا مسلم ليگ جماعت، دخل اندازي ڪرڻ شروع ڪئي. نتيجو اهو نڪتو ته آخر انهن اختلافن ملڪ کي ورهائي، پاڪستان ۽ ڀارت جي صورت ۾ آزادي ڏياري. اسان کي وڏي اميد هئي ته حالتن ۾ نيٺ ناپر ۽ سڌارو ايندو. ليڪن پاڪستان جو معمار، قائد اعظم محمد علي جناح، هڪ سال جي عرصي اندر وفات ڪري ويو ۽ ڪانئس پوءِ نوابزاده لياقت علي خان حالتن کي قبضي هيٺ رکندو آيو. پر پوءِ هن جي وفات بعد حالتون اڳيئن کان وڌيڪ تيزيءَ سان بدلجڻ شروع ٿيون.

بينگال ۽ پنجاب جي سياستدانن طرفان نيئن قائم ٿيل مملڪت تي اقتدار حاصل ڪرڻ لاءِ، پاڻ ۾ جيڪا ڪشمڪش شروع ٿي، تنهن حالتن کي انهيءَ ڪڙيءَ تي پهچايو جو انن سالن جي لڳاتار ڪوشش ۽ جفاڪشيءَ کان پوءِ بس وڃي ١٩٥٤ع وارو آئين تيار ٿيو. انهيءَ آئين کي عمل ۾ اچڻ کان روڪڻ لاءِ، گورنر جنرل، غلام محمد مرحوم، اڳيئنءَ آئين ساز اسيمبليءَ کي غير جمهوري طريقن سان ختم ڪرائي، نئين آئين ساز اسيمبليءَ کي وجود ۾ آڻي، ان کان ١٩٥٦ع جو آئين پاس ڪرايو. آئين جو مکير شاخسار ون يونٽ جو قيام، اوير ۽ اولهه پاڪستان ۾ باوجود آباديءَ جي تفاوت جي مساوي نمائندگي ڏيڻ ۽ ون يونٽ کي ڊهڻ کان بچائڻ لاءِ، آئين ۾ به ڀاڱي ٽي حصي سان ترميم جا فقرا داخل ڪيا ويا. مطلب ته جن ارادن ۽ طريقن سان ون يونٽ قائم ڪيو ويو هو، تن، حالتن کي درست ڪرڻ بدران سورڪو وڌيڪ ناساز گار بنائي ڇڏيو. روزانه ”عبرت“، حيدرآباد ۾، هڪ غير جانبدار ناالي مضمون نگار، موجوده صورتحال کي سامهون رکندي، لکي ٿو ته

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"ملڪ جي سالميت ۽ بقاءَ لاءِ، يا ائين چئجي ته پاڪستان جي باشندن جي درميان منافرت ڦهلائڻ جي خيال سان، اولهه پاڪستان ۾ زور زبردستيءَ سان قائم ڪيل وحدت، جنهن حد تائين نقصان ده ثابت ٿي چڪي آهي، سا ڪنهن به وضاحت جي محتاج نه آهي. جيڪي به نيڪ تمنائون، چڱيون اميدون ۽ احسن توقعات، ون يونٽ سان وابسته ڪيا ويا هئا، انهن مان هڪ به بارآور ڪين ٿيو. نه قوم ۾ يڪجهتي پيدا ٿي سگهي ۽ نڪي پٺتي پيل ننڍن صوبن کي واعدي ڪيل ترقي ميسر ٿي. انسان آخر انسان آهي، حرص ۽ هوس ان جي وڏي ۾ وڏي ڪمزوري آهي. ڪمزور جي حق تلفي ڪرڻ واري جرم کان فقط الله جا برگزيده ٻانهان ۽ پيغمبر ئي بچي سگهيا آهن؛ باقي ويهين صديءَ جي خمير مان ٺهيل ماده پرست انسان، لوڀ لالچ ۽ ٻين جي حق تلف ڪرڻ جهڙي مقناطيسي ڪشش کان ڪٿي ٿو پاڻ بچائي سگهي! در حقيقت، ٿيو به ائين، ننڍن صوبن جي ترقيءَ جون راهون بنهه بند ٿي ويون؛ هنن جي آزاديءَ عمل مفلوج ٿي ويئي؛ تعليمي ادارا بيتوجهيءَ جو شڪار بنجي ويا؛ اقتصادي بد حاليءَ ۾ ڏينهون ڏينهن واڌارو ٿيڻ لڳو؛ سندن اباڻن پٽن ۽ زمينن جا پيا وارث مقرر ٿيا؛ ملازمتن ۾ هنن جي حقن جي ڪابه حفاظت ڪانه ڪئي ويئي ۽ روزمره جي انتظامي مسئلن ۾ ننڍن صوبن کي هٿ وٺي انيڪ دشوارين ۽ تڪليفن هيٺ آندو ويو. نتيجو اهو نڪتو آهي ته ننڍن قومن ۾ بدگماني ۽ نفرت وڌندي، وڌندي، انهيءَ ڪڙيءَ تي پهتي آهي، جا ڪنهن به وقت ملڪي اتحاد ۽ سالميت لاءِ انتهائي خطرناڪ ثابت ٿي سگهي ٿي."

ون يونٽ مان پيدا ٿيل انهن افسوسناڪ حالتن کي روڪڻ لاءِ، ننڍن صوبن طرفان "انٽي ون يونٽ فرنٽ" قائم ڪيو ويو، جنهن ٿوري وقت بعد تبديل ٿي، "نيشنل پارٽيءَ" جي صورت اختيار ڪئي ۽ آخر "نيشنل عوامي پارٽيءَ" جي نالي سان عام منظر تي آيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ، پهريون دفعو (۱۹۳۵ ۾) صوبن ۾ نئين سر چونڊون ٿيون. انهن چونڊن ۾ اسان مان ڪن صاحبن، آل پاڪستان پارٽين جي گذريل تجربن کان متاثر ٿي، ورِي ٻيهر چند صوبائي پارٽين کي متحد ڪري، "سنڌ متحده محاذ" جي پليٽفارم تان چونڊون لڙيون. ان وقت ملڪ جي سامهون مکيه مسئلا، اقتصادي ۽ سماجي بهتريءَ جا هئا، تنهنڪري اسان جي پروگرام ۾ هارين، مزدورن ۽ عوامي مسئلن کي وڌيڪ ترجيح ڏنل هئي. ٿيو ائين جو مٿانهين طبقي جا بااثر سياستدان، اسان کان الڳ ٿي ويا. نتيجو اهو نڪتو ته اسان جي "محاذ" جي پليٽفارم تان فقط ۷ ميمبر چونڊجي سگهيا؛ جن ۾ ٻه اڪثريت وڏن ماڻهن ۽ زميندارن جي هئي. هو پنهنجي ذاتي اثر ۽ رسوخ جي بنياد تي چونڊجي آيا هئا. انهن چونڊن ۾ شيخ عبدالمجيد سنڌي، حيدر بخش جتوئي، غلام محمد خان لغاري ۽ شمس الدين شاهه جهڙا مخلص ڪارڪن چونڊجي ڪِين سگهيا. اسان کي تجربي مان ثابت ٿيو ته سنڌي عوام ۾ اڃا اهو سياسي شعور پيدا نه ٿيو آهي ۽ مٿن زميندارن، جاگيردارن، پيرن، پنيسي ۽ اثر رسوخ وارن ماڻهن جو اڃا اهوئي تسلط قائم آهي.

اسيمبلي چونڊجڻ بعد وزارت ڏر ۽ مخالفت واري ڏر ۾ باهمي سمجهوتي سببان، سنڌ جي فائدي جا ڪجهه ڪم ٿيڻ شروع ٿي مس ٿيا ته انهيءَ ڳالهه کان ڏجي ٻاهر جي ڪن حريص سياستدانن، پهرين ته سنڌين جي هن باهمي تعاون ۾ رخنو وڌو ۽ ان کان پوءِ، سنڌ جي علحده وجود کي ختم ڪري، ون يونٽ قائم ڪري ورتو. ان بعد جڏهن اولهه پاڪستان جي اسيمبلي قائم ٿي ته ٿوري ئي وقت ۾ حالتن اهڙو ڦيرو کاڌو جو سنڌ مان جن صاحبن، ڪن مصلحتن يا مجبورين سبب ون يونٽ ٺاهڻ ۾ حصو ورتو هو، تن، هڪ طرف پاڻ سان ٿيل وعده خلافين ۽ ٻئي طرف، ون يونٽ سببان سنڌ سان ٿيل بي انصافين جي ڪري پنهنجي غلطي محسوس ڪئي ۽ اسان سان ائنٽي ون يونٽ گروه ۾ شامل ٿي، حالتن کي درست ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاءِ صلاحون مشورا ڪرڻ شروع ڪيا. اها حقيقت بلڪل ظاهر آهي ته ون يونٽ ناهڻ ۾ سنڌ جي جن مکيه سياستدانن جو هٿ هو، تن ۾ مدارالمهام، خانبهادر محمد ايوب خان کهڙو هو. انهيءَ سبب اسان توڙي ٻئي سموري سنڌي عوام کي مٿس سخت ناراضگي هئي. اڄ ته سندس گهر جو پاڻي به نه پيئندو هوس، پر انسان خطا جو گهر آهي، نيڪي ۽ بدي انسان کان ئي سرزد ٿين ٿيون، تنهنڪري ڪنهن جي خطا کي درگذر ڪري، ان جي اصلاح ڪرڻ خود نيڪيءَ ۾ شمار آهي. اسان ڪير آهيون؟ جڏهن خود خدا به پنهنجن گنهگار بندن سان عفو ۽ بخشش جو واعدو فرمايو آهي.

متحده محاذ، اولهه پاڪستان اسيمبليءَ ۾ ون يونٽ کي ناڪامياب بنائڻ جي ارادي سان داخل ٿيو هو. اتي رهڻ بعد اسان کي سيد ميان خير شاهه ۽ آغا غلام نبي خان ذريعي معلوم ٿيو ته خانبهادر کهڙو پنهنجي ڪيل غلطيءَ کي درست ڪرڻ لاءِ، مسلم ليگ اسيمبلي پارٽيءَ کي، ون يونٽ ڊاهڻ ۽ اڳوڻن صوبن جي بحاليءَ لاءِ آماده ڪرڻ واسطي تيار آهي.

اسان اهڙيءَ رٿ کي آجيان ڪئي چوندي، ساڻس ڳالهائڻ شروع ڪيو؛ ۽ ميان خير شاهه جي جاءِ تي مسلم ليگ جي اڳواڻن سان ٻن - ٽن نشستن بعد، خانبهادر کهڙو اهڙي سمجهوتي ڪرائڻ ۾ ڪامياب ٿيو، جنهن مطابق، مسلم ليگ جا اڳواڻ، سان کي اولهه پاڪستان - اسيمبليءَ مان ون يونٽ جي خلاف ٺهراءُ پاس ڪرائڻ ۾ مدد ڪرڻ وارا هئا. اهڙي ٺهراءَ تي ميان ممتاز دولتانه (جو خود ون يونٽ ناهيندڙن مان هو)، سردار بهادر خان، قاضي عيسيٰ، خان عبدالقيوم خان ۽ خانبهادر کهڙي جون صحيحون هيون. کهڙي صاحب جي انهيءَ ڪارناني کي وسارڻ مناسب نه ٿيندو. سياست جي دنيا ۾، اڪثر ڪري سياستدانن کان رد عمل طور يا مخصوص حالتن جي مجبورين سبب ڪي اهڙيون غلطيون به ٿينديون آهن، جن کي جيڪڏهن اصولن جي تارازيءَ ۾ توريو ته اهي ڪنهن به

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نيڪ عمل ۾ شمار ٿي نٿيون سگهن. اهڙا مثال، سنڌ جي سياسي تاريخ ۾ گهڻا ته ڪافي ملي ويندا. آءٌ اهڙا چند مثال، سياست سان دلچسپي رکندڙن جي معلومات لاءِ، پيش ڪريان ٿو:

(١) جڏهن بمبئيءَ کان سنڌ جي علحدگيءَ جي تحريڪ، سنڌ ۽ هندستان جي سمورن مسلمانن وٽ هڪ مکيه مسئلو بڻيل هو، تڏهن ان وقت "سائمن ڪميشن" کي مدد ڏيڻ لاءِ بمبئي سرڪار هڪ صوبائي ڪميٽي، سنڌ جي جدا ٿيڻ واري سوال تي غور ڪرڻ لاءِ مقرر ڪئي. انهيءَ ڪميٽيءَ جو چيئرمين، سرشاهنواز ڀٽو هو ۽ سنڌ طرفان ٻيو ميمبر، سيد ميران محمد شاهه هو. ان وقت سر شاهنواز خان، سنڌ جي علحدگيءَ واري سوال جي خلاف ووٽ ڏنو ۽ ڪاميٽيءَ ۾ صرف ميران محمد شاهه ڪي، سنڌ جي جدائيءَ جي فائدي ۾ نوٽ لکيو پيو. اڳتي هلي، انهيءَ ساڳئي سرصاحب، پنهنجي غلطي محسوس ڪري، لنڊن جي گول ميز ڪانفرنس ۾، سنڌ جي جدائيءَ لاءِ مقرر ڪيل ڪاميٽيءَ اڳيان، سنڌ جي علحدگيءَ جي فائدي ۾ هڪ زوردار تقرير ڪئي. اهڙيءَ طرح، وري اڳتي هلي، "سنڌ اتحاد پارٽي" قائم ڪرڻ ۾ سر صاحب جيڪو پارٽ ادا ڪيو، ان کي ڏسي، اسان کيس اتحاد پارٽيءَ جو ليڊر چونڊيو.

(٢) سر غلام حسين مرحوم جهڙو ڪهنه مشق سياستدان، اتحاد پارٽيءَ جهڙي هڪ غير فرقيوارانه جماعت ۾ هڪ ڏينهن داخل ٿي، ٻئي ڏينهن، ڊپوٽي ليڊر جي هڪ جاءِ وڌائڻ جهڙي خسيس سوال تان ناراض ٿي، سنڌي اتحاد کي ٽوڙي، نئين پارٽي ناهي. ٻئي دفعي، جڏهن اتحاد پارٽيءَ جي وزارت، خانبهادر الهه بخش مرحوم جي هٿ هيٺ هئي، تڏهن ان سان مقابلي ڪرڻ لاءِ، قائد اعظم محمد علي جناح کي گهرائي، مسلم ليگ اسيمبلي پارٽي ٺهرائي، پاڻ ان جو ليڊر ٿيو. پر پوءِ جڏهن الهه بخش ۽ قائد اعظم جي وچ ۾ ٿيل سمجهوتي جون ڳالهيون ٿين ٿيون ته قائد اعظم، الهه بخش جي وزارت خلاف بي اعتماديءَ جو ٺهراءُ پيش ڪرايو. ان جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هلنڊي، مسلم ليگ اسيمبلي پارٽيءَ جو ... سردار حسين، قائد اعظم جي برخلاف بيان ڏيئي، الهه بخش جي هٿ هيٺ وزارت جي ڪرسي والاري، ۽ مسلم ليگ اسيمبلي پارٽي مخالفت ۾ رهجي ويئي. ليڪن ڪجهه وقت بعد، انهيءَ ساٿيءَ ماڻهوءَ کي، قائداعظم ... درگذر ڪري، وزير اعظم بنائي ڇڏيو ۽ اسان پارن، مسلم ليگ لاءِ ڪم ڪندڙن کي، حالات جي تقاضائن ۽ ... مصلحتن سببان نطر انداز ڪري ڇڏي ٿو.

(٣) خانبهادر محمد ايوب کهڙي، بمبئيءَ کان سنڌ کي جدا ڪرائڻ جي سلسلي ۾ جيڪو ڀرپور ڀاڱو ورتو، اهو ڪنهن کان به مخفي نه آهي. هن، سنڌ ۾، مسلم ليگ کي طاقت وٺائڻ لاءِ حتي الامڪان ڪوششون ڪيون. اهڙيءَ طرح، ڪراچيءَ کي سنڌ کان الڳ ڪرڻ جي مخالفت ڪرڻ سببان، وزارت تان ڊسمس ٿي، ڪوڙي ڪيس هيٺ رجوع ٿيو. اها حقيقت ڪنهن کان به مخفي نه آهي. پر، اڳتي هلي، اهو ساڳيو ماڻهو رد عمل ۽ ڪن مصلحتن خاطر، سنڌ کي ون يونٽ ۾ داخل ڪرڻ جو ڪارڻ بنيو. ڪجهه عرصي گذرڻ کان پوءِ، هن پنهنجي غلطي محسوس ڪري، مسلم ليگ پارٽيءَ کان ون يونٽ خلاف ٿيڻ پاس ڪرائڻ لاءِ "متحده محاذ" سان سمجهوتي ڪرائڻ ۾ مکيه پارٽ ادا ڪيو، ۽ ون يونٽ ٽوڙڻ جي ٺهراءَ تي پنهنجن دوستن سميت ووٽ ڪيو؛ جنهن سببان اڳتي هلي، سنڌ جي جملي مکيه سياسي گروهن گڏجي حيدرآباد ۾، "اينٽي ون يونٽ فرنٽ" جو چيئرمن چونڊيو، جنهن جا هيٺيان ميمبر هئا:

١- خانبهادر محمد ايوب کهڙو چيئرمن،

٢- جناب پير شاهمردان شاهه صاحب پاڳارو ميمبر،

٣- جناب مخدوم محمد زمان صاحب ميمبر،

٤- جناب مير غلام علي خان ميمبر،

٥- جناب پير زاده عبدالستار صاحب ميمبر.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٦- جناب حاجي مولابخش صاحب ميمبر،

٧- جناب خانبهادر غلام محمد خان وسان ميمبر،

٨- جناب آغا غلام نبي خان پٺاڻ ميمبر،

٩- جناب قاضي فضل الله صاحب ميمبر،

١٠- جناب شيخ عبدالمجيد صاحب ميمبر،

١١- جناب جي. ايم. سيد صاحب ميمبر،

قاضي محمد اڪبر کي فرنٽ جو ٻارهون ميمبر بڻائڻ لاءِ، هڪ جاءِ خالي ڇڏي ويئي.

ان کان پوءِ، خان بهادر کهڙي جي جاءِ تي جو ان وقت وزير دفاع هو، نواب محمد اڪبر خان بگٽي ۽ سيد ميان جعفر شاهه سان بلوچستان ۽ فرنٽيئر ۾ انهي ون يونٽ فرنٽ ٺاهڻ لاءِ مشورا ٿيا. ان وچ ۾ مارشلا ملڪ سان لاڳو ٿي ويو ۽ معاملو اتي ئي رهجي ويو.

٤- پير ميان الاهي بخش صاحب جو مثال ولو. هن صاحب، خلافت تحريڪ ۾ حصو ورتو، اتحاد پارٽيءَ جو ميمبر رهندو آيو ۽ خان بهادر الهه بخش جي وزارت ٽٽڻ کان پوءِ بعد، سر غلام حسين جي مسلم ليگ وزارت ۾ شامل ٿيو. بعد ۾ رد عمل ڪري، ڪراچيءَ جو شهر مرڪز جي حوالي ڪيائين، ليڪن ان ساڳئي ماڻهوءَ، ون يونٽ جي خلاف ووٽ ڪيو ۽ پوءِ متحده محاذ سنڌ ۾ شامل رهندو آيو. وچ ۾، محترمه فاطمه جناح جي خلاف، صدر ايوب کي ووٽ ڏياريائين ۽ هن وقت وري ”سنڌ متحده محاذ“ جو ٿنڀو بڻيو بيٺو آهي.

٥- منهنجو مثال ولو. ١٩٢٠ع ۾، خلافت تحريڪ ۾ شامل ٿي ڪم ڪيم، ١٩٢٩ع ڌاري ڪانگريس ۾ شريڪ ٿي حصو ورتم ۽ ١٩٣٦ع ۾ ”سنڌ اتحاد پارٽي“ ٺاهڻ ۽ هلائڻ ۾ مکيه پارٽ ادا ڪيم. جلد ئي خان بهادر الهه بخش سان ٻلن وڌائڻ جي سڪائي سوال تان مخالفت ڪري، مسلم ليگ ۾ داخل ٿيس، پنهنجي قديم روايات جي خلاف ڪانگريس کي ڇهوڙي ڪولي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هندو - مسلم نفرت ڦهلائڻ جو باعث بڻيس. اهڙيءَ ريت، سنڌ اسيمبليءَ ۾ پاڪستان جو ٺهراءُ پاس ڪرايم ۽ بعد ۾، سر غلام حسين گروه سان سنڌ جي مسئلن تي مخالفت ڪري، مسلم ليگ کان ٻاهر نڪري، قائد اعظم ۽ مسلم ليگ جي ڪاوڙ جو نشانو بڻيس.

ان کان پوءِ، سنڌ اسيمبليءَ ۾ ڪراچي واپس وٺڻ ۽ سنڌ جي حقن جي حفاظت جا ٺهراءُ، وزارت جي تعاون سان پاس ڪرائڻ ۾ ڪامياب ٿيس. ان کان پوءِ، ون يونٽ جي مخالفت ڪندو رهيس، ۽ هن وقت به باوجود سياست ۽ عمل ۾ دلچسپيءَ نه هئڻ جي، "سنڌ متحده محاذ" ناهي، ون يونٽ ڊاهڻ لاءِ ڪوشان آهيان.

٦- پير ميان علي محمد شاهه راشدي، خانبهادر کهڙي سان گڏ سنڌ کي بمبئيءَ کان جدا ڪرائڻ لاءِ ڪتاب لکيا ۽ ڪم ڪندو آيو. ان کان [illegible] اتحاد پارٽيءَ جي هڪ ميمبر [illegible]

ڪم [illegible] مسلم ليگ ۾ اياسون، تڏهن هن به ان ۾ داخل ٿي، ليگ کي زور وٺائڻ لاءِ رات ڏينهن محنت ڪئي، بعد ۾ پيرزاده وزارت سان ناراض ٿيڻ بعد، رد عمل ۾ اچي، ون يونٽ ناهڻ ۾ حصو ورتائين. اڳتي هلي، سفارت جي عهدي تان واپس اچڻ بعد، "مشرق بعيد" جي عنوان تحت، لازوال تاريخي ۽ سياسي مضمونن ذريعي، ڊڪٽيٽراڻي حڪومت خلاف، وقتي حالتن جي حد اندر، چڱو ڪم ڪيائين. هن وقت "سنڌ متحده محاذ" ۾، ون يونٽ خلاف، خاص حصو وٺي رهيو آهي.

٧- ميان ذوالفقار علي خان پنهنجي پيءُ جو مثال ورتو. ولايت ۾ امتحان ڏيئي واپس اچڻ بعد، ڪجهه حد تائين ون يونٽ جي خلاف ڪتاب لکي ورهايائين. آئون جڏهن، ون يونٽ جي مخالفت سببان جيل وارو معياد پورو ڪري، آزاد ٿيس، تڏهن منهنجي بنگلي تي ون يونٽ خلاف ڪنوائيل ميٽنگ ۾ شرڪت ڪيائين. اتي گفتگوءَ هلندي، ڪامريڊ حيدربخش جتوئيءَ کيس طعنو ڏيندي چيو ته "هيءَ انقلابين جي مجلس آهي، تون ان ۾ ڪيئن شريڪ ٿيو آهين؟". تڏهن کيس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جواب ڏنائين تہ "انقلاب، صرف توکي ورثي ۾ تہ ڪو نہ مليو آهي؟" ليڪن، ان جي ٻئي ڏينهن، شيخ عبدالمجيد کي خط لکي، اطلاع ڏنائين تہ "جنهن صورت ۾ ملڪ نازڪ حالتن مان گذري رهيو آهي، ان ڪري، منهنجي ون يونٽ خلاف هلايل تحريڪ مان استعيفا قبول ڪئي وڃي." اهڙو خط رجسٽر ڪري موڪليائين. ان کان پوءِ ايوب خان، ملڪ سان مارشل لا لاڳو ڪيو. هي ٨ سالن تائين ان جي وزارت ۾ رهي، سندس تعريف جا ڍڪ پريندو وتيو، حتيٰ ڪ محترمہ فاطمه جناح جي مخالفت کان بہ ڪو نہ گُسو. پر پوءِ وزارت مان نڪرڻ بعد همت ڪري، ايوب حڪومت خلاف، جيڪو جوانمرديءَ جو قدم کنيائين، اهو سيني کي ياد آهي. هن نازڪ بدن ماڻهوءَ، انهيءَ مخالفت جي پاداش ۾ جيل جي تڪليفن سهڻ کان ذرو بہ ڪين ڪيٻايو ۽ اڄاتائين مخالفت ۾ سرگرم هلندو اچي.

اهي چند مثال انهيءَ ڪري پيش ڪيا اٿم تہ ڪيئن نہ حالتن جي تقاضائن سببان، مختلف احباب وقت بوقت متضاد طريقہ ڪار اختيار ڪرڻ تي مجبور ٿين ٿا. هڪ وقت سچا ساٿي ۽ همڪار بنجي ڪم ڪن ٿا تہ ٻئي وقت ساڳئي مقصد جي مخالفت ۽ رقابت تي آماده نظر اچن ٿا. . ب الوطني ۽ خدمت خلق ڪنهن بہ شخص کي نيڪي ۾ مايل ڪانہ آهي: صفا بي عيب خدا جي ذات آهي ۽ ڪانئس پوءِ سندس برگزيده بندن کان سواءِ ٻيو ڪو مشڪل ئي نظر ايندو.

سنڌ جو علائقو اڳي ئي پٺتي پيل آهي ۽ اسان ۾ گروهي اختلاف گهٽيءَ حد تائين آهن. ون يونٽ جي سزا بہ اسان کي انهيءَ پاداش ۾ ملي آهي. انهيءَ بند کان آزاد ٿيڻ لاءِ اسان کي گهرجي تہ سڀ ويڇا وساري، هڪ ٻين جا عيب معاف ڪري متحده محاذ ۾ رهي، ايندڙ نسلن لاءِ پڻ هڪ بي نظير مثال قائم ڪريون.

گذريل تحريڪ ۾ ڪن قومي ڪارڪنن ۽ نوجوان شاگردن بيشڪ پاڻ ملهايو آهي. ليڪن اهو عنگامي دور هو، جنهن ۾ سڀ ڪجهہ ٿئي ٿي ويو. هن وقت ملڪ سان مارشل لا لاڳو آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

.. ا ۾ هلچل محدود دائري کان ٻاهر هلائي نٿي سگهجي، تنهنڪري وڏي سمجهداريءَ ۽ حوصلي سان ڪم ڪرڻو آهي. هن وقت سنڌ جا ... ڪارڪن ٻن گروهن ۾ ورهايل آهن ته شاگرد، پڻ گروهن ۾ ... رهيا آهن. مٿين طبقي جا بااثر سياستدان خود مختلف گروهن ۾ ورهايل آهن ۽ سندن گروهي مفاد پڻ متضاد آهن، مثلاً خانبهادر ... گروه، ميان ذوالفقار علي ڀٽو جي پارٽي، پير صاحب ... جو گروه ۽ مخدوم صاحب هالا جو گروه، ۽ ٻيا ڪيترا وڏي ... وارا صاحب آهن.

... ڪي سياست ۾ ... سر حصي وٺڻ وقت اهي سمورا ... مشڪلاتون ... رهڻ گهرجن. اُنهن اڳيان نظر ۾ رکي هوس ته مخدوم صاحب ... ڊاهڻ ... اسيمبليءَ جي ڪن ميمبرن سان گڏجي، ون يونٽ جي ... بيان ڏنو. وڏيون اڳ ۾ ئي ان تحريڪ کي زور وٺائڻ لاءِ ... ڏانهن ساٿي ... ۽ مدد ... جي تقاضا ڪئي، جنهن جي نتيجي ۾ مخدوم صاحب، پير ... عبدالستار، آغا غلام نبي خان پٺاڻ، خانبهادر غلام محمد خان وسان، سيد ميران محمد شاهه ۽ مخفيا قريشيءَ طرفان حيدرآباد ۾ ۹ مارچ ۱۹۶۹ع تي، ”اينٽي ون يونٽ ڪانفرنس“، شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جي صدارت ... نظر بندي ختم ٿي چڪي هئي، تنهنڪري مون به ان ۾ شرڪت ڪئي. مون کي ڪانفرنس جي افتتاح لاءِ حڪم ڪيو ويو. مون انهيءَ موقعي تي جيڪا تقرير ڪئي هئي، ان جا ڪي اقتباس، ناظرين جي يادگيري تازي ڪرڻ لاءِ هيٺ ڏيان ٿو:

”برادرانِ عزيز:

باوجود ان فيصلي جي ته آئينده سياست عمليءَ ۾ حصو نه وٺندس ... هر وقت جي ضرورتن ۽ اوهان جي ... طرح چڪي آئي پبلڪ پليٽفارم تي ... ان ... ڪرايو آهي ... سوال ... ڪشمڪش ... فيصلو قطعي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڻ لڙ ۽ آخري آهي. ان جا ڪارڻ طبيعت جي ناسازي ۽ سياست عمليءَ جي محرڪ ٻڌين، جهڙوڪ شهرت جي بُک، عزت جي آڃ ۽ حصول اقتدار جي اهميت، قدر ۽ قيمت جو گهٽجڻ آهن. تنهن سڄي عمر جي تقاضا ۽ طبعي رجحان جي ڪري زندگيءَ جو باقي حصو قومي اخلاق، تزڪيهءِ نفس ۽ صحيح تعليم جي فروغ ۽ تبليغ لاءِ صرف ڪرڻ جو فيصلو ڪيو اٿم. هن وقت اسان جو ملڪ ۽ قوم نازڪ دور مان گذري رهيا آهن، اهڙي وقت ان جي خدمت ۽ مشوره کان انڪار ڪرڻ، فرض ناشناسيءَ برابر ٿيندو. تنهن ڪري باوجود طبيعت جي مخالف لاڙي جي، اوهان جي درميان ويٺو آهيان ۽ سگهڻ خطبي ۾ اڳتي هلي چيو ته:

اسان سڀني کان گهڻيون غلطيون ٿيون آهن. گذشته کي در گذر ڪري، اسان کي نئين دور جو آغاز ڪرڻو آهي، جيئن اسان کان وري ساڳيون غلطيون سرزد نه ٿين. هن وقت تائين اسيمبلين ۽ سياست کي اسان جي مٿانهين طبقي، ذاتي اقتدار، عزت ۽ حصول املاڪ جو ذريعو سمجهي، حصو ورتو آهي؛ پر هينئر اسان کي خدمت خلق، ملڪي سلامتي ۽ ترقي، عوامي فلاح ۽ بهبوديءَ جي نقطهءِ نگاه کان ڪم ڪرڻ گهرجي."

ساڳئي خطبي ۾ اڳتي هلي، جن نقطن کي مشعل راه طور ڪتب آڻڻ جو ذڪر ڪيو اٿس، تن مان ڪي هيٺيان آهن:

(۱) سنڌ کي ون يونٽ کان آزاد ڪرائي، اڳوڻا صوبا بحال ڪرڻا آهن، ان ڪري اڳوڻن صوبن جي بحاليءَ لاءِ ڪوشش ڪرڻ گهرجي.

(۲) اسان کي شخصي پارٽيبازي، گذشته اختلافن، قديم سنڌين ۽ نون سنڌين جي تفاوتن کان برتر ۽ بالا رهي ڪم ڪرڻو پوندو، جنهن ڪري سنڌ جي هرهڪ باشندي کي بنا ڪنهن تفاوت جي رئيس ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاءِ ڪري شمار ڪرڻو آهي.

(٣) جن ماڻهن کي هن وقت ڪن سببن ڪري شريڪ ڪري نہ سگهيا آهيون، تن کي ٻاهر رکڻ جو ڪوبہ اِرادو نہ آهي. غلطيون هرهڪ کان ٿين ٿيون، انهن کي درگذر ڪرڻ قومي مفاد ۽ مصلحت وقت جي اهم تقاضا آهي.

(٤) هن وقت جن ماڻهن کي، صدر صاحب (ايوب خان) جي ڏاڪا وارين مصلحتن ۾ شرڪت ڪرڻ ۽ ون يونٽ جي حمايت ڪرڻ ڪري، پاڻ سان شامل ڪري نہ سگهيا آهيون تہ اهو عارضي اهي. آخر ۾ اسان سڀني کي پاڻ ۾ هم وطنيءَ طور، مقصد جي -ول لاءِ متحد ٿي ڪم ڪرڻو پوندو.

(٥) سون کي خبر آهي تہ اسان جي نوجوان شاگردن ۽ ڪن قومي ڪارڪنن، جن هن انقلاب ۾ حصو ورتو ۽ قربانيون ڏنيون آهن، تن کي چند ماڻهن ۽ گروهن خلاف سخت رنجيدگي آهي. ليڪن آءٌ کين سندن قربانين، همت ۽ صداقت جو واسطو وجهي، عرض ڪندس تہ ون يونٽ ڊهڻ تائين ذرا ٿڌائيءَ کان ڪم وٺن. اسان کي نظرياتي اختلافن ۽ طبعي رجحانن جي باوجود في الحال سمورا ويچار وساري، گڏجي ڪم ڪرڻو پوندو.

ذڪر ڪيل خطبي جي مٿين اقتباسن مان معلوم ٿيندو تہ سون ڪانفرنس ۾، ون يونٽ جي ڊاهڻ لاءِ جن ڳالهين کي ضروري ٿي سمجهيو، تن جو اظهار هيٺين لفظن ۾ ڪيو هو:

١- ون يونٽ ڊاهڻ لاءِ سڀني سنڌين جو متحده محاذ قائم ڪرڻ ضروري آهي.

٢- اهو اتحاد صرف هڪ آئيني مسئلي، يعني ون يونٽ کي ڊاهڻ ۽ اڳوڻن صوبن بحال ڪرڻ سان واسطو رکندڙ آهي، جنهن ۾ باوجود ڪيترن اختلافن جي هر شخص ڪنهن بہ گروه يا پارٽيءَ سان واسطو رکندڙ، مٿين مقصد جي حصول لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڻ ٿر ۽ آخري آهي. ان جا ڪارڻ طبيعت جي ناسازي ۽ ميانت. عمليءَ جي محرڪ جذبن، ڇهڙوڪ شهرت جي بک، عزت جي آڃ ۽ حصول اقتدار جي اهميت، قدر ۽ قيمت جو گهٽجڻ آهن. تنهن ڪري عمر جي تقاضا ۽ طبعي رجحان جي ڪري زندگيءَ جو باقي حصو قومي اخلاق، تزڪيه نفس ۽ صحيح تعليم جي فروغ ۽ تبليغ لاءِ صرف ڪرڻ جو فيصلو ڪيو اٿم. هن وقت اسان جو ملڪ ۽ قوم نازڪ دور مان گذري رهيا آهن. اهڙي وقت ان جي خدمت ۽ مشوره کان انڪار ڪرڻ، فرض ناشناسيءَ برابر ٿيندو. تنهن ڪري باوجود طبيعت جي مخالف لاڙي جي، اوهان جي درميان حاضر آهيان." انهيءَ خطبي ۾ اڳتي هلي، وڌيڪ هيءَ چيم ته:

"اسان سڀني کان گهڻيون غلطيون ٿيون آهن. گذشته کي درگذر ڪري، اسان کي نئين دور جو آغاز ڪرڻو آهي، جيئن اسان کان وري ساڳيون غلطيون سرزد نه ٿين. هن وقت تائين اسيمبلين ۽ سياست کي اسان جي مٿانهين طبقي، ذاتي اقتدار، عزت ۽ حصول املاڪ جو ذريعو سمجهي، حصو پئي ورتو آهي؛ پر هينئر اسان کي خدمتِ خلق، ملڪي سلامتي ۽ ترقي، عوامي فلاح ۽ بهبوديءَ جي نقطهٔ نگاهه کان ڪم ڪرڻ گهرجي."

ساڳئي خطبي ۾ اڳتي هلي، جن نقطن کي مشعلِ راه طور ڪتب آڻڻ جو ذڪر ڪيو اٿم، تن مان ڪي هيٺيان آهن:

(۱) سنڌ کي ون يونٽ کان آزاد ڪرائي، اڳوڻا صوبا بحال ڪرڻا آهن، ان ڪري اڳوڻن صوبن جي بحاليءَ لاءِ ڪوشش ڪرڻ گهرجي.

(۲) اسان کي شخصي پارٽيبازي، گذشته اختلافن، قديم سنڌين ۽ نون سنڌين جي تفاوتن کان برتر ۽ بالا رهي ڪم ڪرڻو پوندو، جنهن ڪري سنڌ جي هرهڪ باشندي کي بنا ڪنهن تفاوت جي رئيس ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڻ کري شمار ڪرڻو آهي.

(٣) جن ماڻهن کي هن وقت ڪرڻ سيڻ ڪري شريڪ ڪري نه سگهيا آهيون، تن کي پاڻ رکڻ جو ڪو به اراڏو نه آهي. غلطيون هر ڪنهن کان ٿيون ٿيون، انهن کي درگذر ڪرڻ قومي مفاد ۽ مصلحت وقت جي اهم تقاضا آهي.

(٤) هن وقت جن ماڻهن کي، صدر صاحب (ايوب خان) جي ڏاڍا وارين مصلحتن ۾ شرڪت ڪرڻ ۽ ون يونٽ جي حمايت ڪرڻ ڪري، پاڻ ساڻ شامل ڪري نه سگهيا آهيون نه اهو عارضي آهي. آخر ۾ اسان سڀني کي پاڻ ۾ هم وطني جي طور ... مقصول لاءِ متحد ٿي ڪم ڪرڻو پوندو.

(٥) جن کي خبر آهي ته اسان جي ... قومي ڪارڪنن، جن هن انقلاب ۾ ... تن کي چند ماڻهن ۽ گروهن خلاف ... آهي ڪين سندن قربانيون، همت ۽ صداقت ... واسطو ... ڪندس ۽ ون يونٽ ڊاهڻ تائين ذرا ڌڪائي ... اسان کي نظرياتي اختلافن ۽ طبعي رجحانن جي باوجود في الحال سمورا ويچار وساري، گڏجي ڪم ڪرڻو پوندو.

ذڪر ڪيل خطبي جي مٿين اقتباس ... ڏيندو ته مون ڪانفرنس ۾، ون يونٽ جي ڊاهڻ لاءِ ... ضروري ٿي سمجهيو، تن جو اظهار هيٺين لفظن ۾ ...

١- ون يونٽ ڊاهڻ لاءِ سڀني سنڌين جو ... ڪرڻ ضروري آهي.

٢- اهو اتحاد صرف هڪ آئيني ... ون يونٽ کي ڊاهڻ ۽ اڳوڻن صوبن ... سان واسطو رکندڙ آهي، جنهن ۾ ... اختلافن جي هر شخص ڪنهن به ... سان واسطو رکندڙ مٿين مقصد جي حصول لاءِ

شامل ٿي سگهي ٿو.

انهيءَ خطبي ۾ اينريءَ وضاحت ڪان پوءِ به سون، ڪي مجبور ڪري صدر ٿو نبيو ويو، حالانڪ سون ڪان وڌيڪ پيا به ڪيترائي صاحب همٿ اهي سگهون ها.

سون ڪي پنهنجين ڪوتاهين جي بخوبي خبر هئي، باوجود طبيعت جي مخالف لاڙي هئڻ جي صدارت جي ذميواريءَ ڪڻڻ لاءِ هيٺيان ڪارڻ هئا:

الف - سمڪن هو ته مختلف خيالن، مفادن، گروهن ۽ طبقن وارن ڪارڪنن جي، آئون هڪ پليٽفارم يا سيمنٽنگ لنڪ (سيني ڪي ملائڻ) جو ڪم ڏيئي سگهان.

ب - سنهنجي سياست عمليءَ ڪان علحده هئڻ ڪري، يعني ميمبريءَ ۽ ڪنهن عهدي جي حصول جي خواهش نه هئڻ ڪري، ممڪن هو ته مختلف خيالن ۽ مفادن جا ماڻهو، سون کي رقيب نه ڄاڻي، زياده تعاون ڪن.

اها آهي متحده محاذ قائم ڪرڻ جي مختصر تاريخ، ان سان پٺو پوندو ته سنڌ جي سرزمين تي متحده محاذ ٺاهڻ لاءِ هيءَ ٽيون ڪوشش آهي.

پهريون دفعو، اتحاد پارٽيءَ جو قيام هو، جنهن جو سنڌ جي سياسي تاريخ ۾ خاص حصو ورتو. انهيءَ محاذ طرفان اسيمبليءَ ۾ ميمبرن جي اڪثريت چونڊجي آئي، ۽ سندن وزارت ڪيترن سالن تائين سنڌ ۾ قائم رهي.

ٻيو دفعو، ۱۹۵۳ع جي چونڊن وقت، سنڌ جي ڪن پارٽين طرفان، متحده محاذ قائم ڪري، چونڊون لڙيون ويون هيون، جنهن ۾ جيتوڻيڪ ٿورا ميمبر چونڊجي سگهيا، پر انهن، سنڌ اسيمبليءَ يا مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾ چڱو ڪم ڪيو. مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾، ون يونٽ خلاف ٺهراءُ پاس ڪرائڻ ۾، سندن وڏو دخل هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽيون دفعو، متحده محاذ، حيدرآباد ۾، خانبهادر کهڙي جي سرڪردگيءَ هيٺ سنڌ جي مکيه سياسي گروهن ۾ قائم ٿيو هو، جنهن جي ڏپ کان، ملڪ سان مارشل لا لاڳو ڪري، ون يونٽ جي خاتمي کي ڪجهه عرصي لاءِ ترسايو ويو.

چوٿون دفعو، هيءَ آهي جو سنڌ جي مختلف سياسي گروهن ۾ متحده محاذ قائم ڪرڻ جي ڪوشش ٿي رهي آهي. مون کي ڪافي اميد آهي ته ان ۾ سڀئي محب وطن اسان سان شريڪ ٿي، ون يونٽ کي ڊهرائڻ ۾ مدد ڪندا.

مون کي هيءَ به يقين آهي ته جيڪي صاحب شخصي، گروهي يا نظرياتي اختلافن سببان هن وقت اسان سان شريڪ نه ٿين، اميد ته اڄ نه ته سڀاڻ ضرور انهن کي به محسوس ٿيندو ته پنهنجي وڏن کان الڳ رهڻ ڪري، هو ڪو به مفيد ڪم ڪري ڪين سگهندا. هي هنگامي دور آهي، ان ۾ اختلافي مسئلن کي وچ ۾ آڻي، جدا رهڻ، خلاف مصلحت ۽ ناعاقبت انديشي آهي. سنڌ جي آٽونامي حاصل ڪرڻ ۽ پاڪستان جو آئينده آئين، باهمي رضامنديءَ يا اڪثريت سان پاس ڪرڻ بعد، اسان کي ڪافي وقت ملندو ته اقتصادي، سياسي ۽ سماجي اختلافي مسئلن جي حل ڪرڻ طرف توجهه ڏيون.

متحده محاذ جا چند مقاصد:

(۱) پاڪستان جي آئينده نظام حڪومت ۾، اڳوڻن نندن صوبن کي آٽونامي وٺي ڏيڻ لاءِ ون يونٽ کي ختم ڪرائجي. ڇاڪاڻ ته ان جو وجود ننڍن صوبن جي سياسي، اقتصادي ۽ سماجي ترقيءَ جي راهه ۾ وڏي رڪاوٽ آهي.

(۲) هن محاذ ۾ هر اهو شخص، گروهه ۽ پارٽي شريڪ ٿي سگهن ٿا، جيڪي ون يونٽ جي ڪلمڪلا مخالف آهن. محاذ جو هن وقت صرف ملڪ جي آئين سان واسطو آهي. سياسي، اقتصادي ۽ سماجي مسئلن متعلق سمورا صاحب پنهنجن گروهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ پارٽين سان وفادار رهي، ڪم ڪري سگهن ٿا.

(٣) هي محاذ، پهرين سنڌ ۾ صوبائي بنياد تي ٺاهي، پوءِ بلوچستان ۽ فرنٽيئر ۾ به الڳ الڳ وجود ۾ آڻي، بعد ۾ ننڍن صوبن جي مشترڪه محاذ ٺاهڻ لاءِ پيش خيمه طور ڪم ڏيندو.

(٤) هي محاذ، ون يونٽ ڊاهي، اڳوڻا صوبا بحال ڪرڻ لاءِ اسان جي بارگيننگ پوزيشن (ڏي، وٺ جي قوت) پيدا ڪري، ٻين صوبن ۽ پارٽين سان سمجهوتي ڪرڻ لاءِ ڪارآمد ٿي سگهي ٿو.

(٥) هن محاذ جي هر هڪ رڪن کي آئيني مسئلي لاءِ پهرين جوابداري، هن محاذ سان آهي. ٻين مسئلن بابت هو پنهنجي گروه يا پارٽيءَ جي تابع رهي سگهي ٿو.

(٦) هن محاذ ذريعي ذاتي اختلافن، نظرياتي متڀيدن ۽ طبعي رجحانن جي باوجود، هڪ جاءِ تي گڏ رهڻو آهي. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي ته اسان جي متحده محاذ جو مثال اهڙو آهي، جهڙو اقوام متحد جو ادارو، جتي جدا جدا مفادن، نظرين ۽ اختلافن جي مختلف قومون شامل ٿي، بقائي باهميءَ جي بنيادن تي سيني جي صلاح مشوره سان ڪيترن مسئلن کي حل ڪرڻ لاءِ وجود ۾ آندو ويو آهي.

(٧) هن محاذ جي ڪارڪنن کي هيءَ ڳالهه مد نظر رکڻي آهي ته ڪو به ماڻهو ون يونٽ جي مخالفت جي آڌار تي چونڊجي، بعد ۾ ذاتي اغراض يا [illegible] ڪرڻ خاطر، ون يونٽ جي حمايتن جو هٿيار بنجي، [illegible].

(٨) آهي طريقا جيڪي [illegible] کي مختلف نمونن سان قائم رکڻ لاءِ مددگار طور ڪم آندا پيا وڃن، انهن جي [illegible] مخالفت ڪرڻي آهي، مثلاً:

(الف) ١٩٥٦ع جو آئين [illegible] صورت ۾ قبول نه ڪرڻ.

(ب) اينڊز اسيمبلين ۾، آباديءَ جي بنياد تي نمائندگي ڏياري، ون يونٽ جي طرفدارن جو زور گهٽائڻ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(ج) ڪنهن به صورت ۾ زونل فيڊريشن [illegible] نه ڪرڻ.
(د) مٿين مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ اوڀر پاڪستان جي
همخيال پارٽين سان ڏي- وٺ جي بنياد تي سمجهوتو ڪرڻ.
(هه) [illegible] به اهڙي ڳالهه نه ڪرڻ، جنهن سببان اهل پنجاب
[illegible] جي طرفدارن) جي رضامندي، بنگال جي همدرد
[illegible] جي [illegible] جو باعث بڻجي.
(٩) مختلف ماڻهن، گروهن ۽ سياسي پارٽين جي نمائندن
کي، تاليف قلوب ۽ عام راءِ پيدا ڪرڻ جي ذريعي شامل ڪرڻو آهي.
اهي مختصر اصول آهن، جيڪي متحده محاذ قائم ڪرڻ لاءِ
بنيادي رهبريءَ جو ڪم ڏيئي سگهن ٿا.

طريقهء ڪار

مون جڏهن هن محاذ ۾ ڪم ڪرڻ جو ذمو کنيو هو،
تڏهن پنهنجي سنڌي ڀائرن جي مڙني ڪمزورين جو پتو هوم، جهڙوڪ:
(١) شاگردن ۾ جدا جدا گروهن جي موجودگي،
(٢) قومي ڪارڪنن ۾ نظرياتي ۽ شخصي اختلافن هئڻ
جو احساس ۽
(٣) مٿانهين طبقي جي مختلف گروهن جي متضاد مفاد ۽
ذاتي گروهي اختلافن جو وجود. مطلب، اهي سڀ ڳالهيون اهڙيون هيون
جو [illegible] البدن ۽ سياست عمليءَ کان ڪناره ڪش
ماڻهوءَ کي [illegible] ته چوڪائي پئي ڇڏيو ته مون کي اهڙي جنجهٽ
[illegible] ته ساڳئي وقت پنهنجي دل [illegible]
[illegible] جي سنڌ ۾ رڪاوٽ پيدا ٿيڻ ۽ مالي طور
[illegible] انهيءَ ڪم ۾ همٿ وجهڻ ڪري
[illegible] اهم [illegible] کي منهن ڏيڻو هو. ليڪن
[illegible] جي صوفيانه [illegible] اختلافن کي وساري، هڪ
[illegible] مشڪلاتن کي منهن ڏيڻ ۽ [illegible] جي ڪمزورين ۽ غلطين
کي [illegible] فراخدليءَ سان درگذر ڪرڻ جي [illegible]

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڀروسي هئڻ سببان، آخرانهيءَ ڳري بار کڻڻ جي جسارت ڪئي اٿم.
بقول پڻائي صاحب جي ـــ

"جبل ساري جڳ جي آڏو آريچن جي،
تولي ٿي ليڪن لڪ، تہ بہ سڀ لنگهينديس سڪ سين."

خدا ۾ توڪل رکي، ڪم ۾ هٿ وڌم! اهل سنڌ، باهمي اختلافن جي باوجود، خدا جي لطف ۽ سنڌ سان محبت هئڻ ڪري، ون يونٽ جي سخت برخلاف، آهن. انهيءَ سبب سنڌين وڏي اڪثريت، متحده محاذ جي پليٽفارم تي گڏ ٿي ويٺي آهي. تازو ١٠ آڪٽوبر ١٩٦٩ع، ڪراچيءَ ۾ اولہ پاڪستان جي هڪ وڏيءَ پارٽيءَ جي ليڊر اڳيان، اسان جي محاذ جي اهم پوزيشن واضح ٿي چڪي آهي.

هن وقت صرف ٻہ گروہ، ون يونٽ جي مخالف هئڻ جي باوجود بہ محاذ ۾ باقاعده شامل ٿي نہ سگهيا آهن. انهن مان هڪ پير صاحب جو گروهہ آهي ۽ ٻيو پير صاحب پاڳاره جو. جناب پير صاحب پاڳاره جو گروهہ، عوامي ليگ ۾ شموليت ڪرڻ ڪري، اسان کي نزديڪ اچي رهيو آهي. جيتوڻيڪ اسان جا مقصد ساڳيا آهن، پر هڪ پليٽفارم تي گڏجي ڪم ڪرڻ لاءِ مون کي اميد آهي تہ پير صاحب جي ڪريم انهيءَ سببان گهڻي تڪليف ڪانہ ڏيندي. ٻئہ صاحب سان بہ محاذ ۾ گڏجي ڪم ڪرڻ بابت ڳالهيون ٿي چڪيون آهن. جيتريقدر مون کي معلوم ٿيو آهي تہ صرف طريقہ ڪار ۾ اختلاف آهي. ان جو ٻيو ڪارڻ، سندس جماعت جي آل پاڪستان حيثيت آهي. هتي، اهل پنجاب جي راءِ کي بہ ملحوظ رکڻ لاءِ مجبور آهي. اميد تہ تنهن ۽ اهل سنڌ جي عام راءِ، کيس پنهنجن پائرن سان گڏجي ڪم لاءِ آماده ڪندا.

مون کي هيءَ بہ معلوم آهي تہ ڪيترا نوجوان ۽ قومي ڪارڪن، متحده محاذ ۾ کهڙي صاحب جي شموليت سببان ناراض ٿيا آهن ۽ محاذ کان جدا ٿيڻ جا اراده ڪري رهيا آهن. پر ڪين منهنجي ڀرڻين خطبي مان معلوم هئڻ گهربو هو تہ مون اهو ذمو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪنيو ٿي ان ڳالهہ آڌار تي هو تہ اسين سمورا گڏجي هن مهم کي منهن ڏيندا سين. پر خدانخواستہ، جيڪڏهن هو اهڙي قدم کڻڻ لاءِ تيار ٿيا تہ بہ مون کي يقين آهي تہ حب الوطنيءَ جو جذبو ۽ منهنجي محبت جي ڪشش، ڪين مون ٿائي آئي ساڳيءَ جاءِ تي ڪنو ڪندي. بهرحال، ڪين اها حقيقت ڪڏهن بہ وسارڻ نہ گهرجي تہ اسان سڀني سنڌين جو اتحاد، مخالفت تي وڏيڪ اثرانداز ٿي سگهي ٿو ۽ اسان جا پاڻ ۾ معمولي اختلاف، خود اسان لاءِ وڏيڪ مشڪلاتون پيدا ڪندا.

آءٌ هن راءِ جو آهيان تہ کهڙي صاحب جهڙي گروهہ کي محاذ ۾ آڻڻ سان، ون يونٽ جي خاتمي لاءِ وڏيڪ رستو هموار ٿيو آهي ۽ مقصد کي نقصان بجاءِ، فائدو ٿي پهتو آهي. ليڪن باوجود ان جي، جيڪي صاحب مختلف راءِ رکي، الڳ ٿي، قومي شيرازہ کي ڪمزور ڪرڻ جهڙي راهہ اختيار ڪندا، تن کي زور سان روڪي ڪين سگهبو. تاريخ ئي اڳتي هلي فيصلو ڪندي تہ اسان مان ڪير صحيح هو ۽ ڪير غلط.

—غلام مرتضيٰ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ون يونٽ جو قيام

مخالفن جا خدشا ۽ موافقن جا فائدي ۾ دليل

سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان جا صوبا پنهنجي زرخيزيءَ ۽ سرحدي اهميت (۽ هينئر ڪاٺين) سببان گهڻي زماني ڪان ٻاهرين قومن جي حريص نگاهن جا شڪار ٿيندا رهيا آهن. تاريخ انهيءَ حقيقت جي گواهه آهي ته هتي مغلن، پٺاڻن، سکن، انگريزن ۽ ٻين ازين قسم قومن، طاقت ۽ اره زورائيءَ سان هن سرزمين تي چڙهايون ڪيون آهن. تازو جڏهين انگريزن جي حڪومت ڪان آزاديءَ جي حاصلات جا آثار نزديڪ نظر اچڻ لڳا، تڏهن اهو مسئلو سامهون آيو ته انهن صوبن کي نئينءَ طرح ڪهڙي حيثيت ملڻ گهرجي؟ انهيءَ سوال تي مختلف رايا ظاهر ٿيڻ لڳا. هندن جي هڪ وڏي گروه، سنڌ جي بمبئيءَ ڪان جدائيءَ جي مخالفت شروع ڪئي ته ٻئي طرف، هندوستان جي مسلمانن جي وڏيءَ اڪثريت طرفان سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان جي صوبائي آئوناميءَ لاءِ همدرديءَ جو اظهار ٿيڻ لڳو. ليڪن عين انهيءَ وقت، هڪ اهڙو گروه به موجود هو، جنهن جي دماغ ۾ موجوده مغربي پاڪستان جي سڀني صوبن کي ملائي، هڪ ڪرڻ جو خيال ويٺل هو. علامه اقبال عليه رحمت جي آل انڊيا مسلم ليگ جي ١٩٣٠ع واري الهه آباد جي خطبي کي غور سان ڏسبو ته اها حقيقت صاف ڏسڻ ۾ ايندي.

پاڪستان جي وجود ۾ اچڻ کان پوءِ، جيستائين قائد اعظم ۽ نوابزاده لياقت علي خان زنده هئا، تيستين اهي خواهشون ۽ ارادا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيل رهيا ۽ بارآور ٿي نه سگهيا. پر پوءِ انهن پنهنجي جي انتقال بعد انهيءَ منصوبي کي عملي صورت ۾ آڻڻ لاءِ پس پرده سازشون سٽجڻ لڳيون، جن جو ثبوت سردار عبدالرشيد خان، اڳوڻي وزير اعلى سرحد، طرفان، آئين ساز اسيمبليءَ ۾، هڪ اسڪيم جي دستاويز پيش ڪرڻ مان صاف نظر اچي ٿو. انهيءَ دستاويز کي پوءِ، 'ايڪس دستاويز' جي نالي سان سڏيو ويو. دستاويز ۾ چالاڪيل تجويزن کي جن طريقن سان پاءِ' تڪميل تي پهچايو ويو، تن مان ڪي مختصر طور هيٺ پيش ڪجن ٿا:

(١) سر نظام الدين، وزير اعظم ۽ صدر مسلم ليگ پاڪستان کي باوجود آئين ساز اسيمبليءَ ۾ اڪثريت موجود هئڻ جي، ڊسمس ڪري، امريڪا مان پاڪستان جي سفير، مسٽر محمد علي بوگرا کي گهرائي، وزير اعظم نامزد ڪري، آل پاڪستان مسلم ليگ جو صدر ٿاڦيو ويو.

مرڪزي اسيمبليءَ جي ميمبرن ۽ آل پاڪستان مسلم ليگ جي ڪائونسلرن جو مورَيل اهڙو ڪريل هو، جو انهن بلڊيڙ ⁕ کي خوشيءَ يا رنج سان قبولي راضي ٿي ويا.

(٢) سنڌ ۾ مسٽر عبدالستار پيرزاده جي وزارت کي اڪثريت ۾ هئڻ جي باوجود، ون يونٽ جي مخالفت ڪرڻ سبب، ڊسمس ڪري، "پروڊا" هيٺ خارج ڪيل، خانبهادر محمد ايوب کهڙي تان پابنديون هٽائي، سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبر نه هئڻ جي باوجود وزير اعلى نامزد ڪري، ڏنڊي جي زور سان سنڌ اسيمبليءَ جي ڪمزور ميمبرن تان وڏيءَ اڪثريت راءِ سان، ون يونٽ جي فائدي ۾ ٺهراءُ پاس ڪرايو ويو.

(٣) بهاولپور ۾، حسن محمود جي وزارت کي ڊسمس ڪيو ويو.

(٤) صوبه سرحد ۾، سردار عبدالرشيد، وزير اعلى کي باوجود ٺهراءُ پاس ڪرائڻ جي، ۽ ون کي ڏنل وچن جي انحرافيءَ خلاف آواز اٿارڻ ڪري، ڊسمس ڪيو ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٥) ون يونٽ جي مخالفن کي جيلن ۾ وجهي، هر قسم جي طريقن سان هيسايو ويو.

(٦) ١٩٥٤ع ۾، آئين ساز اسيمبليءَ، آئين تيار ڪري ڇڏيو هو، صرف گورنر جنرل جي صحيح رهيل هئي ته اوچتو گورنر جنرل، غلام محمد خان طرفان، آئين ساز اسيمبليءَ کي ختم ڪيو ويو. انهيءَ تي آئين ساز اسيمبليءَ جي اسپيڪر، مولوي تميزالدين صاحب مرحوم، سنڌ هاءِ ڪورٽ ۾ رٽ پٽيشن داخل ڪئي، جنهن، گورنر جنرل جي انهيءَ قدم کي ناجائز ٺهرايو. ليڪن گورنر جنرل طرفان، سپريم ڪورٽ ۾ اپيل داخل ٿي، ۽ سپريم ڪورٽ جي چيف جج، جسٽس محمد منير، هاءِ ڪورٽ جي فيصلي کي رد ڪري، گورنر جنرل جي قدم کي جائز ٺهرايو.

ان کان پوءِ، گورنر جنرل غير جمهوري طريقي سان، ساڳين ناسازگار حالتن هيٺ، ٻئي آئين ساز اسيمبلي چونڊائي، ان ۾ مختلف طريقن سان ١٩٥٦ع جو آئين پاس ڪرايو، جنهن جا مکيه شاخسار هيٺيان هئا:

(الف) ون يونٽ جو قيام.

(ب) اوڀر ۽ اولهه پاڪستان جي وچ ۾ آباديءَ جي اڪثريت ۽ اقليت جي باوجود مساوي نمائندگي ڏني، اوڀر پاڪستان جي جمهوري حق کي غضب ڪيو ويو.

(ج) اولهه پاڪستان اسيمبليءَ ۾ ميمبرن جو هڪ اهڙو گروه آندو ويو، جو ڊيپوٽي ڪمشنرن جي نامزد ڪيل جرڳن طرفان چونڊيل هئڻ سببان، حڪومت جي ماتحت هو.

(د) ون يونٽ کي ڊاهڻ لاءِ مشرقي ۽ مغربي پاڪستان اسيمبليءَ جي ٺهراءَ ۽ آئين ساز اسيمبليءَ جي ٻه ڀاڱي ٽي حصي جي ووٽن جي ضرورت لازمي ٺهرائي ويئي.

(هه) ان کان پوءِ، انهيءَ ناجائز ۽ غير جمهوري آئين جي حفاظت لاءِ هڪ طرف سختي اختيار ڪئي ويئي ته ٻئي طرف،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نشرو اشاعت جي سموريءَ سرڪاري مشنريءَ کي ڪتابن، پمفليٽن ۽ پين ازين قسم پروپئگنڊائن جي طريقن سان صحيح ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي. ان وقت ننڍن صوبن ۾ ڪي اهڙا سياستدان به هئا، جي شروع کان ئي ون يونٽ مان پيدا ٿيندڙ خدشن ۽ انديشن سببان برخلاف هئا. اهي خطرا هي هئا:

(۱) ون يونٽ جو قيام ويهين صديءَ جي انهن جمهوري قدرن جي خلاف هو، جن مطابق سموري طاقت عوام جي هٿ ۾ رهڻي هئي ۽ کين خوداراديءَ جو حق حاصل هو ۽ ڪنهن به ٻاهرينءَ طاقت کي انهن مليل حقن ۾ دست اندازي ڪرڻي نه هئي.

(۲) ون يونٽ جو قيام، ۱۹۴۰ع ۾، لاهور ۾، آل انڊيا مسلم ليگ جي پاس ٿيل ٺهراءَ، جنهن جي آڌار تي پاڪستان جي کهر ڪيل هئي، جي معني ۽ مقصد جي خلاف هو.

(۳) ون يونٽ جو قيام، مارچ ۱۹۴۳ع ۾، سنڌ اسيمبليءَ جي پاڪستان بنسبت پاس ڪيل ٺهراءَ جي جذبي ۽ تقاضا جي پيچڪڙي ڪندڙ هو.

(۴) ون يونٽ جو قيام، برٽش پارليامينٽ طرفان، ۱۹۴۷ع واري آزاديءَ جي ائڪٽ، جي مفهوم کان ئي انڪاري آهي، جنهن مطابق پاڪستان وجود ۾ آيو.

(۵) ون يونٽ جو قيام، اقوام متحده جي مقرر ڪيل بنيادي اصولن جي چارٽر جي پڻ خلاف هو، جنهن مطابق انهن ننڍين قوميتن جو حق خود ارادي تسليم ڪيل هو، جن جا وطن، زبان، ڪلچر، سياسي ۽ اقتصادي مفاد علحده هئا.

(٦) ون يونٽ جو قيام، سنڌ جي بمبئيءَ کان علحدگيءَ لاءِ ڪيل سموريءَ جدوجهد جي خلاف هو، جنهن ۾ انڊيا جي سمورين مسلم جماعتن، جهڙوڪ مسلم ليگ، خلافت ڪاميٽي ۽ جميعت العلماء هند، اهم حصو ورتو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۷) ون يونٽ جو قيام، قائد اعظم محمد علي جناح طرفان ۱۹۳۰ع ۾، گول ميز ڪانفرنس ۾، ظاهر ڪيل، 'چوڏهن نڪتن' وارين پيش ڪيل تجويزن جي خلاف هو.

(۸) ون يونٽ جو قيام، سر آغا خان جي صدارت هيٺ، ۱۹۳۰ع ۾، دهليءَ ۾، هندوستان جي آل مسلم پارٽيز ڪانفرنس ۾ پاس ڪيل ٺهرائن ۾، قبول ڪيل اصولن جي وعدہ خلافي هئي.

(۹) ون يونٽ جو قيام، ۱۹۴۹ع ۾، قائد ملت لياقت علي خان جي سرڪردگيءَ هيٺ، پاڪستان جي آئين ساز اسيمبليءَ جي بنيادي اصولن جي پاس ڪيل ٺهراءَ جي فقري نمبر ۶ ۽ ۷ جي روح ۽ الفاظ جي خلاف هو

اهي فقرا هيٺيان هئا:

(الف) ملڪ جون اهي اراضيون جي هن وقت پاڪستان ۾ شامل آهن، يا هن کان پوءِ ان ۾ شامل ٿين، سي سڀ گڏجي وفاق ٺاهينديون.

(ب) اهڙو وفاق، جنهن ۾ صوبا خود مختيار هوندا، سواءِ انهن پابندين جي، جيڪي سندن رضامنديءَ مطابق فيڊريشن طرفان عائد هونديون.

(۱۰) ون يونٽ جو قيام، پختون، بلوچ ۽ سنڌي قوميتن جي هزارها سالن جي روايات، سندن عزت، غيرت ۽ آزاديءَ خلاف هڪ تازيانو هو.

(۱۱) ون يونٽ جو قيام، ننڍن صوبن جي زمينن، نوڪرين، واپار، ڪارخانن، کاڻين، پاڻيءَ ۽ ٻين قدرتي وسائل تي سامراجي ذهنيت واري هڪ وڏي صوبي جي مستقل مفاد لاءِ قائم ڪرڻ جي هڪ سازش سمجهي ٿي وئي.

(۱۲) ون يونٽ جي قيام سان، ننڍن صوبن جي زبانن، ڪلچرن، سماجي ۽ اقتصادي مفادن کي نقصان پهچڻ جو انديشو محسوس ڪيو ٿي ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۱۳) ننڍن صوبن جي رهاڪن کي ون يونٽ جي قيام مان اهو به انديشو هو، ته وڏي صوبي جا رهاڪو پنهنجي وڌندڙ آباديءَ کي، ننڍن صوبن ۾ ڪالونائيز ڪري، اصلي باشندن جي آبادي گهٽائي، کين سياسي ضرر رسائيندا.

(۱۴) ون يونٽ جي قيام مان، ننڍن صوبن جي تعمير ۽ ترقيءَ کي نظرانداز ڪرڻ جو کين خطرو محسوس ٿي ٿيو.

(۱۵) ون يونٽ جي قيام بعد، ننڍن صوبن جي عوام کي خطرو هو ته صاحب اقتدار، ننڍن صوبن جي زميندارن، واپارين ۽ دولتمند طبقي کي لالچ ۽ دٻاءَ ذريعي، بي‌ايمان بنائي، سياسي اخلاق کي بگاڙيندو.

هڪ طرف اهي سمورا خطرا ان وقت ون يونٽ جي مخالفن طرفان پيش ڪيا ٿي ويا ته ٻئي طرف، صاحب اقتدار گروه طرفان ون يونٽ جي فائدي ۾، هيٺئين قسم جا دليل ڏنا ٿي ويا:

(۱) مغربي پاڪستان ۾ ون يونٽ جي قيام سببان، شامل صوبن جي رهاڪن ۾ قومي يڪجهتي ۽ هم آهنگي پيدا ٿيندي ۽ صوبائي عصبيت ۽ انتشار پسند قوتون دٻجي وينديون.

(۲) پنجاب جهڙي زرخيز، ترقي يافته ۽ شاهوڪار صوبي سان ٻئي پيل اراضين جو گڏجڻ، سنڌن ترقي، تعمير ۽ سٺي انتظام جو باعث ثابت ٿيندو.

(۳) هڪ اسيمبليءَ ۽ مرڪز تي گڏجي ڪم ڪرڻ ڪري، باهمي تعلقات وڌندا ۽ قاعدي قانون ۽ ترقياتي رٿائن کي عملي جامي پهرائڻ سببان، ملڪ جلدي ترقي ڪندو.

(۴) اڳوڻن قديمي صوبن جي زمينن، واپار، نوڪرين، ڪارخانن، کاڻين ۽ قدرتي وسائل ۾ مڪاني باشندن کي وڌيڪ ترجيح ڏني ويندي.

(۵) ون يونٽ جو قيام، پاڪستان جي سالميت ۽ اسلام جي سربلنديءَ لاءِ پيش خيمه طور ڪم ڏيندو. سنڌ ۾ ون يونٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي حامي روينيو وزير، پير علي محمد شاهه راشديءَ جا بيان، انهن ئي وعدن جي بنياد تي جاري ڪيل، ڏسڻ ۾ ايندا. ١٨- نومبر ١٩٥٤ع تي، ”ڊان“ اخبار، پير علي محمد شاهه راشديءَ جو هيٺيون پريس بيان شايع ڪيو:

”مون پير علي محمد علي شاهه، روينيو وزير، ون يونٽ جي قيام ڪي، هيٺين وعدن جي بنياد تي قبول ڪيو آهي:

(١) ”سنڌ جي حقن جي حفاظت جو انتظام آئيني ذريعي ڪيو ويندو، جيئن ان جي خلاف ورزيءَ جي حالت ۾ قانوني چاره جوئي ذريعي سدباب ٿي سگهي.

(٢) سنڌ اندر جيڪا به پيدائش يا ٽيڪسن جي وصولي ٿيندي، سا صرف سنڌ جي مفاد لاءِ خرچ ڪئي ويندي.

(٣) سنڌ جي خطي اندر جيڪي نوڪريون هونديون، سي سڀ سنڌين کي ڏنيون وينديون ۽ انهن جي وراهڻ جو اختيار به سنڌين جي هٿن ۾ هوندو.

(٤) سنڌ جي زمين، بي زمين سنڌي هارين ۾، پوءِ اهي مڪاني هاري يا مهاجر هجن، مقرر ڪيل ايڪانامڪ يونٽ مطابق ڏني ويندي.

(٥) ڪا به زمين جيڪڏهين مٿينءَ طرح ورهاست ڪرڻ بعد بچندي، ته پوءِ اها ٻئي ڪنهن کي سرڪار جي مقرر ڪيل حد اندر ڏني وڃي ته اعتراض نه ڪيو ويندو.

(٦) مرڪزي سرڪار جي مٿين نوڪرين يا اعليٰ عهدن ۾، سنڌين کي هڪ مقرر ڪيل حصو ڏنو ويندو.

(٧) ون يونٽ بعد مرڪزي حڪومت وٽ سواءِ بچاءَ، خارجيه تعلقات ۽ ڪرنسيءَ جي ٻيو ڪو به کاتو رهڻ نه ڏنو ويندو.

(٨) سنڌ جي آباديءَ لاءِ درياءَ مان گهربل پاڻيءَ کي نڪي گهٽايو ويندو ۽ نڪي ڪا رڪاوٽ وڌي ويندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٩) سنڌ جي زبان ۽ ادب جي ترقيءَ لاءِ، موجوده حڪومت طرفان مقرر ڪيل رقم ڪي گهٽايو نه ويندو.
(١٠) سنڌ کي لشڪر ۾ بچاءَ کاتي ۾ مناسب حصو ڏنو ويندو.
(١١) ڪوبه اهڙو قانون پاس نه ڪيو ويندو، جيسين سنڌي ميمبرن جي اڪثريت، ون يونٽ اسيمبليءَ ۾ قبول نه ڪيو هوندو."

ان بعد ڇا ٿيو ۽ سنڌ سان ڪيل وعدن جي ڪهڙيءَ طرح وفائي ڪئي ويئي، ۽ سائس ڪهڙا ويل وهايا ويا؟ ان جو درد انگيز داستان ايترو طويل آهي جو ڪيترائي ڪتاب لکي سگهجن ٿا. بهرحال، انهيءَ هوندي به ڪي حقيقتون اختصار طور هيٺ ڏجن ٿيون:

(١) مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾، مسلم ليگ ميمبرن جي اڪثريت هئڻ جي باوجود، ان جي ليڊر کي ڇڏي، ڊاڪٽر خان صاحب کي سندس ڀاءُ، خان عبدالغفار خان، جي پارٽيءَ جي اصولن خلاف قيمت ڏئي، پاڻ ڏانهن سيري، ٽنهي صوبن جي رهاڪن کي ڌوڪي ڏيڻ خاطر وزير اعليٰ نامزد ڪيو ويو؛ ان بعد ڪيس چوٽ چڙهيو ويو ته ميمبرن کي لالچون ڏئي، پنهنجي ناهيل نئينءَ پارٽيءَ ۾ آڻي. مطلب ته اهڙيءَ طرح نام نهاد "ريپبلڪن پارٽيءَ" جو بنياد وڌو ويو.

(٢) هڪ بلوچ ليڊر کي لالچ ڏئي، ون يونٽ جو حامي بنائي، گورنر مقرر ڪيو ويو. سنڌ مان، جن ون يونٽ ناهڻ ۾ مدد ڪئي هئي، جهڙوڪ خانبهادر کهڙو ۽ سيد علي محمد شاهه راشدي، تن مان پهرئين کي وزارت مان ٻاهر نڪري مخالفت ۾ ويهڻو پيو ۽ ٻئي صاحب پنهنجي سلامتي انهيءَ ۾ ڄاتي ته سفارتي عهدو وٺي، حال ملڪ ڇڏي، ٻاهر وڃي، پنهنجا غم غلط ڪري. ميان محمدممتاز دولتانه ۽ چوڌري محمد علي، جي ٻئي 'ايڪس' دستاويز جا خالق چيا ٿي ويا، تن کي به ٻاهر نڪري، پنهنجي ڪيتي جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سزا پوکٽي پيئي. آخر سنڌ مان اهي ماڻهو وزير ڪري ڪنيا ويا، جن مان ٻن مکيه ماڻهن، يعني قاضي فضل الله ۽ عبدالستار پيرزاده، ون يونٽ جي مخالفت ڪئي هئي. هي ۽ ڳالهه ياد رکڻ جي لائق آهي ته "ريپبلڪن پارٽيءَ" جي مقاصد ۾ ون يونٽ کي مضبوط ڪرڻ جو هڪ اصول داخل هو. اسان جي سنڌي وزيرن به مجبوراً ان اصول کي تسليم ڪندي، وزارت قبول ڪئي.

(۳) جڏهين مغربي پاڪستان اسيمبليءَ جون چونڊون ٿيڻ واريون هيون، تڏهن پهرين اهو سوال اٿيو ته اسان، جيڪي ون يونٽ جي مخالف هئاسون، ڪهڙيءَ طرح ان ۾ وڃون؟ ان تي اهو دليل پيش ڪيو ويو ته جهڙيءَ طرح ڪانگريسي ميمبر، هڪ وقت اسيمبلين ۾ صرف انهن کي ناڪامياب بنائڻ لاءِ ويندا هئا، اهڙيءَ طرح اسان به وڃي سگهون ٿا. ليڪن، سرڪار طرفان سخت دباءُ پئي پيو ته دادو ضلعي جا ٽي ميمبر، جي ون يونٽ جي خلاف هئا، تن کي ڪنهن به طرح مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾ چونڊجي اچڻ نه ڏنو وڃي. اهي ٽي هئاسون (۱) پير ميان الاهي بخش، (۲) ميان عبدالحميد جتوئي ۽ (۳) جي. ايم. سيد. ليڪن خدا سان ڪم پوندو، جيڪڏهين اسان کي ون يونٽ بنائيندڙ، پير علي محمد شاهه راشدي (ان وقت مرڪزي حڪومت جو وزير هو)، پنهنجي دوست، ملڪ سڪندر خان جو ووٽ نه ڏياري ها، ته نڪي اسان ميمبر چونڊجي سگهون ها ۽ نڪي آئينده مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾ ون يونٽ خلاف ٺهراءُ پاس ڪرائي سگهون ها.

(۴) مغربي پاڪستان اسيمبلي ٺهڻ بعد، اسان کي معلوم ٿيو ته هڪ منظم پروگرام تحت، مٿي ذڪر ڪيل واعدن جي خلاف ورزي ڪئي پئي وڃي، جيئن ته

(الف) سنڌ جي ۸۰ ڪروڙ روپين جي خرچ تي ٺهڙايل ڪوٽڙيءَ بئراج تي، ٺنڊه محمد خان جون زمينون، سرڪاري خرچ تي سڌاري، غير سنڌين کي ڏنيون ويون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(پ) ڪيترن سنڌي آفيسرن جا حق ريٽي، پنجاب جي جونيئر آفيسرن کي مٿن عهدن تي رکيو ويو. مسٽر عثمان علي انصاري، مسٽر ڏڪڻ، آغا جعفر علي ۽ ٻيا ڪيترا انهيءَ بي انصافيءَ جو شڪار ٿيا.

(ت) سنڌ سرڪار طرفان منظور ڪيل ڄامڙو ۽ ٿر ايراضين کي سڌارڻ جون اسڪيمون، رد ڪري ڇڏيون ويون. جيتوڻيڪ انهن تي خرچ، سنڌ جي پئسي مان ٿئي ها- حالانڪ سنڌ صوبي جا ٽيهه ڪروڙ رپيا بچت، ون يونٽ ٺهڻ وقت قبضي ۾ آئي، پنهنجي ڪم لاءِ ڇڏيائون.

(ث) "سنڌي ادبي بورڊ" ۽ "شاهه لطيف سينٽرل ڪلچرل بورڊ" لاءِ، سنڌ سرڪار طرفان منظور ٿيل رقمن کي گهٽائي، فقط نالي ڪڻ ڪئي ويئي.

(ج) سنڌ سرڪار طرفان هرسال، هر هڪ تعلقي ۾، هاءِ اسڪول ۽ هر ضلعي ۾ ڪاليج ۽ اسپتالن جون بحال ٿيل اسڪيمون ختم ڪرڻ سان گڏوگڏ، زوري تعليم جي اڳوڻي دستور کي ئي ختم ڪيو ويو.

يڪ مشت نمونهٔ خروار

جي مصداق، سنڌ سان ڪيترا ناحق ڪيا ويا. جڏهن انهن بي انصافين خلاف، سنڌين طرفان حق طلبيءَ لاءِ هاءِ گهوڙا ڪئي ٿي ويئي ته ڪو به داد فرياد ٻڌڻ ۾ ئي ڪين ٿي آيو. ان کان پوءِ، آئي باقي سنڌ سان جيڪي زيادتيون ۽ اره زورايون ۱۹۵۸ع واريءَ مارشل لا کان پوءِ ٿيون آهن، انهن جو تفصيل منهنجي سياسي مضمونن جي ڪتاب ۽ تازو فضل اڪبر ڪاميٽيءَ کي، سنڌ طرفان پيش ڪيل حقيقتن ۾ ڇپجي رهيو آهي، ان مان پڙهي سگهجي ٿو.

مٿين زيادتين کي ڏسي، ڪيترا پنجاب جا سياستدان به انهيءَ بي انصافيءَ واري هلت مان تنگ ٿي پيا. خود مسلم ليگ اسيمبلي پارٽيءَ جي ٽڪيه ماڻهن، جن ۾ ميان محمد ممتاز دولتانه،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سردار بهادر خان، خان عبدالقيوم خان، قاضي عيسيٰ ۽ خانبهادر کهڙو اسان سان گڏجي ون يونٽ ڍاهڻ ۾ شامل ٿيا. بعد ۾ ”ريپبلڪن پارٽيءَ“، جنهن جي حڪومت هئي، تنهن پڻ ون يونٽ ڍاهڻ جو ٺهراءُ، مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾ پاس ڪرايو. ليڪن پوءِ، مرڪزي اسيمبليءَ ۾، ان ٺهراءَ کي آئيني صورت ڏيارڻ کان ٽري ويا، جنهن تي اسان سنڌ جو متحده محاذ ٺاهيو، جنهن متعلق وڌيڪ احوال متحده محاذ جي مضمون ۾ اچي چڪو آهي.

١٩٥٨ع واريءَ مارشل لا کان پوءِ، جيڪي حالتون پيدا ٿيون، تن ون يونٽ خلاف ايتري مخالفت ۽ نفرت پيدا ڪئي آهي جو سرڪار کي مجبور ٿي، جسٽس فضل اڪبر جي چيئرمنيءَ هيٺ هڪ ڪميشن مقرر ڪرڻي پيئي. مذڪور ڪميٽيءَ جي چيئرمن، پنهنجي پبلڪ بيان ۾ ظاهر ڪيو آهي ته ”ننڍن صوبن جا ٩٧ سيڪڙو رهاڪو نه صرف ون يونٽ سان ناراض هئا، بلڪ ان کي سخت نفرت جي نگاهه سان ڏسن ٿا.“

ليڪن باوجود ان جي، ڏسڻ ۾ ائين پيو اچي ته وڏي صوبي جو هڪ مستقل مفاد ۽ سامراجي ذهنيت وارو گروهه اڃا تائين زبردستيءَ وارن مختلف طريقن سان ان کي قائم رکڻ جي ڪوشش ۾ آهي. هو هيٺين طريقن سان ان کي قائم رکڻ چاهين ٿا:

(١) هڪ گروهه، جهڙوڪ ڪنوينشن مسلم ليگ ۽ چوڌري نذير احمد وغيره، جهڙن ماڻهن جو آهي، سو ون يونٽ کي علي الاعلان قائم رکڻ جو حامي آهي.

(٢) ٻيا منافقي ڪري، چون ٿا ته سال ١٩٥٦ع وارو غير جمهوري آئين ملڪ سان لاڳو ڪري چونڊون ڪرائجن ۽ پوءِ آئين ساز اسيمبليءَ کي اختيار ڏجي ته اها ان سوال تي غور ڪري. چاڪاڻ ته ڪين خبر آهي ته ان آئين موجب، اوير پاڪستان کي آباديءَ جي لحاظ سان نمائندگي ڪا نه ملندي ۽ اولهه پاڪستان ۾ ٽرائيبل ۽ ايجنسي اراضين مان، ڊيپوٽي ڪمشنرن طرفان نامزد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽيل جرڪن جا عيوضي چونڊيا، جن جي حيثيت سرڪاري نامزد ٽيل ميمبرن جهڙي هوندي. ازانسواءِ، ١٩٥٦ع جي آئين موجب، آئين ۾ ترميم صرف ٻه ڀاڱي ٽي حصي ووٽن سان ٿي سگهندي ۽ جڏهن مشرقي ۽ مغربي پاڪستان صوبن جي نبراءَ جي ضرورت ٿيندي، تڏهن ڪين انهيءَ حالت ۾ گهٽي اميد آهي ته ڪجهه اوڀر پاڪستان جي ۽ ڪجهه ننڍن صوبن جي ميمبرن کي لالچ ۽ دٻاءَ ذريعي پنهنجي طرف ڪري، ون يونٽ کي ڊاهڻ کان بچائي وٺندا. انهيءَ پاليسيءَ جون حامي جماعتون ڪائونسل مسلم ليگ، پي. ڊي. پي ۽ جماعت اسلامي آهن.

(٣) ٽيو اهو گروهه آهي جو موجوده ون يونٽ کي ڊاهي، ان کي زونل فيڊريشن جي صورت ۾ قائم رکڻ جي فائدي ۾ آهي؛ جنهن مطابق ننڍن صوبن ۾ ليفٽيننٽ گورنر مقرر ٿيندا، جن کي ڪي مخصوص ڪاتا سپرد ڪيا ويندا ۽ پيو سمورو اختيار مغربي پاڪستان جي زونل فيڊرل اسيمبليءَ ۽ گورنر جي هٿ ۾ هوندو. اهو طريقو، حقيقت ۾ ون يونٽ کان به وڌيڪ بدتر آهي. انهيءَ جو مطلب اهو آهي ته چند ماڻهن کي گورنرين ۽ وزارتن جي لالچن تي خريد ڪري، ننڍن صوبن جي بنيادي مسئلن ۽ هاءِ گهوڙا کي، انهيءَ سستي سوديبازيءَ سان في الحال ماٺو ڪري، ننڍن صوبن ۾ ٿوري وقت اندر ڪالونائيزيشن جو ڪم وڏي زور شور سان ڪري، صوبن جي آباديءَ ۾ پنهنجن ماڻهن جو اضافو آڻي، هميشه لاءِ ختم ڪيو وڃي. انهيءَ جا حامي ڪائونسل مسلم ليگ، پي. ڊي. پي، جماعت اسلامي، ۽ انهن سان گڏ نيشنل عوامي پارٽيءَ (ولي گروپ) جا ڪارڪن ۽ پيپلس پارٽيءَ وارا آهن.

(٤) چوٿون گروهه انهن ماڻهن جو آهي، جي ظاهري طور ون يونٽ کي ڊاهڻ جي عيوض، اهڙا طريقا اختيار ڪرڻ گهرن ٿا، جن جي ڪري اسان اوڀر پاڪستان جي مکيه پارٽي، "عوامي ليگ" جي حمايت، سندن ڇهه نڪاتي پروگرام جي مخالفت ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪري وڃائي ويهون. هو سمجهن ٿا ته عوامي ليگ جي مدد کان سواءِ ون يونٽ ڊاهي ڪين سگهنداسون. انهيءَ خيال جي حمايت، مٿي ذڪر ڪيل پارٽين کان سواءِ نيشنل عوامي پارٽي (ولي خان گروپ) ۽ پيپلس پارٽيءَ وارا ڪن ٿا ۽ ڪن پنهنجن مخصوص ماڻهن کان به اهڙا بيان ڪرائي، مشرقي پاڪستان جي ماڻهن تي خراب اثر ويهارڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي ٿي.

انهن حالتن کي سامهون رکندي، متحده محاذ جي ڪارڪنن کي وڏيڪ خبردار رهڻو پوندو ته جيئن عوامي ليگ جي ڇهن نڪتن سان سندن اختلاف نه ٿئي؛ اسان سندن حمايت ڪندا رهون ۽ هو اسان جي صوبائي خود مختياريءَ جي حمايت ڪندا رهن. ٻئي طرف، مٿي ذڪر ڪيل، ون يونٽ جي حامين جي، سراسر ڏوڪي وارين ڏن تجويزن کان به بچڻو آهي، جهڙوڪ: ۱۹۵۶ع جي آئين جي بحالي، زونل فيڊريشن کي قائم ڪرڻ ۽ عوامي ليگ جي ڇهن نڪتن جي مخالفت.

انهيءَ سلسلي ۾ وڏيڪ گهرائيءَ سان نگاهه ڪبي ته پاڪستان ڊيموڪريٽڪ پارٽي، جماعت اسلامي، نيشنل عوامي پارٽي (ولي خان گروه) ۽ پيپلس پارٽيءَ کي مختلف نمونن سان ڪم ڪندي ڏسنداسون. اسان کي انهيءَ سازش کان بچڻ لاءِ، هيٺين ڳالهين بابت پنهنجن ذهنن کي صاف رکڻو پوندو:

(۱) ون يونٽ کي هر حالت ۾ ختم ڪرائي، صوبائي خودمختياري قائم ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻي اٿئون.

(۲) ۱۹۵۶ع وارو غير جمهوري آئين، ڪنهن به صورت ۾ قبول نه ڪرڻو آهي ۽ ان جي حامين کي هر حالت ۾ ون يونٽ جو حامي شمار ڪرڻو آهي.

(۳) زونل فيڊريشن ڪهڙيءَ به صورت ۾ قبول ڪرڻي نه آهي. اسان ننڍن صوبن وارن کي به اهڙا اختيار ملڻ جي گهر ڪرڻي آهي، جهڙي اوير پاڪستان وارا ڪن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۴) اها ڳالهه به صاف سمجهي ڇڏڻي آهي ته "عوامي ليگ" (ڇهه نڪاتي) جسي تعاون ڪان سواءِ اسان ون يونٽ ڍاهي نه سگهنداسون.

(۵) اسان کي نيشنل عوامي پارٽي (ڀاشاني گروپ) سان به سمجهوته ڪرڻو پوندو.

(٦) نيشنل عوامي پارٽي (ولي خان گروپ) جيسين تائين زونل فيڊريشن جو فقرو پنهنجي دستورالعمل مان خارج نه ڪيو آهي ۽ آئين تهڻ کان اڳ، اقتصادي مسئلا ڇيڙي ننڍن صوبن جي اتحاد کي ٽوڙڻ جي پاليسي نه ڇڏي آهي، تيسين ان کان هر طرح خبردار رهڻو آهي.

انهن ڳالهين کي مدنظر رکي، اسان کي ننڍن صوبن جي ماڻهن ۾ سياسي شعور پيدا ڪري، متحده محاذ ۾ شامل ڪرڻو آهي. جيڪي به ماڻهو مٿي ذڪر ڪيل مسئلن ۾ شامل راءِ نٿا ڏين، تن کي ون يونٽ جو حامي شمار ڪرڻو آهي. هن وقت پاڪستان ۾ هيٺيون پارٽيون قائم آهن، جن جا پاڪستان جي آئين سازيءَ بنسبت منهنجيءَ نظر ۾ هيٺان مقاصد نظر اچن ٿا:

(۱) ڪنوينشن مسلم ليگ:

هيءَ پارٽي، صدر محمد ايوب خان، ملڪ سان مارشل لا لاڳو ڪري، پنهنجي اقتدار قائم رکڻ لاءِ چند خود مطلب فردن کي لالچ ۽ دٻاءَ ذريعي ان ۾ شامل ڪري، ناهي هئي. ان ۾ موقعي پرست، پنهنجي مستقل مفاد جي حفاظت لاءِ داخل ٿيا هئا.

انهيءَ جماعت جو باني صدر، ون يونٽ کي ڪنهن به حالت ۾ بحال رکڻ لاءِ مُصر هو. انهيءَ پارٽيءَ جي آئين جو مکيه جزو، ون يونٽ جي حفاظت هئي. صدر ايوب خان هڪ وقت پنهنجي بيان ۾ چيو هو ته "جيڪڏهين نيشنل اسيمبلي، ون يونٽ کي ڊاهڻ جو قانون پاس ڪندي، ته به هو ان جي منظوري هرگز نه ڏيندو. انهيءَ کان علاوه، سندس چند پوئلڳن جا هيٺيان بيان هئا:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۱) ون يونٽ ڊاهي، اڳوڻن صوبن کي بحال ڪرڻ، پاڪستان کي ٽڪرا ٽڪرا ڪرڻ جي برابر آهي.

(۲) ون يونٽ جي مخالفت ڪرڻ وارا، هندوستان ۽ ٻين ٻاهرين ملڪن جا ايجنٽ آهن.

(۳) ون يونٽ جي مخالفت، اسلامي نظريه پاڪستان جي مخالفت ڪرڻ برابر آهي.

(۴) ون يونٽ حقيقت بنجي چڪي آهي، ان جي مخالفت بيڪار آهي. ان جي مخالفن کي ڪچليو ويندو.

(۵) ننڍن صوبن جو عوام، ون يونٽ جي فائدي ۾ آهي، ان جي مخالفت ڪندڙ ڌارين جا ايجنٽ، انتشار پسند، اسلام جا دشمن، ڪوتاهه نظر ۽ فرسوده خيال جا ماڻهو آهن.

انهيءَ جماعت جي عهديدارن، اسيمبلين جي ميمبرن کي هرطرح جي ڌمڪين، لالچن ۽ پرمٽن وغيره ذريعي مطيع ڪري ڇڏيو هو. هنن انهيءَ کان به پوءِ قدم اڳتي وڌيو، مخالفن کي جيلن، نظربندين ۽ ازين قسم جي تڪليفن ۾ پڻ مبتلا ڪيو. هن وقت سنڌ جي اڪثريت ان سان نڪري چڪي آهي. صرف سنڌ جي ٻن غدار شخصن، هڪ مير اعجاز علي خان ۽ ٻيو درمحمد اوستو، ان جي ميٽنگ ۾ شامل ٿي، ون يونٽ جي حمايت جو نعراءَ پاس ڪرايو. پيپلس پارٽيءَ جي اخبار، هنن جي انهيءَ ڪڌي ڪارنامي تي چشم پوشي ڪري، خود ون يونٽ جي حمايتي هئڻ جو ثبوت ڏنو آهي.

(۲) ڪائونسل مسلم ليگ:

هيءَ جماعت حقيقت ۾ پراڻي مسلم ليگ جي جاءِ نشين هئي. ان ڪيترا ڪارڪن بنسبت ڪنوينشن مسلم ليگ جي زياده سمجهه گهٽ موقع پرست ۽ ڪجهه قدر حقيقت شناس هئا. جيتوڻيڪ هيءَ مسلم ليگ جي مکيه ڪارڪنن، ون يونٽ جي ٺاهڻ ۾ ا حصو ورتو هو، ليڪن ۱۹۵۷ع ڌاري، ون يونٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تنهن بعد پيدا ٿيل نفاق ۽ بدانتظاميءَ کي محسوس ڪيو ۽ سمجهيو ته ون يونٽ جو قيام صوبن ۾ هم آهنگي ۽ يڪجهتي پيدا ڪرڻ جي بجاءِ نفرت ۽ نفاق جو باعث بڻيو آهي. اِن ڪري ان جو قائم رهڻ خود اهلِ پنجاب لاءِ فائديمند نه آهي. انهيءَ سببان هن جماعت جي مکيه ليڊرن، جهڙوڪ ميان ممتاز دولتاني، سردار بهادر خان، خان عبدالقيوم خان، قاضي عيسيٰ ۽ خانبهادر کهڙي اسان جي "سنڌ محاذ" سان ون يونٽ ٽوڙڻ لاءِ هڪ عهدنامي تي صحيحون ڪيون. انهيءَ بنياد تي اسان ۽ مسلم ليگ گڏجي، مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾ ون يونٽ کي ڊاهڻ جو ٺهراءُ پيش ڪيو، جنهن جي ڊاڪٽر خان صاحب جي وزارت مخالفت ڪئي. مقرر وقت پورو ڪرائي، اسپيڪر جي مدد سان واڪ آئوٽ ڪرائي، ٺهراءُ پاس ٿيڻ کان روڪي ڇڏيو. نتيجي ۾ اسان ۽ مسلم ليگ پارٽي، ڪن هم خيال ريپبلڪن پارٽيءَ جي ميمبرن سان گڏجي گرانٽ جي مسئلي تي ڊاڪٽر خان صاحب جي وزارت کي استعيفا ڏيڻ لاءِ مجبور ڪيو، ۽ پوءِ ڪجهه وقت لاءِ گورنري راڄ قائم ٿيو.

ان کان پوءِ، ريپبلڪن پارٽيءَ وارن جو هوش سالم ٿيو ۽ سڪندر ميرزا جي معرفت، پير صاحب پاڳاري جي ذريعي، چند سابق وزيرن اسان سان ون يونٽ ٽوڙڻ بنسبت ڳالهيون هلائيون. نتيجي ۾ سردار عبدالرشيد، سرفيروز خان نون ۽ ڪرنل عابد حسين، پارٽيءَ جي مکيه ڪارڪنن طرفان، اسان کي ون يونٽ ٽوڙڻ، صوبن بحال ڪرائڻ جو عهدنامو لکي ڏنو. ان وقت تائين سنڌ عوامي محاذ، نيشنل عوامي پارٽيءَ جي صورت اختيار ڪري چڪو هو. سو ان جڏهين اهي پيٽي عهدنامه، نيشنل عوامي پارٽيءَ جي ورڪنگ ڪاميٽيءَ اڳيان پيش ڪيا ته ميان افتخار الدين ۽ ميان محمد عليءَ جي ڪوشش سان ورڪنگ ڪاميٽيءَ ۾ پنجاب جا ميمبر گهٽي تعداد ۾ شريڪ ٿيا، پر وقت ٿوري هئڻ ڪري ننڍن صوبن جا ميمبر گهٽ اضر ٿيا. ان ڪري انهن ڪثرت راءِ سان مسلم ليگ سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽيل عهدناميءَ کي رد ڪري، ريپبلڪن پارٽيءَ واري عهدنامي کي قبولي، انهن جي مدد سان مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾ ون يونٽ ڊاهڻ جو ٺهراءُ پاس ڪرايو.

انهيءَ سببان مسلم ليگ اسيمبلي پارٽيءَ کي جائز طور شڪايت جو سبب مليو، ڇو، جو ڪڏهين هو ان ڳالهه تي سمجهوتو ڪري ريپبلڪن وزارت کي استعيفا ڏيڻ تي مجبور نه ڪن ها ته ريپبلڪن پارٽيءَ وارا ڪڏهين به اهڙي سمجهوتي ڪرڻ لاءِ آماده نه ٿين ها. اها ساڻن سراسر بي وفائي ۽ ڌوڪو هو. ليڪن باوجود ان جي هنن شرافت ڪري ٺهراءَ جي مخالفت نه ڪئي، بلڪ سنڌي ميمبر، خانبهادر کهڙي جي گروهه کي ٺهراءَ جي فائدي ۾ ووٽ ڪرڻ جي اجازت ڏني. ان کان پوءِ پنجاب ۾ مسلم ليگ جي مخالف گروهه منظم ٿي، ميان ممتاز دولتانه ۽ مسلم ليگ پارٽيءَ خلاف پروپيگنڊا ڪري، حالتون انهيءَ ڪڙيءَ تي پهچايون جو مسلم ليگ ڪائونسل ڍاڪا ۾ گڏ ٿي، ون يونٽ ڊاهڻ جي خلاف ٺهراءَ پاس ڪري ڇڏيو، جو اڄا تائين رد نه ٿيو آهي.

هن وقت مسلم ليگ ڪائونسل جا سمجهدار ليڊر، ون يونٽ جي وجود کي پنجاب، ننڍن صوبن ۽ خود پاڪستان جي سلامتيءَ ۽ يڪجهتيءَ لاءِ نقصانڪار سمجهي، ان جي خلاف بيان ڏين ٿا. ليڪن اينڊز چوڻڻ ۾ جماعت اسلامي، ڪنوينشن مسلم ليگ ۽ پاڪستان جمهوري پارٽيءَ جي ڪارڪنن جي مخالفت ۽ پروپيگنڊا جي ڊپ کان، ١٩٥٦ع جي آئين ۾ زونل فيڊريشن جي حمايت لاءِ بيان ڏيڻ تي مجبور ٿين ٿا، جنهن جي معني اها نڪري ٿي ته جيتوڻيڪ لفظي طرح هو ون يونٽ جي ڊاهڻ جو اصول قبول ڪن ٿا، ليڪن عملي طرح پنهنجن تڪن جي عام راءِ کي مد نظر رکي، اهڙو ڪو به قدم کڻڻ لاءِ تيار نه ٿيندا، جنهنڪري ٻين جماعتن کان هو چوندن ۾ شڪست کائين. ان ڪري ون يونٽ جي ڊاهڻ لاءِ عملي طرح انهيءَ جماعت ۾ اميد رکڻ بيڪار آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيستائين ننڍن صوبن جا ڪي فرد مٿن اعتبار ڪندا ته اهي يا ته ساده دماغ هوندا، يا وري اڻ سڌيءَ طرح سان ون يونٽ جا حامي هوندا.

(۳) نيشنل عوامي پارٽي:

هن پارٽيءَ جي بنيادي پايي وجهندڙن مان آئون پاڻ به آهيان. ون يونٽ ٺهڻ بعد جيل مان آزاد ٿيڻ کان پوءِ، مون پنهنجي بنگلي تي ۲۷- آگسٽ ۱۹۵۵ع تي، خان عبدالغفار خان جي صدارت هيٺ هڪ ميٽنگ ڪوٺائي، ”اينٽي ون يونٽ فرنٽ“ نالي سان جماعت ٺاهي. ان کان پوءِ، جڏهين پنجاب جي ڪن ڪارڪنن اسان سان گڏجي ڪم ڪرڻ لاءِ آمادگي ڏيکاري ۽ چيو ته چونڪ سموري مغربي پاڪستان لاءِ هڪ جماعت ناهي ڪم ڪجي، ته آئون منڊ کان ٿي ان طريقي جي خلاف هوس، پر ڪثرت راءِ ان خيال جي هئي ته سموري صوبي جي گڏيل جماعت کان سواءِ، اسان اقليت ۾ هئڻ ڪري ون يونٽ ڊاهڻ جو مقصد حل ڪرائي نه سگهنداسون. ان ڪري لاهور ۾، نيشنل عوامي پارٽيءَ جو دستور العمل تيار ڪرڻ لاءِ گڏ ٿياسون.

اسان ننڍن صوبن وارن پارٽي آئين جي مقاصد ۾، ون يونٽ ڊاهي، اڳوڻن صوبن جي بحاليءَ جو فقرو وجهڻ چاهيو، ليڪن پنجاب جي نمائندن طرفان ان جي مخالفت ٿي. آخر اسان هنن جي حمايت حاصل ڪرڻ لاءِ، ون يونٽ ڊاهڻ کان پوءِ، اڳوڻن صوبن بحال ڪرڻ بعد ڪن گڏيل ڪمن لاءِ زونل فيڊريشن قائم ڪرڻ جو فقرو وڌو، جو در حقيقت نيشنل پارٽيءَ جي بنياد ۾ هڪ غلط سِر جيان ثابت ٿيو. پاڪستان ته انهيءَ سمجهوتي کان پوءِ به ميان افتخار الدين طرفان، برڪت علي هال ۾، مخالفت ڪئي ويئي. ليڪن نوجوان ڪارڪنن جي بار پوڻ سبيان دستورالعمل پاس ڪرڻ سان گڏ عهديدارن جي چونڊ ڪئي ويئي ۽ خان عبدالغفار خان کي پارٽيءَ جو صدر چونڊيو ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪجهه وقت کان پوءِ، جڏهن عوامي ليگ جي صدر، مولانا ڀاشانيءَ ۽ مسٽر حسين شهيد سهرورديءَ جي وچ ۾ ڪن مسئلن تان اختلاف پيدا ٿيا، تڏهن ڀاشاني صاحب جي گروهه اسان سان گڏجي ڪم ڪرڻ جي خواهش ظاهر ڪئي. انهيءَ تي اسان ڍاڪا ڪنوينشن ۾ شامل ٿي، نيشنل عوامي پارٽيءَ جو وجود قائم ڪيو. پارٽيءَ جو صدر، مولانا ڀاشاني ۽ نائب صدر، شيخ عبدالمجيد کي چونڊيو ويو ۽ مغربي پاڪستان صوبه جو صدر، خان عبدالغفارخان کي چونڊيو ويو.

اها ڳالهه ذهن نشين ڪرڻ گهرجي ته مولانا ڀاشانيءَ جو عوامي ليگ کان الڳ ٿي، هن نئين پارٽيءَ ۾ شامل ٿيڻ ۾، ڪميونسٽ گروهه جو وڏو دخل هو. انهيءَ ڪري نيشنل عوامي پارٽيءَ ۾ منڍ کان ئي ٻن گروهن جا ڪارڪن نظر اچي رهيا هئا: هڪڙن ملڪ جي آئيني مسئلن جي ڀهرين حل ڪرڻ کي ترجيح ڏني ٿي، جن ۾ خان عبدالغفار خان ۽ اسان هئاسون؛ ٻيو ڪميونسٽ گروهه ۽ پنجاب جا ڪارڪن هئا، جن اقتصادي مسئلن کي وڌيڪ ترجيح ڏيڻ گهري ٿي. اسان ٻوئين گروهه جي اهڙيءَ پاليسيءَ کي آئيني مسئلن حل ڪرڻ ۾ هڪ وڏي رڪاوٽ ٿي سمجهيو؛ ڇاڪاڻ ته ننڍن صوبن ۾ اقتصادي حد بنديون بينگال جي مقابلي ۾ تمام ٿورانهيون هيون. بينگال ۾ وڏي زمينداري هئي ئي ڪا نه ۽ اسان جي انهي ننڍن صوبن ۾، وڏين زمندارين ۽ جاگيردارين قائم هجڻ سان گڏوگڏ انهيءَ طبقي جو عوام تي تمام گهڻو اثر هو.

ون يونٽ جي سوال تي سڀني ننڍن صوبن جي رهاڪن کي متحد ڪرڻ، اسان جي نظر ۾ وڌيڪ آسان هو. جيڪڏهين اسين فقط اقتصادي سوالن کي ترجيح ڏئي، ان کي فوراً هٿ ۾ کڻون ها ته اهل پنجاب کي پنهنجي مستقل مفاد کي قائم رکڻ لاءِ اسان ۾ ڦوٽ وجهڻ، آساني ٿي پوي ها. نيشنل عوامي پارٽيءَ جي پنجاب وارن ميمبرن جي مفاد وٽان اها ڳالهه هئي ته اهڙا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مسئلا پيدا ڪجن، جن سببان نندين صوبن ۾ يڪجهتي پيدا ٿي ٿئي ۽ هو ون يونٽ ڊاهڻ ۾ ظاهري طور اسان سان شرڪت ڪري پنجاب ۾ پاڻ کي نامقبول ٿيڻ کان بچائي وٺن. آخر آهستي، آهستي، اهي اختلاف ظاهر ٿيڻ لڳا. انهيءَ روش کي بحسوس ڪندي خان عبدالغفارخان، خان عبدالصمد خان، شيخ عبدالمجيد ۽ مون مجبور ٿي، هڪ خط مولانا ڀاشاني ڏي لکي، کيس چتاءُ ڏنو ته جيڪڏهين هو يا سندس ڪارڪن، ون يونٽ جي ڊاهڻ کي ثانوي حيثيت ڏيندا ته اسان جماعت کان جدا ٿي ويندا سون. ان بعد اسان سنڌ ۾، کهڙي صاحب جي چيئرمنيءَ هيٺ، ”سنڌ اينٽي ون يونٽ فرنٽ“ ناهيو ۽ ان بعد بلوچستان ۽ سرحد ۾ به اهڙن فرنٽن قائم ڪرڻ جي ڪوشش ۾ هئاسون ته ۱۹۵۸ع وارو مارشل لا، بلڪ سان لاڳو ٿي ويو. مون کي ۽ ٻين ڪيترن، ون يونٽ جي مخالفن کي، ورهين جا ورهيه جيلن ۾ ڪاٽڻا پيا.

وري جڏهين پارٽين قائم ڪرڻ جي اجازت ملي ته ون يونٽ جي مخالفن جو هڪ وڏو گروهه جيلن ۾ هو ۽ باقي رهيل، نيشنل عوامي پارٽيءَ وارا، ٻن گروهن ۾ وراهجي ويا هئا: هڪڙا چيني پروگرام جا حامي بنيا، ته ٻيا وري روسي پروگرام جا طرفدار ٿيا. گذريل سال ٻنهي گروهن، پاڪستان بنياد تي پنهنجين پارٽين جا صدر چونڊيا. روسي پروگرام وارن خان ولي خان کي صدر چونڊيو ۽ چيني پروگرام وارن، مولانا عبدالحميد ڀاشانيءَ کي. ولي خان گروپ اوله پاڪستان ۾ حصو وٺي رهيو آهي ۽ ڀاشاني گروپ اوير پاڪستان ۾ اهميت رکي ٿو.

هن سال (۱۹۶۹)، صدر ايوب طرفان ڪوٺايل ”گول ميز ڪانفرس“ ۾، خان ولي خان حصو ورتو ۽ ڀاشاني صاحب حصي وٺڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. هن وقت خان ولي خان گروپ جي نيشنل عوامي پارٽي به ٻن ڀاڱن ۾ وراهيل آهي: هڪڙا اقتصادي سوالن کي ترجيح ڏين ٿا ۽ ٻيا ون يونٽ ڊاهڻ کي. ون يونٽ ڊاهڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وارن ميمبرن، پارٽيءَ جي مقاصد مان زونل فيڊريشن جو نقرو ڪڍڻ جي سفارش ڪئي آهي، ليڪن جماعت ۾، ڪميونسٽ خيال وارن ماڻهن جي اڪثريت هئڻ سبب، انهيءَ فقري رد ٿيڻ جو ڪو به امڪان ڪونه ٿو ڏسجي. ڪميونسٽ گروهه، ون يونٽ خلاف عام رجحان کي ڏسندي، ظاهري مخالفت ته ڪري ٿو، پر پس پردي ان جي فائدي ۾ ڏسجي ٿو. هنن کي خبر آهي ته ون يونٽ ڊاهڻ کان اڳ طبقاتي اختلاف پيدا ڪرڻ سان ننڍن صوبن جي رهاڪن جي يڪجهتي ختم ٿي ويندي. ان ڪري اهي ماڻهو ننڍن صوبن ۾ متحده محاذ قائم ڪرڻ جي خلاف آهن. اهڙيءَ طرح سنڌ ۾ محمودالحق عثماني؛ بلوچستان ۾ غوث بخش خان بزنجو ۽ فرنٽيئر ۾ اجمل خان خٽڪ جا گروهه، ون يونٽ ڊاهڻ ۾ رڪاوٽ وجهڻ گهرن ٿا.

اهڙين حالتن هيٺ، نيشنل عوامي پارٽيءَ مان ون يونٽ خلاف جدوجهد ڪرڻ جي اميد، گهٽ رکڻ گهرجي.

٤- عوامي ليگ:-

هيءَ جماعت مرحوم حسين شهيد سهرورديءَ جي برپا ڪيل آهي. مرحوم سهرورديءَ کي سڀ کان اول بينگال جا مفاد مدنظر هئا. هن انهيءَ بنياد تي جماعت کي زور وٺائي وڏي مقبوليت ڏياري، ليڪن هن جي ذهن ۾ هيءَ ڳالهه ويهي ويئي هئي ته ملٽري ۽ سول سروس، ملڪي معاملات ۾ اهم حيثيت رکندڙ جزا آهن، تن ۾ پنجابين جي اڪثريت هئڻ ڪري حڪومت ۾ اقتدار جو حصول، انهن جي تعاون کان سواءِ ٿي نه سگهندو. ويتر جو ون يونٽ جي معاملي ۾، ننڍن صوبن جي سياستدانن جي نااتفاقي ۽ غداري ڏٺي هئائين، ان ڪيس انهيءَ راءِ تي مستحڪم بنائي ڇڏيو. اسـ ون يونٽ جي مخالفن طرفان گهڻي ڪوشش ٿي، ليڪن ڪيس ... يونٽ جو ڪمڪلا مخالف بنائي نه سگهياسون. ...ن کي اها اميد ... حونڊن ٿيڻ بعد، پنجاب جي هڪ گروهه سان تعـ... ڪري، ... ندو. ليڪن، ١٩٥٨ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي مارشل لا ڪُوڙڻ بعد، هن ڪي وڏو صدمو پهتو ۽ سندس خيالن ۾ ڪهٽي ته لي آئي. ٢٢- سيپٽمبر ١٩٦٢ع تي ڪراچيءَ ۾، منهنجي بنگلي ڏنل دعوت ۾ جڏهن سنڌ جي اڪثر سياستدانن گڏجي ڪيس عرض ڪيو ته اسان کي ون يونٽ ٽوڙائڻ ۾ مدد ڪريو ته هن پهريون دفعو اسان جي مدد ڪرڻ جو واعدو ڪيو. پر پوءِ جلدئي، سندس زندگيءَ وفا نه ڪئي.

ان کان پوءِ، عوامي ليگ جي مکيه ڪارڪنن کي جيلن ۾ وجهي، سختيون ڪيون ويون. اسان ته اڳ ۾ ئي ان جو شڪار هئاسون. گذريل سال، جڏهين عوامي تحريڪ جي زوردار احتجاج ڪرڻ تي شيخ مجيب الرحمان (سهرورديءَ کان پوءِ عوامي ليگ جو صدر) آزاد ٿيو ته هن ازخود پنهنجي 'ڇهه نڪاتي' پروگرام سان گڏ ون يونٽ ڊاهي، اڳوڻن صوبن بحال ڪرڻ جو پڻ اعلان ڪيو، جنهن ڪري ننڍن صوبن ۾ سندس پارٽيءَ لاءِ همدردي پيدا ٿي. "گول ميز ڪانفرنس" ۾ هن جيڪو رويو ورتو، ان ويتر اسان ۾ وڏيڪ ويساهه پيدا ڪيو. انهيءَ بنياد تي، جڏهين هو ١٠- آگسٽ ١٩٦٩ع تي سنڌ ۾ آيو، تڏهن، سنڌ متحده محاذ سندس وڏي آجيان ڪئي ۽ ڪيترا ساٿهو عوامي ليگ ۾ شامل ٿيا. ان کان علاوه، سنڌ متحده محاذ ۽ عوامي ليگ ۾ هڪ سمجهوتو پڻ ٿيو. انهيءَ اتحاد، ون يونٽ جي حامين جي ٽنڊٽي ۾ رولو وجهي ڇڏيو. اسان جي انهيءَ اتحاد کي ٽوڙڻ لاءِ هن وقت هيٺين نمونن جون ڪوششون ٿي رهيون آهن:

(١) هڪ طرف عوامي ليگ پارٽيءَ جي ڇهه نڪتن کي، اسلام ۽ پاڪستان جي مخالف ٺهرائي، مغربي پاڪستان جي ننڍن صوبن جي عوام کي بدظن ڪيو پيو وڃي ته ٻئي طرف، مشرقي پاڪستان ۾، پين خود ساخته پارٽين کي تقويت وٺائي، عوامي ليگ جي طاقت کي ڪمزور ڪيو پيو وڃي.

(٢) زونل فيڊريشن ۽ آباديءَ جي بنياد تي نمائندگي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيارڻ تي زور ڏيئي، ون يونٽ جي خلاف ننڍن صوبن جي گروهن ۽ تحريڪن کي ٽٽو ڪري، منجهن پاڻ ۾ ئي اختلاف پيدا ڪيا ويا. انهيءَ کان علاوه، ايرندي پاڪستان جي چند مطالبن کي قبول ڪري، مشرقي پاڪستان ۾ عوامي ليگ کي ون يونٽ جي حامي گروهن سان سمجهوتو ڪرڻ لاءِ مجبور ڪيو ويو، يا ٻيءَ صورت ۾ عوامي ليگ خلاف زوردار مخالفت ڪرائي، سندس اثر ۽ طاقت کي گهٽايو ويو.

انهن مٿين خدشن کي سامهون رکي، ننڍن صوبن جي ڪارڪنن کي وڏيڪ خبردار رهڻو آهي، ۽ هيٺ ڄاڻايل حقيقتن کي وڌيڪ ذهن نشين ڪرڻو پوندو:

(الف)- عوامي ليگ جي مدد کان سواءِ، ون يونٽ هرگز ڊهي نه سگهندي.

(ب)- ڪنوينشن ليگ، ڪائونسل ليگ، پاڪستان جمهوري پارٽي ۽ جماعت اسلامي، اهي سڀ موريون تحريڪون، ون يونٽ کي برقرار رکڻ لاءِ هرطرح جون ڪوششون ڪنديون.

ه- جماعت اسلامي:

هيءَ جماعت مولانا ابوالعلي مودوديءَ جي ناهيل آهي، جنهن جو مکيه مقصد جديد حالتن مطابق اسلام جي تشريح ڪرڻ هو. ليڪن بدقسمتيءَ سان سياست ۾ حصو وٺڻ، سندن عمده رول ۾ ڪي شبها ۽ بدگمانيون پيدا ڪري ڇڏيون. جي ائين نه ٿجي ها ته قوي امڪان هو ته ملڪ جو گهڻو پڙهيل طبقو سندس پوئلڳ بڻجي وڃي ها. سندس سياسي راين بنسبت، نوجوان طبقي ۽ خاص ڪري ننڍن صوبن جي رهاڪن ۾ هيٺيان شبها ويٺل آهن:

(الف)- تحريڪ ۾ 'امير ۽ قيّمن' مقرر ڪرڻ مان، فسطائيت جي بوءِ اچي ٿي.

(ب)- عوام جي اقتصادي مساوات جي مخالفت ڪري، ان کي خواه مخواه دهريت سان ملائڻ مان اهو شائبو پيدا ٿو ٿئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ته مولانا، وڏي زميندارن ۽ سرمائيدارن قائم رکڻ جو حامي آهي.

(ج) مغربي پاڪستان ۾ ون يونٽ کي ٽوڙي، صوبن جي بحاليءَ ۾، ١٩٥٦ع جي آئين تي زور ڏيڻ، زونل فيڊريشن جي حمايت ڪرڻ ۽ بعضي "جيئي سنڌ" جهڙن بي ضرر ۽ دعائيه الفاظن سان "مرڪي پاڪستان" جي معني ۽ مراد وٺڻ سبب، ننڍن صوبن ۾ سنڌس تحريڪ جي ترقيءَ ۾ وڏي رڪاوٽ پئجي ويئي.

مولانا کي خبر آهي ته اسلام جي نقطهء نظر مطابق، هڪ پيءُ جي پنجن پٽن کي هڪجهڙا حق ۽ حصا ملڻا آهن؛ پوءِ ڪهڙيءَ طرح سنڌس ڪارڪنن کي اهو شايان شان نظر اچي ٿو ته ننڍن صوبن جي رهاڪن کي صوبائي آٽونامي ڏيڻ لاءِ ١٩٥٦ع جي آئين سڙهڻ ۽ زونل فيڊريشن جي حمايت ڪرڻ سان رڪاوٽ وڌي وڃي، ۽ جائز حق گهرندڙن کي، اسلام ۽ پاڪستان جو دشمن ۽ ڌارين ملڪن جو ايجنٽ سڏيو وڃي؟

ڪيس اها به خبر آهي ته پاڪستان جي عوام جو وڏو حصو غريب ۽ ڪنگال آهي. سموري دولت ۽ ملڪيت، ملڪ جي چند سرمائيدارن وٽ وڃي ڪٺي ٿي آهي. ساڳئي وقت دنيا جي ڪيترن مسلمان ملڪن ۾، منصوبه بنديءَ ذريعي انهن افسوسناڪ ۽ بي رحمانه حالتن درست ڪرڻ لاءِ ڪوششون ٿي رهيون آهن، جنهن کي عام طرح "سوشلزم" جي نالي سان منسوب ڪيو وڃي ٿو. ليڪن ان جي اها مراد وٺڻ ٺيڪ نه ٿيندي ته سوشلزم ۽ ڪميونزم هڪ شيءِ آهن ۽ دهريت، سوشلزم سان لازم ملزوم آهي.

٦- پيپلس پارٽي:

هن پارٽيءَ جو باني، مسٽر ذوالفقار علي خان ڀٽو آهي. هي صاحب ٨ سال، جنرل ايوب جي حڪومت ۾ وزير ۽ سنڌس دست راست هئڻ سان گڏ ڪنوينشن مسلم ليگ جو مکيه ورڪر ٿي رهيو. انهيءَ دور ۾ ايتريقدر، حامي هو جو بقول مسٽر فضل القادر ۽ ٻين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماڻهن جي هيٺين ڳالهين ڪرڻ جو مرتڪب ٿيو:
(١) ڪنوينشن مسلم ليگ کي زور وٺائڻ لاءِ انهيءَ تجويز ڏيڻ کان به ڪين رهيو ته ڊپوٽي ڪمشنرن ۽ پوليس سپرنٽنڊنٽن کي پارٽيءَ جو ميمبر بنائي، انهن جي ذريعي ليگ کي طاقتور ڪجي.
(٢) سياست ۾ دست اندازي ڪندڙ مُلن ۽ مولوين کي گوليءَ سان اڏائي ڇڏجي.
(٣) مسلمان قوم پنهنجيءَ تاريخ ۾ صرف به ماڻهو پيدا ڪيا آهن: هڪ صلاح الدين ايوبي، ۽ ٻيو جنرل ايوب.
(٤) ڪنوينشن ليگ جو مکيه مقصد، ون يونٽ جو قيام هو، ان جي طرفان جيڪي رايون جا اظهار ڪيا ويا، سي مٿي ڄاڻايل آهن. ان وقت سنڌ حب الوطنيءَ جي جذبي کي ڇا ٿيو هو؟
(٥) قائداعظم جي همشيره، محترمه فاطمه جناح جي خلاف، جنرل ايوب خان کي صدر بنائڻ لاءِ هن ڪهڙا طريقا اختيار ڪيا؟
(٦) هن، صدر ايوب جي پارٽيءَ کي زور وٺائڻ لاءِ ميمبرن ۽ سرمائيدارن کان ڪهڙيءَ طرح ڪم ورتو، وغيره، وغيره.
هاڻي ڏسڻو آهي ته انهن مڙني حقيقتن جي باوجود، هن کي ڇو وزارت مان ڪڍيو ويو؟ انهيءَ سوال جي جواب ۾ هيٺيان به رايا آهن:
هڪ: ”تاشقند عهدنامي“ قبول ڪرڻ ڪري، صدر ايوب خان ملڪ سان غداري ڪئي، تنهنڪري ان جي مخالفت ڪرڻ سبب، کيس ڪڍيو ويو.
ٻيو: صدر ايوب هن جي وفاداري، سڌن ڏارين حڪومتن طرفان زوربار پوڻ ۽ پاڪستان جي مفاد خلاف قدم کڻڻ جي رپورٽن ڪري، کيس وزارت مان ڪڍيو ويو هو.
هن وقت صدر ايوب طاقت کان ٻاهر هئڻ سبب، پنهنجو طرف پيش ڪري سگهي ٿو، پر جنهن صورت ۾ هو خاموش آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان ڪري شايد اهو معاملو صيغهٔ راز ۾ رهجي وڃي. ايوبي دور ۾ جيڪي به بد ڪرداريون ٿيون، ان جي خلاف عوامي هلچل وقت هن جيڪي چيو ۽ ڪيو ٿي، ان جي سيني پٺي حمايت ڪئي ۽ ڪنهن به سندس مخالفت ڪا نه ڪئي. پر هينئر حالتون مختلف آهن ۽ نئين آئين جي جوڙجڪ لاءِ مشورا هلي رهيا آهن. هيءَ نوجوان سنڌ جو رهاڪو، شڪل جو سهڻو ۽ من موهيندڙ ادا رکي ٿو. هن وقت ون يونٽ کان سنڌ جي آزادي، سنڌين اڳيان هڪ گنڀير مسئلو آهي، ان بابت ذهن صاف ڪري مستقل مزاج ٿي ڪم ڪرڻو آهي. پڻ صاحب جون هيٺيون ڳالهيون، نهايت منجهائيندڙ آهن:

(۱) آڏونڻ سنڌ خاطر، پنجاب جي مفاد کي قربان نه ڪندس (سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ ڪيل تقرير).

(۲) ون يونٽ جي مخالف آهي، ليڪن ڪن ترميمن سان ۱۹۵۶ع جو آئين قبول ڪندو (تازو پنجاب ۾ تقرير).

(۳) زونل فيڊريشن جي مخالفت ۾ هڪ لفظ به نه چيو اٿس.

(۴) ون يونٽ جي مخالف آهي، پر بينگال جي وڏيءَ پارٽيءَ (عوامي ليگ) جي ڇهن نڪتن جي مخالفت ڪري ٿو؛ جڏهين کيس خبر آهي ته بينگالين جي مدد کان سواءِ ون يونٽ ڊهي نه سگهندو. بـي ڳالهه جيڪا سمجهه ۾ نٿي اچي، سا اِها آهي ته سندس ڪارڪن هيٺيون ڳالهيون چا لاءِ ٿا ڪن؟

(۱) پير صاحب پاڳاره جهڙي هستيءَ جي، سندس اخبار ۾ مذاق ڪئي وڃي ٿي.

(۲) مولوي محمد قاسم جهڙي درويش کي پنهنجن پوئلڳن کان ڪافر چوائي.

(۳) متحده محاذ جي مکيه ڪارڪنن کي هندوستان جا ايجنٽ، فيوڊلزم جا حمايتي، ڏاهر جا ڏوهٽا، موهن جي دڙي جا کنڊر، وغيره، وغيره، الفاظن سان ياد ڪرائڻ ۾ ڪهڙي دانشمندي آهي؟

”سنڌ متحده محاذ“ ۾ شامل سنڌي پارٽين جي اتحاد کان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪهڙيون ڳالهيون ڪيس مانع آهن؟ هو ڪهڙيءَ طرح ننڍن صوبن جي ڪثرت راءِ جي مخالفت ۽ بينگال جي مخالفت ڪرڻ سان، سنڌ کي ون يونٽ کان آزاد ڪرائي سگهندو؟

نوجوانيءَ ۾ هوش کان جوش زياده هوندو آهي. اسان جي مخلصانہ صلاح اٿس تہ ان غرور کان هيٺ لهي، محاذ ۾ داخل ٿئي. شاهہ صاحب جو هينيون بيت اکين کولڻ لاءِ ڪافي آهي:

"متو آهين مڇ، ٿلهو ڏو تـونـا هڻين،
توجا پائين آڇ، تنهن پاڙيءَ پڳئي ڏينهڙا!."

(۷) پاڪستان جمهوري پارٽي:

هن پارٽيءَ ۾ هيٺيان گروهہ شامل آهن:

۱- چوڌري محمد عليءَ (ون يونٽ جي باني ۽ حامي) جو گروهہ،

۲- نوابزاده نصرالله خان (ون يونٽ جو حامي ۽ سامراجي ذهنيت جي صاحب) جو گروهہ،

۳- ميان نور الامين صاحب (اهل بينگال جي تڙيل) جو گروهہ، ۽

۴- ايئر مارشل اصغر خان (ايماندار، شريف، ساده ۽ سياست کان اڻ واقف) جو گروهہ.

انهن گروهن هن وقت تائين جيڪو پروگرام ڏنو آهي، اهو شيطان جي آنڊي کان بہ وڏو آهي. اڄ ان کي جيتريقدر سمجهي سگهيو آهيان، هيٺيان نتيجا ڪڍيا اٿم:

(۱) ۱۹۵۶ع جو آئين يڪدم قبوليو وڃي ۽ ون يونٽ جو سوال اهڙي بنياد تي چونڊيل آئين ساز اسيمبلي فيصلو ڪري. ان حالت ۾ (۱۹۵۶ع جي آئين مطابق)، هر ڪنهن کي معلوم آهي تہ ون يونٽ جو آئيني طور ڊهڻ، ناممڪن ٿي پوندو.

(۲) ون يونٽ جي مخالفت ڪندڙن کي ڌارين حڪومتن جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ايجنٽ، اسلام جو دشمن، ملڪ ۾ انتشار ڦهلائيندڙ، علاقائي عصبيت رکندڙ ۽ پاڪستان جو دشمن ظاهر ڪن ٿا. هن پارٽيءَ جا مقصد ۽ مرادون، ننڍن صوبن جي هرهڪ محب وطن کي چڱيءَ طرح معلوم آهن. انهيءَ ڪري ان تي وڌيڪ ڪجهه لکڻ ۽ چوڻ جي ايتري ضرورت ڪانه آهي. اسان نيڪ نيتيءَ سان جنهن حد تائين سمجهيو آهي، ان سان صاف ظاهر آهي ته پهرين اهل پنجاب، پنهنجو مستقل مفاد، ڀٽي صاحب جي گهوڙي تي بازي رکي ڪٽڻ چاهيو ٿي، ليڪن اڳتي هلي، ڪن نامعلوم سببن ڪري، ان کي ڦٿو ڪري، ايئر مارشل اصغر خان جي ليڊريءَ هيٺ، نئون محاذ ناهيو ۽ ڀٽي صاحب تان قريباً هٿ ڪڍي ڇڏيو.

٨- سنڌ متحده محاذ:

آئون هن ڪان اڳ هڪ مضمون ۾، متحده محاذ جي تاريخ، مقاصد ۽ طريقهٔ ڪار تي مختصر طور روشني وجهي آيو آهيان. ليڪن هتي هن حقيقت ٻڌائڻ جي ڪوشش ڪندس ته انهيءَ محاذ ناهڻ جي ضرورت ڇو پيئي ۽ ان جي ذريعي ڇا ڪرڻ چاهيون ٿا:

(١) آل پاڪستان پارٽين ۾، نمائندن جي اڪثريت، هميشه وڏن صوبن جي پٺي رهي آهي، تنهنڪري ننڍن صوبن کي جيڪڏهن آئيني طرح خود مختياري حاصل ڪرڻي آهي ته ڪين اهڙيءَ پيڙيءَ ۾ سوارٿي نه ٿيڻو آهي، جنهن جو سکان (واڳ)، ٻئي جي هٿ ۾ هجي.

(٢) هن وقت ننڍن صوبن جو فوري آئيني مسئلو، ون يونٽ کي ڊاهي، اڳوڻن صوبن جي بحالي آهي. محاذ جي مفڪرن جي راءِ مطابق، گذريل ٽيهن سالن جي تجربي اهو ثابت ڪيو آهي ته آل انڊيا يا آل پاڪستان جماعتن ذريعي ننڍن صوبن جي اڪثر ڪري دادرسي ته ڪا نه ٿي سگهي، پر الٽو انهن پارٽين ۾ مدغم ٿيڻ ڪري، اسان پنهنجو جداگانه وجود نسي وڃائي ڀٽي ڇڏيو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهيءَ ڪري هڪ طرف اسان ۾ انتشار وڌندو رهيو ته ٻئي طرف، اسان جي ڏينهون ڏينهن وڌيڪ حق تلفي ٿيندي رهي.

(٣) اسان جي راءِ مطابق، اينڌڙ آئين ساز اسيمبلي، صرف آئين ٺاهڻ لاءِ ٺهندي، جنهن ۾ قانون سازيءَ کان وڌيڪ آئين سازيءَ کي دخل هوندو. ممڪن آهي ته نئين آئين ٺهڻ ۽ ان مطابق نين چونڊن ٿيڻ پارليامينٽ ۽ صوبائي اسيمبلين چونڊڻ تائين ملڪي اختيار ساڳين ماڻهن جي هٿ هيٺ هجن. جيڪڏهن آئين ساز اسيمبليءَ جي ميمبرن کي اڳين وانگر حڪومت ٺاهڻ جو اختيار مليو، ته پوءِ به جنهن صورت ۾ هي چونڊون آئين سازيءَ جي بنياد تي ٿينديون، ان ڪري فلاحي قانون سازيءَ يا انقلابي تعميري ڪمن جي اهڙيءَ اسيمبليءَ ۽ سرڪار مان اميد رکڻ ٺيڪ نه ٿيندي.

(٤) اسان سنڌ ۾، متحده محاذ قائم ڪري، ٻين ننڍن صوبن جا محاذ پڻ قائم ڪرڻ گهرون ٿا، جن جو وري هڪ گڏيل محاذ ٿيندو. اهو محاذ، بينگال جي همخيال پارٽين سان گڏجي، ون يونٽ بابت سمجهوتو ڪندو. سمجهوتي ۽ مدغم ٿيڻ ۾ تفاوت آهي.

(٥) هن وقت اسان جو اتحاد صرف ون يونٽ ڊاهي، اڳوڻا صوبا، زبان ۽ ڪلچر بحال ڪرائڻ جي بنياد تي آهي. ان ڪري محاذ ۾ شريعتي نظام جا حامي، سوشلزم جا حامي، سرمائيداريءَ جا طرفدار ۽ زميندارين قائم رکڻ جا حامي، گڏجي، مٿين مقصد ... حاصلات لاءِ ڪم ڪندا. مقصد (ون يونٽ ڊاهڻ) جي ... ڪان پوءِ، حالتن جي تقاضا مطابق سياسي ۽ اقتصادي نظريا ... قائم ڪري، ... حڪومت لاءِ جدا جدا ڪم ڪري سگهن ٿا.

... لڪل ... طور سمجهي ڇڏيو آهي ته ١٩٥٣ع جو ... قبول ڪرڻ، زونل فيڊريشن جي اسڪيم ... قد ... ڪرڻ ۽ بينگال جي مکيه پارٽين جي مخالفت ... ٿيڻ ... ون يونٽ ... ۾ وڏيون رڪاوٽون آهن.

(٦) ... وقت شخصي ۽ ... اختلاف قائم رکڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اقتدار ۾ مسئلا، جيئن مذهبي ۽ غير مذهبي اختلاف پيدا ڪرڻ مان، اسان جي اتحاد جي ٽٽڻ ۽ مقصد کي نقصان رسڻ جو امڪان آهي. جاڪاڻ تہ اهڙين حالتن ۾ ون يونٽ جا حمايتي، اسان جي اختلافن جو فائدو وٺي، بينگال جي مکيہ پارٽين کي هيءَ ڳالهہ ذهن نشين ڪرائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندا تہ ننڍن صوبن ۾ انتشار آهي، ان ڪري ننڍن صوبن جي جماعتن سان سمجهوتو ڪرڻ بيڪار ثابت ٿيندو.

(٨) انهيءَ ڪري اسان خاص طور ون يونٽ ڊاهي، صوبن جي بحاليءَ جي اصول تي اميدوار بيهاريندا سون. انهن اميدوارن کان ١٩٥٦ع جي آئين جي مخالفت ۽ زونل فيڊريشن جي مخالفت جا عهد ورتا ويندا، ۽ جيڪو اسان جي انهن اصولن جي مخالفت ڪري جداگانہ پارٽيءَ جو وجود قائم رکي چونڊون لڙندو، ان لاءِ اسان کي هن راءِ قائم ڪرڻ جو ڪافي حق آهي تہ هو چونڊن کان پوءِ شخصي اقتدار جي حصول لاءِ پاڻ کي الڳ رکي، هر قسم جي غداري ڪرڻ واسطي تيار ٿي ويندو. اهڙن شخصن مان، ون يونٽ ڊاهڻ جي ظاهري اعلانن جي باوجود، ڀلائيءَ جي اميد رکڻ اجائي آهي.

(٩) هن محاذ جا عهديدار، اسيمبلين ۽ وزارتي عهدن کان پري رهندا تہ جيئن پنهنجن ئي چونڊيل ميمبرن تي ڪنٽرول رکي سگهن ۽ عوام کي ذهن نشين ڪرائي سگهن تہ سندن مقصد سياسي اقتدار يا شخصي مفاد حاصل ڪرڻ نہ آهي.

(١٠) اسان انهيءَ مقصد سان، الخليل بلڊنگ، قاضي عبدالقيوم روڊ، حيدرآباد سنڌ ۾، متحده محاذ جي مرڪزي آفيس قائم ڪئي آهي. اڳتي هلي هرهڪ ضلعي ۽ تعلقي ۾ اهڙيون آفيسون قائم ڪرڻ گهرون ٿا.

(١١) اسان في الحال سنڌ لاءِ هڪ ورڪنگ ڪاميٽي نامزد ڪئي آهي، ڪم شروع ڪيو آهي. اڳتي هلي ڪائونسل، ضلع ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تعلقي ڪميٽيون ڪي وجود ۾ آندو ويندو. ڪوشش ۾ متحده محاذ جي شاخون برپا ڪرڻ لاءِ ٻڻ اڪ ۾ ٿي اپيل ڪيل آهي.

(۱۲) محاذ جو دستورالعمل ۽ پروگرام، وغيره، جلد ڇاپيا ويندا.

(۱۳) ٻين سياسي پارٽيز سان واسطو رکندڙ، اسان سان فقط پاڪستان جي اينڊڙ آئين ۾ ون يونٽ ڊاهي، صوبا بحال ڪرڻ جي اصول تي شريڪ ٿي سگهن ٿا. جيڪڏهين سندن پارٽين، ون يونٽ جي مخالفت ڪئي ته پوءِ هنن جي محاذ سان وفاداري ليکي ويندي ۽ اهڙو عهدنامو هر اسيمبليءَ جو اميدوار، لکي ڏيندو.

(۱۴) اسان جو طريقه ڪار تاليف قلوب، محبت جي پرچار ۽ سڀني ماڻهن کي حتي الامڪان پاڻ سان شريڪ ڪرڻ جو هوندو، باوجود ان جي به جيڪڏهين ڪو اسان سان شريڪ نٿو ٿئي ته ان ڪان سبب پڇو ۽ ان جي انهيءَ روش بابت عوام کي واقف ڪرڻ جو حق پاڻ وٽ محفوظ رکنداسون.

—غلام مرتضيٰ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪوئيٽا - بلوچستان متحده محاذ

[هيءُ خطبو جناب جي. ايم. سيد صاحب، ڪوئيٽا- بلوچستان متحده محاذ جي مرڪزي آفيس جي افتتاحي موقعي، تاريخ ۵- آڪٽوبر ۱۹۶۹ع تي، ڪوئيٽا ۾ پيش ڪيو.]

جناب صاحبِ صدر، متحده محاذ بلوچستان، ۽ هن قديم سرزمين جا جانباز فرزندئو!

اسلام عليڪم: آءٌ، اوهان جي سنڌي ڀائرن طرفان، اوهان ڏانهن، محبت جو پيغام عرض ڪرڻ لاءِ حاضر ٿيو آهيان!

هيءُ موقعو هڪ نهايت اهم ۽ غالباً تاريخي موقعو آهي. آءٌ پنهنجي لاءِ هيءُ هڪ وڏو اعزاز تصور ڪري رهيو آهيان، جو اوهان مون کي ياد فرمايو آهي ۽ موقعو ڏنو آهي ته اوهان سان گڏجان ۽ اوهان جي خدمت ۾ پنهنجو نقطهٔ نظر عرض ڪريان. آءٌ سمجهان ٿو ته اوهان ان طريقي، هيءُ اعزاز سڄيءَ سنڌ کي بخشيو آهي — اُها سنڌ، جا اوهان جي تمام ويجهي ۽ ايامن کان پاڙيسري سرزمين آهي.

هيءُ هڪ تاريخي حقيقت آهي ته سوَها سالن کان، اوهان ۽ اسان جي قسمت هڪجهڙي، بلڪ اُئين چئجي ته گڏيل پئي رهي آهي. تاريخ جي هر دؤر ۽ اڳتي قدم وڌائڻ کان اڳ، اوهان ۽ اسان پنهي ڌرين جي دروازن تي هڪ ئي وقت ڪڙو ڪڙڪايو آهي. انهيءَ قديمي خصوصيت سببان، هن وقت به

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

موجود آهي ته تاريخ جو ڪوبه شاگرد جيسين پنهي تاريخ کي ئي هڪ ئي وقت پنهنجي سامهون نه رکندو، هي پنهي مان ڪنهن به هڪ جي تاريخ کي سمجهي ئي ڪهندو.

اڃا به وڌيڪ حقيقت جي نگاهه سان ڏسبو ته اوهان ۽ اسان ڦادن جي ايتريقدر هڪجهڙائي پئي رهي آهي، جو جڏهن ان جي طرف جي هڪ خاندان، سنڌ کي پنهنجن هٿن ۾ ورتو، جڏهن سنڌ جي عوام نه فقط ان کي پنهنجو حاڪم تسليم ڪيو، پر خود انهيءَ جي حمايت ۾ گڏجي لڙڻ پڻ گوارا ڪيو ۽ جيسين ڪنهن ٻاهرئين غنيم چڙهائي نه ڪئي، تيسين هن جي حڪومت قائم رهندي آئي. غالباً، اوهان هيءَ حقيقت تسليم ڪرڻ فرمائيندا ته هن سرزمين جي ماڻهن ايتري رواداري، پيءَ ڪنهن به ٻاهرينءَ طاقت جي فائدي ۾ ڪانه ڏيکاري آهي. اوهان کي معلوم آهي ته جڏهن ارغونن، سنڌ ۾ داخل ٿيڻ چاهيو، تڏهن اسان، اوهان جي برادرانه مهمان نوازيءَ جي فائدو وٺندي، پنهنجون فوجون اوهان جي علائقي ۾ موڪليون هيون ته جيئن ارغونن سان اوهان جي سرزمين تي لڙي، کين سنڌ ڏانهن قدم وڌائڻ کان روڪيو وڃي. اسان جي فوج جو سپه سالار، اسان جو قومي هيرو، نواب مبارڪ خان عرف دولهه درياهه خان هو. جيڪڏهن انهيءَ اهم موقعي تي اوهان جون همدرديون، اسان سان شامل حال نه هجن ها. ته جيڪر اسان جي اها مهم ڪڏهن به ڪامياب ڪين ٿي سگهي ها.

بهرحال اسان، اوهان جي ٽالپرن سان ايتريقدر پنهنجي خلوص ۽ محبت جو ثبوت ڏنو، جو اهڙو بيو مثال اوهان کي، اسان جي تاريخ ۾ ڪٿي به نظر ڪين ايندو. اسان جي تاريخ جو خاص نچوڙ هيءَ آهي ته جڏهن به زماني جي حالتن اسان جي مٿان پين کي مسلط ڪيو آهي، تڏهن اسان هڪدم تلوارون سنڀاليون، آخري دم تائين مقابلو ڪندا رهيا آهيون ۽ اهڙن موقعن تي هميشه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهيءَ انتظار ۾ رهيا آهيون ته اجهو اڄ نه ته سڀاڻ، پاسو بدلائيندو ۽ سنڌ جو شير وري اٿي ڪڙڪندو!

اسين سواءِ ڪنهن فخر جي هيءَ دعوا ڪريون ٿا ته جيڪڏهن اسان ۾ اها صلاحيت نه هجي ها ته پنجن هزارن جي طويل عرصي کان پنهنجي مخصوص روايتن، ثقافت ۽ پنهنجي زبان کي ڪيئن قائم رکندا اچون ها؟

اسان ۽ اوهان پنهي ڌرين جي برادرانه محبت سان پرپور تعلقات جو هڪ خوشگوار پهلو هيءَ به آهي ته اوهان جي علائقي جي ماڻهن جي هڪ چڱي خاصي عنصر، اسان جي سر زمين کي پنهنجو وطن بڻايو آهي. اسان جا اهي پائر، اسان جي معاشري ۾ اهڙيءَ ريت ٺهڪي ويا آهن جو اسان پنهي ۾ ڪوبه فرق ڪوبه اختلاف، اڄ تائين پيدا نه ٿيو آهي. درحقيقت، اسان پنهي ڌرين هڪٻئي جي چڱين چيزن کي، پنهنجو ڪري ورتو چاتو آهي. اسان مان ڪنهن به اڄ تائين، اها ڪوشش نه ڪئي آهي ته برتريءَ جو احساس جتائي، خود پنهنجي خلاف نفرت جي جذبي کي ڀڙڪائي. اسان ڪي، اوهان جي ڪيترين ئي چيزن مان حاصلات ٿي آهي، مثلاً، اوهان جي رزميه شاعريءَ ۽ بهادريءَ جي قصن ڪهاڻين مان؛ اوهان جي غيرتمنديءَ مان، جنهن جو تصور دنيا جي ڪيترين همعصر سوسائٽين ۾ اڻلڀ آهي؛ اوهان جي مهذبانه روايتن مان، جهڙوڪ مهمان نوازي، جنگي قانون، پناهه وٺندڙ کي سام ڏيڻ، درتي هلي آيا دشمن سان سهڻو سلوڪ ڪرڻ ۽ پاڙيسريءَ سان مدد ۽ همدردي ڪرڻ، وغيره، وغيره. مطلب ته اهي سموريون خوبيون، جي اوهان جي قومي وقار ۾ شامل آهن، اسان نه فقط انهن جو احترام ڪيو آهي، پر ساڳئي وقت انهن کي پاڻ ۾ جذب ڪرڻ جي ڪوشش پڻ ڪندا پئي رهيا آهيون.

مون کي هن ڳالهه جو ڪافي احساس آهي ته اسان اوهان جي انهن احسانن جو پورو حق ادا ڪري نه سگهيا آهيون. ليڪن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان انهيءَ ڪري بوجھه ڪان پاڻ کي آجي ڪرڻ لاءِ ڪي قدر ڪوشون ضرور ڪيون آهن. آهي هن طرح آهن ته اسان جو پنهنجي سيءَ جي ذريعي اوهان سان عشق ۽ محبت جو هڪ لافاني رشتو قائم ڪيل آهي، اوهان خراج عقيدت جي هن ادائگيءَ جي طريقي کي پل ڪيتروئي غيراهم تصور فرمايو، پر آءٌ اهو عرض ڪندس ته خدا جي سڀني عنايتن مان محبت جو جذبو، جيڪو انسان ۾ وديعت ڪيو ويو آهي، سڀني کان وڌيڪ اهميت واري عنايت آهي، ۽ جيڪو خراج اهڙيءَ جنس جي صورت ۾ ادا ڪيو وڃي، ان کان وڌيڪ خراج هڪ انسان، ٻئي انسان جي خدمت ۾ پيش نٿو ڪري سگهي، ڇاڪاڻ ته محبت جي جنس، هڪ اهڙي جنس آهي جا دائمي به آهي ۽ غيرفاني به. بقول هڪ فارسي گو شاعر جي-

"حسن بي بنياد باشد، عشق بي بنياد نيست."

مون کي اڄ هن ڳالهه تي فخر آهي ته مان سسئيءَ جي وطن مان پنهونءَ جي وطن ڏانهن محبت جو پيغام کڻي آيو آهيان. مون کي معلوم آهي ته اڄ ڀنڀور برباد آهي، مون کي اها به خبر آهي ته اڄ درياه جو رخ آتان بدلجي چڪو آهي، پر محبت اها چيز آهي جا نه ڪي ته ڪڏهن برباد ٿي آهي ۽ نه وري ڪڏهن ڪو ان جو رخ ئي بدليو آهي! انهيءَ ڪري، محبت جو اهو رشتو، هن وقت به پنهنجيءَ جاءِ تي قائم آهي ۽ اڳتي به هميشه قائم رهندو. هن وقت ضرورت فقط انهيءَ ڳالهه جي آهي ته اسين آن کي محسوس ڪريون، آن کي ڇلا بخشيون ۽ زندگي جي هڪ حقيقت طور، ان جو احترام ڪريون!

منهنجا عزيز ڀائرو! اسين اڄ، ون يونٽ جي نحوست جي پاڇي هيٺ گڏ ٿيا آهيون. آءٌ هيئنر عرض ڪري چڪو آهيان ته قدرت اسان ٻنهي ڌرين جي قسمتن کي هڪ ٻئي سان سلهاڙي ڇڏيو آهي ۽ اهوئي سبب آهي جو اڄ اسين پاڻ کي ون يونٽ جي هڪ ئي زنجير ۾ جڪڙيل ڏسي رهيا آهيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ون يونٽ جو تجربو، شروع ڪان ئي ناڪامياب ۽ تباهي آڻيندڙ ثابت ٿي چڪو آهي. جنهن طريقي سان ون يونٽ ڪي ننڍن صوبن جي مٿان مڙهيو ويو ۽ پوءِ ٽيرهن سالن تائين هلايو ويو، خود ان مان ئي ظاهر آهي ته هيءُ ڪو اهڙو ڪارنامو نه آهي جو اسين دنيا جي اڳيان پنهنجي تدبر، پنهنجي حب الوطنيءَ، پنهنجي جمهوريت جي جذبي يا پنهنجن اهلڪارن جي ديانتداريءَ کي ثابت ڪرڻ لاءِ، هڪ دليل يا مثال طور پيش ڪري سگهون. سچ ته ائين آهي ته اسان جا سمورا مقصد ۽ اعليٰ قدر، ون يونٽ سبب مجروح ٿي چڪا آهن.

اصل ۾، انهيءَ منصوبي جو بنياد ئي غلط سوچ ۽ بدديانتيءَ تي رکيو ويو هو: اوهان کي "ايڪس دستاويز" جي حقيقت معلوم آهي ته انهيءَ ۾ بلڪل رازدارانه نموني جن مقصدن جي نشاندهي ڪئي ويئي هئي، خاص انهن ئي مقصدن جي سرانجاميءَ لاءِ ون يونٽ کي بڻايو ويو. اهو مخفي دستاويز، اسان جي موجوده مرڪزي وزير داخله، سردار عبدالرشيد، وڏيءَ ڪوشش سان کولي، هٿ ڪري، اسيمبليءَ جي اڳيان رکيو هو ۽ انهن ئي ڏينهن ۾ سموري راز کي فاش ڪري ڇڏيو هو. ان کان پوءِ، جن لائينن تي ون يونٽ جي سرشتي کي هلايو ويو، ان مان فقط انهن ئي مقصدن جي آبياري ٿيندي رهي آهي.

آءٌ خود حيران آهيان ته ملڪي استحڪام کي زور وٺائڻ لاءِ اهو ڪهڙو طريقو عمل ۾ آندو ويو جنهن صدين کان قائم ٿيل علائقائي سرحدن کي، جن جي تحفظ جي ضمانت خود پاڪستان جي بنيادي نهراءَ ۾ ڏنل هئي، تن کي ختم ڪري، ملڪ جي سموري مغربي حصي کي، هڪ وسيع چراگاهه جي صورت ۾ آڻي، نوڪر شاهيءَ جي بکايل ڍڳن کي ڇيڪ ڇڏيو ويو، ته جيئن هو لاپرواهيءَ سان چرندا، جمهوريت، قاعدي قانون ۽ مقامي ماڻهن جي دلي خواهشن ۽ نيڪ تمنائن کي وڏيءَ بيدرديءَ

سان پنهنجن ڪُرن هيٺ لتاڙيندا ۽ ناس ڪندا رهن. انهيءَ افسوسناڪ صورتحال کان ڪو به انڪار ڪري نٿو سگهي؛ جاڪاڻ ته جيڪڏهن اها صورتحال پيدا نه ٿئي ها ته موجوده حڪومت کي اها ضرورت ئي محسوس نه ٿئي ها ته نوڪر شاهيءَ کان سندن ذاتي ملڪيتن جا انگ اکر طلبي ها. اسان کي قبول ڪرڻو پوندو ته صدر، آغا محمد يحيٰ خان؛ جي حڪومت جي چڱين ڪمن مان هڪ اهو به وڏيءَ اهميت لائق آهي.

جيستائين جمهوري قدرن جو تعلق آهي ته انهن جو نڪي ون يونٽ بناءِ وقت ڪو لحاظ رکيو ويو ۽ نڪي ون يونٽ کان پوءِ انتظامي ڪاروبار ڏانهن ڪو توجهه ئي ڏنو ويو. مثال طور، اوهان کي اهو واقعو ياد هوندو، جيڪو لاهور ۾ ٿي گذريو هو- هڪ سرڪاري آفيسر، مغربي پاڪستان جي اسيمبليءَ هال ۾ گهڙي ويو ۽ وڃي سان ئي اسيمبليءَ جي هڪ ميمبر کي ،ٿاءَ کان جهلي، ڌڪو ڏيئي، سخت بڇڙا لفاظ ڳالهايا. ويچاري ميمبر روئندي، سڏڪا ڀريندي، اسيمبليءَ اڳيان دادرسيءَ لاءِ التجا ڪئي. اسيمبليءَ انهيءَ مظلوم ميمبر جي سموري روئداد ٻڌي، لهراءَ پاس ڪيو ته انهيءَ آفيسر کي نوڪريءَ مان ڊسمس ڪيو وڃي. پر نتيجو اِهو نڪتو ته حڪومت- آفيسر کي ڊسمس ڪرڻ بدران خود اسيمبليءَ جي انهيءَ ٺهراءَ کي ئي ڊسمس ڪري ڇڏيو. ۽ اهڙيءَ ريت، دنيا کي ثابت ڪري ڏيکاريو ته مغربي پاڪستان کي ڪهڙي نموني جي جمهوريت سان نوازيو ويو آهي!

حقيقت ۾، انهيءَ مسئلي جو توجهه لائق پهلو هيءَ آهي ته جڏهن خود ون يونٽ جي مرڪز ۾، هڪ عوامي نمائندي جو اهڙو عبرتناڪ حشر ٿيندو هجي، ته پوءِ هيٺين سطح تي، يعني ڏورڀرن ۽ ضلعن ۾ غريب عوام سان ڪهڙا ناحق ٿي رهيا هوندا!

ون يونٽ جي مڙني برائين مان، سڀ کان وڏو نقصان، قومي اتحاد کي پهتو آهي. اوهان ڏسي سگهو ٿا ته مغربي پاڪستان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾، نفاق، نفرت ۽ شديد اختلاف ڪيتريءَ حد تائين پيدا ٿي چڪا آهن؟ اوهان اندازو لڳائي سگهو ٿا ته اهڙيءَ افسوسناڪ صورتحال جو ملڪي اتحاد ۽ سالميت جي بنيادي مقصد تي ڪهڙو اثر پئجي رهيو آهي؟ جڏهن اوهان ملڪ جي هڪ خاص عنصر هٿان، ٻين مڙني عناصرن کي بدگمانين ۽ بد دعائن جو نشانو بڻائيندا، ته اهڙيءَ حالت ۾، اوهان جي خيال ۾، سموريءَ حڪومت جي صحت، مضبوطيءَ ۽ وفاداري جي ڪا اميد به رکي سگهجي ٿي؟

اسين ماڻهو، جن ون يونٽ جي مخالفت ڪئي هئي، شروع کان ئي اها ڳالهه محسوس ڪري رهيا هئاسون ته پاڪستان جو وجود اسان جي خوشگوار خوابن جو تعبير آهي؛ جيڪڏهن پاڪستان مضبوط آهي ته سڀ سلامت آهيون ۽ پاڪستان کي طاقتور بنائڻ جو فقط اهوئي هڪ طريقو آهي ته ملڪ ۾ اهڙو انتظام هجي جو وفاق ۾ شامل ٿيندڙ هر علائقو، ائين محسوس ڪري ته سندس وجود پنهنجي جاءِ تي محفوظ آهي ۽ سندس حقن جو احترام ڪيو پيو وڃي. هو آزاديءَ جي نعمتن ۾ برابريءَ جي ليول تي شريڪ آهي ۽ کيس اهو اختيار آهي ته هو پنهنجي علائقي جو اندروني ڪاروبار، پاڻ هلائيندو رهي. جڏهن اسين ائين چئي رهيا هئاسون، تڏهن ان وقت به انساني فطرت جون تقاضائون، اسان جي سامهون هيون. اسان چاتو ٿي ته انسان جي اهائي فطرت آهي ته هن جي محبت ۽ وفاداري، فقط انهيءَ حالت ۾ ئي حاصل ڪري سگهجي ٿي، جڏهن هن جي دل جي رضامنديءَ جو خيال رکيو وڃي. هن کي يقين ڏياريو وڃي ۽ هو خود ائين محسوس ڪري ته آءٌ انهيءَ ڪم ۾، برابريءَ جي بنيادن تي شريڪ آهيان.

اسان جي طرفان ون يونٽ جي مخالفت فقط حب الوطنيءَ جي جذبي، يعني پاڪستان سان وفاداريءَ جي بنياد تي ٻڌل هئي. اسان ائين نٿي چاهيو ته ون يونٽ جي ڪري، پاڪستان جي سالميت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کي ڪو خطرو لاحق ٿئي. اسان جي دلي خواهش هئي ته پاڪستان اندروني جهيڙن ۽ رقابتن جو خواه مخواه آکاڙو نه بڻجي ۽ اسان وٽ اهڙو انتظامي سرشتو رائج نه ڪيو وڃي، جنهن سببان بڪايل ڪامورا شاهي، پاڪستان جي استحڪام کي اندران ئي اندران، اڏوهيءَ جي روپ ۾ چٽي، ناس ڪري ڇڏي. ڪامورا شاهيءَ متعلق اهو اٽل امڪان انهيءَ ڪري ڄاتو ٿي ويو ته اولهه پاڪستان جو انتظامي ڍانچو، ايتريقدر وسيع ٿي رهيو هو، جو ڪامورا شاهيءَ تي عوامي نمائندن جو ڪنٽرول ٿيڻ ناممڪن هو. اسان جي اها مراد هئي ته پاڪستان کي ڪنهن به اهڙيءَ ڇڪتاڻ ۾ نه وڌو وڃي جو، جن عظيم مقصدن خاطر وجود ۾ آندو ويو هو، اهي پورا ڪري نه سگهجن.

پر، ٿيو ائين جو اُلٽو اسان جي نيڪ نيتيءَ ۾ شڪ آڻي، اسان جي خلاف غلط بيانبازين ۽ جڙتو پروپيگنڊائن جو سخت طوفان کڙو ڪيو ويو. اسان جي خلاف ڪيئي شرمناڪ الزام لڳايا ويا. اسان کي ”وطن غدار“ جي لقب سان نوازيو ويو، نظربندين ۽ ٻين آزمائشن ۾ وڌو ويو ۽ آخر سواءِ ڪنهن نياءَ جي جيلن ۾ اڇلايو ويو. ائين چئجي ته ”ڏهه-ساله اصلاحات“ اسان جي حق ۾ ”ڏهه-ساله انتقام“ جي روپ ۾ ثابت ٿيا، ته انهيءَ ۾ ڪو به مبالغو نه ٿيندو.

سرڪاري مشنريءَ جي ايترين ڪرمفرمائين کان علاوه، ملڪي اخبارن اسان جي نقطهء نظر کي شايع ڪرڻ کان هڪ طرف انڪار ڪري ڇڏيو ته ٻئي طرف انهن ئي ساڳين اخبارن پاڻ کي انساني بنيادي حقن — تقرير ۽ تحرير جي آزادانه پيشڪش جو علمبردار چوائيندي، ڪو به عار محسوس ڪونه ٿي ڪيو. اسان کي هٿ وٺي ذهني تشدد جو شڪار بڻايو ويو ۽ اسان تي جيڪي الزام لڳايا ٿي ويا، تن ۾ لوڻ مرچ ملائي، انهيءَ حد تائين به چيو ويو ته زندگيءَ جي پوئين گهڙيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوندي ته پنهنجي پياري وطن سان بيوفائي ڪري، انهن طاقتن جا ايجنٽ بنجي ويا آهيون؛ جن سان لڙندي، اسان پنهنجي حياتيءَ جو وڏو حصو خرچ ڪيو هو. افسوس جو مقام آهي ته مخالفن اڃا به ٻه قدم اڳتي وڌي، اسلام سان اسان جي ذهني ۽ روحاني وابستگيءَ کي به مشڪوڪ ڄاڻايو. اها نازيبا حرڪت، هن حقيقت ڄاڻندي به ڪئي ٿي وئي ته دنيا جي هن خطي (سنڌ) ۾، اسلام جي اشاعت، اسان جي بزرگن جي ئي ذريعي ٿي هئي ۽ هن وقت به اسان جي زندگيءَ جي هر رخ تي مذهب جوئي روح ڇانيل آهي.

اسان اهڙو ڪو به گناهه ڪونه ڪيو هو، جنهن جي پاداش ۾ اسان تي ايتريقدر ظلم ڪيا وڃن- انسان، انسان سان بي رحميءَ جو سلوڪ. ته ڪري سگهي ٿو، پر ايتريقدر مسلسل نه ۽ نڪي خدا ترسيءَ کان ايتريءَ حد تائين بي نياز رهي!

اسان کي جنهن ڳالهه خاص طور ذهني تڪليف پهچائي، آها هيءَ هئي ته اسان جي نيت، اسان جي حب الوطنيءَ ۽ ايماني جذبي متعلق فيصلو، انگريزن جا اهي اڳوڻا نمڪخوار ملازم ڪندا ٿي رهيا، جن جو پنهنجو ماضيءَ هيءَ هو ته جڏهن اسان، سندن آقائن سان لڙي رهيا هئاسون ۽ انهن کي پنهنجي وطن مان لوڏي، هڪالي ڪڍڻ جون ڪوششون ڪري رهيا هئاسين، تڏهن اهي ساڳيا انگريزن جا نمڪخوار نوڪر، انتهائي ضمير فروشيءَ سان، پنهنجن آقائن سان وڏيءَ وفاداريءَ جو عملي ثبوت پيش ڪندا ٿي رهيا. غالباً، اهڙن ماڻهن لاءِ، انهيءَ راهه اختيار ڪرڻ کان سواءِ، ٻيو ڪو چارو به ڪونه هو. هنن پوءِ، "ون يونٽ جي.... يار" کي، جائز اولاد ثابت ڪرڻ جي مقصد سان، ان جو هڪ خانداني شجرو پڻ تيار ڪري ورتو، جو هيٺين ريت هو:

اسلام
|
پاڪستان
|
ون يونٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهيءَ شجري تيار ڪرڻ جو خاص مقصد هيءُ هو تہ جيڪڏهن ڪو شخص، ون يونٽ جي مخالفت ڪري تہ ان کي آسانيءَ سان ”اسلام دشمن“ لقب لڳارائي، اسلامي دائري مان خارج ڪري سگهجي- يعني آئي مان گهوڙاٽو مراد ورتي وڃي!

ڪنهن ناجائز ٻار کي ايڏي مقام ڏيڻ جي اهڙي ترڪيب يورپ ۾، جاگيرداري دور جي اليگزينڊرڇهين نالي پوپ کي بہ ذهن ۾ ڪا نہ آئي هئي.

جيڪي ماڻهو يورپ جي ”نشاط ثانيہ“ واري دور جي تاريخ کان واقف آهن، انهن کي معلوم آهي تہ اليگزينڊرڇهون، ڪيترن ئي ناجائز ٻارن جو پيءُ هو. هو، انهن سان بيحد محبت ڪندو هو، پر انهيءَ هوندي بہ هُن ڪڏهن بہ ائين ڪين ڪيو تہ ناجائز اولاد جي حق ۾ مذهب کي استعمال ڪري. هُن ۾ ايتري شائستگي هئي ۽ هُن پنهنجي مذهب جو ايتريقدر احترام ٿي ڪيو. هُن، پنهنجن ٻچن جي مفاد ۽ مذهب- مبادي ۽ روحاني معاملن کي هڪ ٻئي سان ملائي، دنيا جي سامهون اهڙي ڪچڙي پيش ڪا نہ ڪئي. بهرحال، اهو ماضيءَ جو ذڪر هو. هن وقت اسين انهيءَ خيال ۾ هئاسون تہ تيرهن سالن جي تلخ تجربن بعد، انهن ماڻهن جو هوش ضرور ڪنهن صحيح ٺڪاڻي تي آيل هوندو ۽ هُو سواءِ ڪنهن ٽال مٽول، حجت ۽ انڪار جي قلبي وسعت ۽ حقيقت پسنديءَ کان ڪم وٺندي، ون يونٽ جهڙيءَ عظيم غلطيءَ جي تلافي ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويا هوندا، تہ جيئن:

* ”ريل غرمي جا سمورا زخم ميڙي اچن،
گذريل سمورين تڪليفون ۽ تلخ يادگيريون
وسري وڃن ۽ اولهہ پاڪستان جي مڙني رهاڪن
۾ ٻيهر باهمي اعتماد ۽ خوشنوديءَ واري فضا
بحال ٿي وڃي ۽
* اسان جو عزيز وطن پاڪستان، انهن سورين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تڪليفن ڪان ڇوٽڪارو حاصل ڪري، جيڪي
اندروني اختلافن، رقابتن ۽ علائقائي ڇڪتاڻ
سببان، عام منظر تي اچي چڪيون آهن.

پاڪستان ڪي اسان سڀني ۾ وڏيون اميدون آهن. اهي اميدون بلڪل جائز آهن ۽ اهي فقط انهيءَ صورت ۾ پوريون ٿي سگهن ٿيون، جڏهن اسان سڀني جو پاڻ ۾ اتحاد ۽ محبت جي عملي صورت، عام منظر تي اچي.

پر، مون کي اهو ڏسي بيحد ڏک پهتو آهي ته ون يونٽ جي مسئلي کي حل ڪرڻ لاءِ جيڪي تجويزون اڄڪلهه پيش ٿي رهيون آهن، تن مان اها ڳالهه ثابت ٿي ڪا نه ٿي ته اسين اڄ به پنهنجي تدبر، سچائيءَ، حب الوطنيءَ، حقيقت پسنديءَ، معاملي فهميءَ ۽ جرأت کي عملي صورت ۾ آڻڻ لاءِ تيار ٿي چڪا آهيون، يا اسان جي سوچ جي گهرائيءَ ۾، ملڪي استحڪام ۽ اتحاد جي طرفداريءَ جو اعليٰ جذبو ڪم ڪري رهيو آهي. مثال طور، آءٌ انهيءَ مسئلي متعلق پيش ٿيل چند تجويزن تان پردو هٽائڻ چاهيان ٿو، ته جيئن هرهڪ محب وطن ماڻهو، حقيقت کان واقف ٿي، ڪنهن صحيح نتيجي تي پهچي سگهي.

هڪ مڪتبهءِ خيال وارن جي هيءَ تجويز آهي ته پهريائين ١٩٥٦ع وارو آئين زنده ڪيو وڃي، يعني ”مساوات“ جي بنياد تي اسيمبلي قائم ڪرائي وڃي؛ جنهن ۾ هڪ گروه اهڙن ميمبرن صاحبن جو به قدم رنج فرمائي اچي؛ جيڪو جرڳن جي بنياد تي ڏپٽي ڪمشنرن جو چونڊيل هجي، ته جيئن مهل سر، ون يونٽ جي مسئلي جي باري ۾ پراڻن سياسي واپارين کي پيهر سوديبازي ڪرڻ ۾ آساني ٿئي؛ ۽ جيستائين اهڙا انتظامات مڪمل نه ٿين، تيسين ون يونٽ جي مسئلي کي گندي ٿيڻ کان بچائڻ لاءِ، ڪنهن سردخاني ۾ اڇليو وڃي.

ٻئي مڪتبهءِ خيال وارا، هن تجويز تي زور ڏيئي رهيا آهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تہ جيئن اسانجن زخمن ۾ وڌيڪ لوڻ ٻرڪڻ جي نيت سان، موجوده انتظاميہ کي وڌيڪ اختيارات سان نوازيو وڃي، يعني جنهن انتظاميہ، هيءَ سموري باهہ لڳائي آهي ۽ جنهن کان خود ذاتي ملڪيتن جا انگ اکر (گوشواره) طلبا پيا وڃن، انهن جي ئي گرفت ۾ اڳئين کان بہ وڌيڪ جڪڙيل رهجي.

ٽئين مڪتبہ خيال وارن، هيءَ نسخو تجويز فرمايو آهي تہ ون يونٽ جي مرشتي هيٺ زخميل ماڻهن جي ڦٽن تي، "ليفٽيننٽ گورنرن جي مرهم پٽي ڪئي وڃي."

اهڙيءَ ريت، سياسي طبيبن جو هڪ چوٿون گروه، شروع کان ئي زبردست سرجريءَ (وَڍ ـ ٽُڪ) جو قائل آهي. هيءَ گروه چاهي ٿو تہ اسانجن علائقن کي اندروني طور وڍي، سنڌيون سنڌيون ڪري، هرهڪ سنڌيءَ کي "رياست" جو لقب ڏيئي؛ الڳ گورنر، الڳ وزارت ۽ الڳ سيڪريٽريٽ جي ڪري بار هيٺان دٻائي رکجي. انهيءَ علاج جي ترڪيب پٺيان خطرناڪ دشمنيءَ جو مهلڪ جذبو، ڪارفرما نظر اچي رهيو آهي.

اهي چوٿين گروه وارا سياسي طبيب، حق پلئہ وجهڻ درڪنار، مورڳو سخت سزا ڏيڻ چاهين ٿا ۽ اها ئي سزا تجويز ڪئي پيئي وڃي تہ اسانجن علائقن کي هر صورت ۾ اندروني طور ٽڪرا ٽڪرا ڪيو وڃي. انهيءَ حالت ۾، اسان جا پاڻ ۾ هڪٻئي سان اندروني تعلقات، اسان جي ثقافت، اسان جي زبان، اسان جي تاريخ ۽ اسان جي گڏيل مفادن کي چڙو چڙ ڪري، ڪک۔ پن وانگر هوا ۾ واءِ ور ڪيو وڃي، تہ جيئن اسان جي علائقائي اندروني يڪمشتي ۽ سياسي گرمجوشي آهستي، آهستي، بنياد کان ئي ٽٽي، ٽڪرا ٽڪرا ٿي وڃي.

منهنجو هيءُ اندازو آهي تہ جن دماغن مان اهڙيون کمکلا انتقامي بدلي وٺڻ جهون تجويزون پيش ڪيون وڃن ٿيون، اهي دماغ سالم نہ آهن؛ بلڪ ائين چوڻ وڌيڪ مناسب ٿيندو تہ اهڙا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دماغ، هر چڱيءَ چيز جي ساڃھ پاڻ مان وڃائي چڪا آهن. بهرحال، پوءِ بہ مون کي اهائي اميد آهي تہ اهڙن غير سالم دماغ ماڻهن جو تعداد، فقط آڱرين تي ڳڻڻ جيترو هوندو، جي پاڻ کي ايتريءَ افسوسناڪ حد تائين ڪيرائيني، اهڙيءَ زهريلي سوچ جا عادي بنجي چڪا هجن.

آخر ۾، هڪ ٻيو بہ طبقو آهي، ۽ اهو ٻين تجويز بازن جي پيٽ ۾، غالباً زيادہ چالباز ثابت ٿيو آهي. انهيءَ طبقي جي هيءَ منشا آهي تہ ون يونٽ کي هٽ لائڻ بجاءِ، زونل فيڊريشن جي مضبوط لفافي ۾ وجهي، ضايع ٿيڻ کان بچايو وڃي، تہ جيئن اڳوڻا ساڳيا مقصد، جيڪي ون يونٽ ناهڻ جا خاص محرڪ هئا، آئينده بہ فيڊريشن جي ذريعي حاصل ڪيا رهجن.

افسوس جي جاءِ آهي تہ ڪنهن بہ پارٽيءَ ۾ ايتري ذهني ديانتداري ۽ اعليٰ حوصلو نہ رهيو آهي تہ هوءَ، علي اعلان ائين چئي ڏئي تہ جيڪي غلطيون، ١٩٥٥ع ۾ ڪيون ويون هيون، انهن کي دل جي خلوص ۽ ايمانداريءَ سان درست ڪيو وڃي. تہ جيئن ١٩٥٥ع کان وٺي اڄ تائين، تيرهن سالن جي طويل عرصي کان زخميل دلين ۾ ٻيهر محبت پيدا ٿئي ۽ هڪٻئي ڏانهن صحيح اعتماد ۽ ڀروسي جي صورت، نئين سر قائم ٿي وڃي.

آءٌ پنهنجي طرفان صاف طور ٻڌائڻ چاهيان ٿو تہ جيڪڏهن اڄا تائين انهن ماڻهن ۾ ڪو صحيح عقل نہ آيو آهي تہ ڀل نہ اچي، پر ڪم از ڪم اسين اڄ، اڳئين کان وڌيڪ باخبر ٿي چڪا آهيون.

اسين اڄ، هر چالبازيءَ جي تهہ، ان جي نتيجن ۽ خطرن کان پوريءَ ريت آگاهہ ٿي چڪا آهيون. ڇاڪاڻ تہ زماني جي گردش، اسان کي گھڻو ڪجھ سيکاري ڇڏيو آهي!

منهنجا عزيز ڀائرو! آءٌ اڄ علي اعلان هيءَ حقيقت ٻڌائڻ گھران ٿو تہ اسين ڪڏهن بہ نہ آهيون جو ڪيز اسان کي هوا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ آچلي، واءُ ورڪڙ ڪري سگهي. اسان جو ملڪ ٽن مضبوط ٿنڀن تي بيٺل آهي: (۱) اوڀر پاڪستان، (۲) پنجاب ۽ (۳) اسين ٽيئي سرحدي علائقا. پاڪستان جي عظمت ۽ سربلنديءَ کي چمڪائڻ ۽ مضبوط رکڻ ۾، اسان ٽنهي جو هڪجهڙو حصو آهي، جيئن ته

* اوڀر پاڪستان ۾ قوم جي وڏي اڪثريت رهي ٿي،
* پنجاب کي تعليم، سياسي سجاڳي ۽ ملڪي ملازمتن ۾ اڳرائي حاصل آهي ۽
* اسان ٽنهي سرحدي علائقن (سنڌ، بلوچستان ۽ سرحد) جي ايراضي پڻ سموري پاڪستان جي ايراضيءَ کان وڌيڪ آهي. اسان جي ايراضي ڇهه لک، ٽي هزار چورس ميلن ۾ آهي ۽ باقي پاڪستان هڪ لک، ست هزار چورس ميل آهي.

نقشي ڏانهن نهاربو ته اڀين ڏسڻ ۾ ايندو ته اسان کي گويا اهو اعزاز حاصل آهي ته اسين پاڪستان کي پنهنجيءَ گود ۾ جهليو بيٺا آهيون. دفاعي حڪمت عمليءَ جي لحاظ کان اسان کي غير معمولي اهميت حاصل آهي ۽ اسين پنهنجي عزيز وطن جي سرحدن جا نگهبان آهيون.

اسان وٽ زرخيز ماٿريون ۽ اهڙا پهاڙ موجود آهن، جن ڏانهن جيڪر پورو توجهه ڏنو وڃي ته بيشمار معدني دولت حاصل ڪري سگهجي ٿي. اسين هڪ عظيم-تمدن جا محافظ آهيون. اسان جي هنر، فن ۽ ڪلچر جي سڄيءَ دنيا ۾ شهرت آهي. اسان جي هنر ۽ فن جون ڪيتريون چيزون، يورپ ۽ آفريڪا جي نشستگاهن جي زينت بنيل آهن ۽ اسان جي پوشاڪ جون ڪيتريون چيزون، دنيا جون حسينائون وڏي فخر سان استعمال ڪري رهيون آهن. اسين انڊس، گنڌارا ۽ ڪوشان جهڙين عظيم تهذيبن جا وارث آهيون ۽ انهيءَ ئي سببان اسان جي تاريخ کي پنجن هزارن سالن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قدامت حاصل آهي!

منهنجا ڀائرو! اوهان ڀاڻ ئي انصاف ڪريو تہ هوا ۽ واءُ وڪڙ ڪرڻ لائق ڪـڪـ ۾، ايتريءَ اهميت ۽ الاهي عنايت جو ايترو بوجهہ ڪهڙيءَ طرح پنهنجن ڪلهن تي کڻي سگهن ٿا؟

اسان جي هيءَ دعوا آهي تہ اسين "ننڍا صوبا" نہ آهيون. اسان کي "ننڍا صوبا" ڪوٺڻ، هڪ وڏي غلطي آهي. آءٌ اڄ، انهيءَ غلط بيانيءَ جي پرزور ترديد ڪريان ٿو.

منهنجا عزيز ڀائرو! انهن باهمي جهڳڙن ۽ فسادن هوندي بہ اسين سمورا پاڪستاني آهيون. اسين سڀيئي پاڪستان جا خدمتگذار آهيون. اسين پاڪستان جا شهري آهيون ۽ پاڪستان جا جانباز سپاهي آهيون. اسان جو هيءُ عزم آهي تہ پاڪستان خاطر، اسين پنهنجو سڀڪجهہ قربان ڪنداسين، تہ جيئن پاڪستان جي سالميت ۽ ان جو وقار ۽ ناموس، دنيا جي قومن ۾ قائم ۽ دائم رهي!

اسين پنهنجي لاءِ فقط ايترو چاهيون ٿا تہ اسانجن صوبن کي اصلوڪيءَ صورت ۾ بحال ڪيو وڃي، تہ جيئن پنهنجن اندروني معاملن جو انتظام اسين پاڻ هلائي سگهون. اسان جو اهو حق، سواءِ ڪنهن ديرمدار ۽ ٽال مٽول جي فوراً تسليم ڪيو وڃي.

معزز حضرات! آءٌ پنهنجي گذارش ختم ڪريان، ان کان اڳ اوهان اهو ضرور چاهيندا تہ آءٌ تنظيمي معاملن متعلق بہ پنهنجن خيالن جو اظهار ڪريان. سڀ کان اول، آءٌ اوهان جي خدمت ۾ هيءَ مبارڪ پيش ڪندس تہ اوهان پنهنجي صوبي ۾ متحده محاذ قائم ڪيو آهي، جنهن جو نتيجو هيءُ آهي تہ مان اڄوڪيءَ مجلس ۾ بلوچستان جي سوسائٽيءَ جو لب و لباب پنهنجن اکين سان ڏسي، بيحد مسرت محسوس ڪري رهيو آهيان. مون کي معلوم آهي تہ انهيءَ ڪوشش ۾ اهوئي جذبو محرڪ آهي، جنهن کان اسان متاثر ٿي، سنڌ ۾ متحده محاذ قائم ڪيو آهي. ساڳيءَ طرح، اسان جا سرحدي ڀائر بہ پنهنجي صوبي ۾، اهڙي محاذ قائم ڪرڻ لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏسڻ ڏوڙ ڪري رهيا آهن. آءٌ اوهان کي يقين ڏياريان ٿو ته اوهان بلڪل صحيح لائين تي سوچيو آهي. اڄ جي زماني ۾ جيڪڏهن اتحاد نه آهي ته طاقت نه آهي ۽ جيڪڏهن طاقت نه آهي ته پوءِ ڪير به ڪنهن جي ٻڌڻ نٿو چاهي.

هاڻي رهيو آئيندي جو سوال، ان متعلق منهنجي هيءَ راءِ آهي ته جڏهن هي ٻيئي محاذ گڏجي ڪم ڪن، تڏهن سنڌ وچ ۾ وفاقي طريقي جو تعلق پيدا ڪيو وڃي ته جيئن ٻيئي محاذ، هم آواز بڻجي، پنهنجا جذبات مشرقي پاڪستان جي پائرن ۾ ڏئي سگهي ته اولهه پاڪستان جي ڪن سياسي پارٽين جي خدمت ۾ پڻ پيش ڪيا وڃن. مون کي خوشي آهي ته اوڀر پاڪستان جي قريباً سڀني سياسي پارٽين، اسان جي مطالبي کي ڌيان سان ٻڌندي، پنهنجي ”نڪات“ ۾ شامل ڪيو آهي. آءٌ انهيءَ سلسلي ۾ سنڌ نهايت ئي شڪرگذار آهيان ۽ منجهن اهائي اميد رکان ٿو ته هو اسان سان آخر دم تائين تعاون ڪندا رهندا. منهنجي هيءَ به دلي تمنا آهي ته سنڌ مڙني جائز مطالبن جي تڪميل جو پڻ خاطر خواه بندوبست ٿي وڃي.

آءٌ پنجاب جي سياسي قيادت کان به نااميد نه آهيان. مون کي يقين آهي ته چرڪي پيا سگهي، هوءَ به ضرور هڪ ڏينهن اسان جي همدردي ڪرڻ لاءِ آماده ٿيندي ۽ انهيءَ همدرديءَ کي دل جي انتهائي ڪشادگيءَ سان ڪم آڻيندي.

حضرات! اوهان جي حق ۾ منهنجي هيءَ دلي دعا آهي ته شال اوهان جي تنظيم زياده کان زياده وسيع ۽ ڏينهون ڏينهن وڌيڪ طاقتور ٿيندي رهي ۽ اوهان جا اهي پائر، جيڪي اڃا تائين پنهنجي شموليت متعلق سوچي رهيا آهن، اهي به جلد اوهان جي حلقي ۾ شامل ٿي وڃن!

اوهان مون کي معاف ڪرڻ فرمائيندا، جيڪڏهن آءٌ اهان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي خدمت ۾، هيءَ مشورو پيش ڪريان ته جن پاڻ اوهان جي صوبي ۾ رهائش اختيار ڪئي آهي، يا اوهان جي وطن کي پنهنجو وطن بنايو آهي، انهن کي اوهان بلوچستان جي سوسائٽيءَ جو هڪ جزو تصور فرمايو. انهيءَ ڳالهه ۾ ڪڏهن به نه آلجهو ته هو ڪٿان آيا آهن. مطلب ته هر اهو شخص، جيڪو بلوچستان جي سرزمين تي آباد آهي، ان کي بلوچستاني سمجهيو وڃي ۽ بلوچستان ۾ رهندڙ ماڻهن ۾ ڪنهن به قسم جي فرق کي برداشت نه ڪيو وڃي. سڀني کي هڪجهڙا حق حاصل هجن ۽ سڀني سان ساڳيو سلوڪ اختيار ڪيو وڃي. ٻين لفظن ۾ اوهان جو ”اپروچ“ محبت تي هجي، نه نفرت تي. نفرت جو جذبو انسان جي بدترين ڪمزوري آهي، جنهن مان مڙني انساني قدرن ۽ اعليٰ مقصدن کي وڏو ڇيهو رسي ٿو.

آخر ۾ آءٌ پيهر دعا لاءِ هٿ کڻندي، هنن لفظن سان پنهنجي عرضداشت ختم ڪريان ٿو ته الله تعاليٰ اوهان کي ڪاميابي عطا فرمائي، ته جيئن اوهان نه فقط پنهنجي صوبي لاءِ، پر سموري پاڪستان لاءِ طاقت ۽ فخر جو باعث ثابت ٿيو — آمين

— غلام مرتضيٰ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

درستيون

صفحو	سٽ	غلط	صحيح
٩	١	ٽي جا	جا ٽي
١٣	٢	شريف	شرف
١٣	١٠	قائد	قائد
١٥	٧	پنهنجا	پنهنجي
١٦	٣	براديون	برادريون
١٧	١٩	سيهڙڻ	سهيڙڻ
١٩	١٥	خودادي	خودداري
٢٠	١۴	ڪنهن ٻه جي	ڪنهن جي ٻه
٢٢	٢٢	مرحوم	محروم
٢٥	١٠	١٦٣٦ع	١٩٣٦ع
٢٦	١٣	نيش	نئين
٢٧	٢٠	ننڍن	ننڍين
٢٩	١٩	سان	آسان
٣۴	١٢	مارشلا	مارشل لا
٥٣	٩	لاءِ	لائي
٥٥	١٠	ٽيو	ٽيون
٦١	١٨	وجڻ	وجهڻ
٧٠	٢٦	ڏرن	ڏارين
٧٦	١٥	جي	جو
٧٨	١٥	ها	اِها
٨٠	٦	چگين	چگن
٨٧	٣	ڪٿن	ڪٿڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سائين جي. ايم سيد

هڪ انٽرويو ۾ فرمايو:

”مان جڏهن هندوستان پهتس ته پنهنجي هڪ پراڻي دوست سان ملڻ جي خواهش ڏيکاريم.“ جڏهن ڪيس نيا پو پهتو ۽ منهنجي خواهش جي خبر پيئي ته هن ان وراڻيو.

”مان هن قاتل (جي. ايم سيد) سان نه ملندس!“

سائين جي. ايم سيد جواب ۾ وراڻيو،

”موجوده دور ۾ ڪنهن قاتل جي سزا ته عمر قيد هوندي آهي، جيڪا وڌ ۾ وڌ ١٤- سالن تائين ڪاٽبي آهي، پر مون ته ان ڏوهه ۾ هن وقت تائين ٢٦- سال قيد ڪاٽيو آهي، جيڪا هڪ قاتل لاءِ تمام وڏي سزا آهي. هاڻ ته ان ڏوهه جي معافي ملڻ کپي.“

سائين جي. ايم سيد جي انٽرويو تان کنيل
(هفتيوار برسات جي ٿورن سان)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، چُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياجوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوُٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنیٰ e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسُل (پَ نَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعویٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَ نَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا

ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وٽن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيلا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳِئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَبِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پوءِ ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَ کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڌ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالههَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم ـ گولو، جيڪي بہ ڪٺين، جيڪي بہ ڪٺين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڻڄاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسُل جا پَنَ سيني کي **چوي، چالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي پنهنجو حق، فرض ۽ اٽٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ياڪِي پاتي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪي جو بيجل بوليو)